Інститут енциклопедичних досліджень
Національної академії наук України

ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИЙ ВІСНИК УКРАЇНИ

Збірник наукових праць

Число 1

Київ – 2009

ББК Я431(4Укр)6–8

Рекомендовано до друку Вченою радою Інституту енциклопедичних досліджень НАН України (протокол № 8 від 28 серпня 2009 р.).

Збірник містить статті з проблем енциклопедистики в Україні та за її межами; біографістики, бібліографістики й архівознавства.

Для викладачів, аспірантів, студентів та усіх, хто цікавиться проблемами енциклопедистики, біографістики, книгознавства та суміжних наукових напрямів.

За достовірність інформації, що міститься в опублікованих матеріалах, відповідальність несуть автори. Редколегія намагається зберегти особливості стилю авторів.

Редакційна колегія:

М. Г. Железняк (головний редактор),
Л. В. Рябець (відповідальний секретар),
А. І. Жуковський (Франція),
Я. Д. Ісаєвич,
К. М. Манолаке (Молдова),
І. Б. Матяш,
Я. С. Яцків.

Рецензенти: П. П. Гай-Нижник, д. і. н.,
Т. В. Добко, к. і. н.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації від 12. 10. 2009 р. Серія КВ № 15829–4301Р

© Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2009.

СЛОВО ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА

Енциклопедична справа завжди викликала зацікавленість та посилену увагу як науковців, видавців, читачів, так і керівництва держави, яке усвідомлює значимість енциклопедичних видань для престижу країни.

Українська енциклопедистика – молода галузь науки, що переживає період свого становлення. За даними Книжкової Палати України за п'ять останніх років видавництва України випустили 569 найменувань книжкових видань, що марковані як енциклопедії чи енциклопедичні словники (довідники). Однак, за змістом, структурою, наповненням, жанровими особливостями ці видання далеко не завжди відповідають заявленому в заголовку типу – «енциклопедія». Звичайно, це не може не викликати занепокоєння вчених-енциклопедистів. Таку ситуацію пояснює зокрема й відсутність спеціалізованого журналу чи періодичного збірника, у якому читач, а то й укладач енциклопедії чи відповідного словника зміг би ознайомитися з методикою та засадами творення видань такого типу.

2004 року в системі Національної академії наук України було створено Інститут енциклопедичних досліджень, на який покладено здійснення фундаментальних та прикладних досліджень у галузі енциклопедистики, розроблення наукових та методичних засад створення різного типу енциклопедичних видань, а також координацію досліджень з енциклопедичної справи в Україні. Щоб систематично ознайомлювати наукову громадськість з найновішими досягненнями теоретичної і практичної енциклопедистики, Інститут енциклопедичних досліджень НАН України започатковує щорічне видання – науковий збірник ***«Енциклопедичний вісник України»***. Це дасть можливість висловлюватися й тим, хто творить енциклопедії або подібні видання, й тим, хто їх досліджує. На сторінках збірника обговорюватимуться питання теорії і практики енциклопедистики, історії енциклопедичної справи у світі та Україні, йтиметься про теоретичні засади створення енциклопедій різного типу (універсальних, галузевих, регіональних), узагальнюватиметься історичний досвід та аналізуватимуться сучасні тенденції української та світової енциклопедистики. Збірник друкуватиме матеріали з суміжних дисциплін зокрема: з біо- та бібліографістики, архівознавства, стилістики та редакторської справи. Одним із завдань збірника є розширення міжнародної співпраці для забезпечення повноти та об'єктивності інформації про Україну в зарубіжних енциклопедичних виданнях; налагодження дієвого діалогу з іншими енциклопедичними центрами в Україні і за кордоном. Збірник друкуватиме рецензії, відгуки та огляди про нові видання в галузі енциклопедичної справи, інформацію про наукові зібрання з цих проблем.

Запрошуємо колег-енциклопедистів та усіх зацікавлених до обговорення широкого кола питань енциклопедистики, дискусій, обміну думками та досвідом. Вимоги до матеріалів подаємо в кінці збірника. Сподіваємося, що спільними зусиллями створимо цікаве й потрібне для науковців, видавців та й читачів загалом видання. Електронний варіант збірника буде розміщено на сайті Інституту енциклопедичних досліджень НАН України: www.encyclopedia.kiev.ua, www.ied.gov.ua.

Перше число «Енциклопедичного вісника України» є спеціальним випуском. У ньому вміщено доповіді, виголошені на Міжнародній науковій конференції «Українська енциклопедистика» (м. Київ, червень 2008 р.), організованій Інститутом енциклопедичних досліджень НАН України спільно з Науковим товариством ім. Шевченка в Європі і проведеній у рамках VII Міжнародного конгресу україністів.

Зміст

Микола Железняк
«Енциклопедія Сучасної України»: історія, сучасний стан та перспективи 5

Аркадій Жуковський
«Енциклопедія українознавства» 14

Роман Сенькусь
Англомовна енциклопедія України та її спадкоємець, <www.encyclopediaofukraine.com> 23

Юрій Шемшученко
Фундаментальний звід знань про державу і право 27

Любомир Пиріг
Медицина в українських енциклопедіях 34

Станіслав Кульчицький
Вітчизняна історія в енциклопедичному форматі. 39

Євгенія Карпіловська, Михайло Зяблюк
Енциклопедія «Українська мова»: структура та принципи укладання 47

Зураб Абашидзе
Грузинська енциклопедія 54

Тетяна Галькевич
Друковані каталоги мистецьких виставок як біографічні джерела 56

Людмила Гутник
Бібліографічні та біобібліографічні покажчики діячів науки України 63

Ольга Ямкова
Документальна спадщина діячів білоруської культури в архівах України 79

УДК 031:908(477)
Микола Железняк
к. філол. н.,
Інститут енциклопедичних досліджень НАН України,
в. о. директора

«Енциклопедія Сучасної України»: історія, сучасний стан та перспективи

Енциклопедіями, як відомо, називають найавторитетніші видання, що містять стислий виклад найважливіших відомостей з усіх галузей людського знання. Національна енциклопедія – це візитівка держави, це сума знань про її історію, економіку, політику, культуру, побут, про найвизначніших представників народу, власне, про все знаменне на її землі. Енциклопедія – це своєрідний реєстр національних надбань і багатств країни, це свідчення її історичних піднесень і падінь, це та скарбниця, в яку нинішнє покоління кладе все неперехідне й значуще, все те, що хоче залишити своїм нащадкам. Багато націй і держав пишаються своїми Енциклопедіями. Кому не відомі такі з них, як: «Encyclopaedia Britannica», «Larousse», «Энциклопедический словарь» Брокгауза і Єфрона. Україна також має вагомі здобутки в енциклопедичній справі: першим друкованим довідником енциклопедичного характеру в Україні став «Лексіконъ славенороссскій и именъ тлъкованіє» Павми Беринди (Київ, 1627) [1], а першою власне українознавчою енциклопедією дослідники вважають довідник «Украинский народ в его прошлом и настоящем», що містив узагальнюючі нариси: про розвиток українознавчих досліджень та історію України (автор – Михайло Грушевський), антропологію і етнографію (Федір Вовк), географію (Степан Рудницький), демографічну статистику (Олександр Русов, Василь Охримович, Степан Томашівський), звичаєве право (Петро Єфименко), нарис історії української мови (Олексій Шахматов). До більшовицького перевороту 1917 р. встигли видати лише два томи (Москва, т. 1 – 1914. т. 2 – 1916).

Новий етап розвитку енциклопедичної справи – це початок 30-х років, коли у Харкові засновано видавництво Української радянської енциклопедії (УРЕ) (головний редактор Микола Скрипник). У 1931–32 друкувався бюлетень УРЕ, але 1934 в умовах загострення репресій проти української культури працю над енциклопедією припинено. Перше українське універсальне енциклопедичне видання –

«Українська загальна енциклопедія», (УЗЕ) (т. 1–3, 1930–1935), містила статті універсального змісту, які укладалися переважно на підставі німецької енциклопедії «Brockhaus Konversationlexikon», спеціально для УЗЕ написано статті з українознавства, зокрема про українську культуру та історію визвольних змагань, біографічні довідки про українських державних і громадських діячів. У третьому томі подано узагальнюючу статтю «Україна», яку зредагував Василь Сімович [2]. В УРСР 1944 вдруге розпочато підготовку до видання «Української радянської енциклопедії», але 1948 праця над нею знову припинилася.

Переломною подією в історії видання українознавчих енциклопедичних видань стала поява «Енциклопедії українознавства» (ЕУ). У важкі післявоєнні роки Володимир Кубійович згуртував видатних українських науковців, які опинилися на еміграції. ЕУ, що стала головним проектом відновленого НТШ, мала на меті дати об'єктивну інформацію про Україну та український народ, зокрема, висвітлити з наукових позицій питання, що замовчувалися або фальсифікувалися в СРСР [3]. Друга частина ЕУ– словникова, відома як ЕУ-2, має 10 основних і 1 доповнюючий том і містить понад 20 тис. статей. На якість цієї енциклопедії вплинула віддаленість від джерельної бази і дещо нерівномірне представлення матеріалу з різних регіонів України: у гіршому становищі порівняно з західними теренами опинилися центральні та східні землі України. Енциклопедія українознавства тривалий час була фактично невідома для читача в Україні, і лише завдяки її перевиданню, що здійснило Наукове товариство ім. Шевченка у Львові, від 1993 року, стала надбанням української громадськості. Видання «Енциклопедії українознавства» було однією з причин того, що керівництво УРСР змушене було погодитися на пропозиції діячів української культури про видання в УРСР універсальної енциклопедії, в якій більше третини матеріалів мало бути присвячено Україні [3]. 1957 року у складі АН України засновано Головну редакцію Української Радянської Енциклопедії; головним редактором призначено Миколу Бажана. Галузеві редакції очолювали провідні науковці України. Упродовж 1959–63 видано 1–16 томи цієї Енциклопедії, в 1965 –17 том «Українська Радянська Соціалістична Республіка». Це видання УРЕ стало своєрідним компромісом між владою, що хотіла зробити Енциклопедією насамперед знаряддям пропаганди, і більшістю авторів та працівників, котрі намагалися якнайповніше висвітлити досягнення українського народу в культурі, науці, економіці. У ній вдалося опублікувати відомості про окремих діячів культури, репресованих комуністичним режимом і замовчуваних у попередніх радянських виданнях. За прикладом УРЕ аналогічні національні енциклопедії видано і в інших республіках тодішнього СРСР. Як зазначають укладачі книги, присвяченої засновнику енциклопедичної справи Білорусі Пятрусеві Бровці, видання УРЕ, безсумнівно, стало прикладом для Біларусі і її тогочасного керівника Петра Машерова [4].

Кроком уперед щодо повноти відображення персоналій було перше видання «Українського радянського енциклопедичного словника» у 3-х томах (УРЕС)

(1964–1967; друге видання вийшло у 1986–7, російськомовний варіант – 1988–9). У значно гірших політичних умовах, ніж перше, здійснювалося друге видання УРЕ. Публікація Енциклопедії допускалася лише із санкції Політбюро ЦК КПРС, саме це було причиною того, що половина тиражу (50 тис.) другого видання УРЕ (т. 1-12 в 13 кн., 1976–85) опубліковано російською мовою. Хоча в новому виданні УРЕ з'явилися деякі інформації, яких не було у попередньому, цензура не пропустила багато з того, що було в першому виданні УРЕ і в першому виданні УРЕС. Однотомний енциклопедичний словник в Україні було підготовлено раніше, ніж аналогічне російське видання, однак партійне керівництво не дозволило видавати його, оскільки на той час ще не був виданий однотомний російськомовний «Советский энциклопедический словарь». Між тим у діаспорі було розпочато англомовне видання словникової частини ЕУ – уточнене і перероблене воно вийшло під назвою «Encyclopaedia of Ukraine» у видавництві Торонтського університету: т. 1 – 1984, т. 2 – 1988, т. 3–5 одночасно у 1993 році, головні редактори Володимир Кубійович (тт. 1–2) та Данило Гусар-Струк (тт. 3–5). Ця енциклопедія довгі роки була й по сьогодні залишається чи не єдиним виданням, де концентровано подано інформацію про Україну англійською мовою. Серед діаспорних видань варто кілька слів сказати про «Українську малу енциклопедію» Євгена Онацького (т. 1–4, Буенос-Айрес, 1957–1967). Як зазначає в післямові сам автор, його твір відзначається суб'єктивним характером, оскільки основну увагу при її укладанні звернено на висвітлення гуманітарних проблем, явищ української духовної культури, етики, релігії, суспільної психології, вірувань, народної творчості, а також історії і літератури, які до того ж трактуються з погляду християнської етики, яку сповідує автор. Саме цим пояснюється наявність лексеми «мала» у назві енциклопедії. Окрім загальних було видано низку галузевих енциклопедій. Так, 1939 року у Львові видрукувано перший зошит «Української господарської енциклопедії» (головний редактор Євген Храпливий), на жаль, видання її було перервано другою світовою війною. В УРСР опубліковано однотому «Колгоспну виробничу Енциклопедію» (Київ, 1950, друге видання 1956). На виданні саме галузевих енциклопедій на деякий час, після закінчення першого видання УРЕ, зосередилася головна редакція УРЕ. З поміж них 4-томна «Радянська енциклопедія історії України», як відзначають дослідники, мала пропагандиське спрямування, і попри певну кількість корисних довідок з історії України, була насичена не лише відверто тенденційними матеріалами, але й численними статтями з питань жодним чином не пов'язаними з Україною. З погляду фактичної докладності надійнішими були «Енциклопедія народного господарства Української РСР», тритомна «Українська сільськогосподарська енциклопедія», двотомна «Енциклопедія кібернетики» (видана в Києві також російською мовою, а в Німеччині – німецькою) була одним з перших у світі енциклопедичних видань у цій галузі. Енциклопедичні видання, присвячені містам і регіонам, започаткували збірник статей «Карпатська Україна»

(Львів 1939), та виданий головною редакцією УРЕ довідник «Київ» (1981); згодом аналогічні довідники було присвячено Полтавщині та Чернігівщині. Енциклопедичний характер мали й збірки матеріалів про окремі регіони чи етнічні землі, які спершу видавалися переважно у діаспорі («Дрогобиччина – земля Івана Франка». 1973; «Підгаєцька земля» редактор Т. Гунчак, 1980; «Збаражчина: Зб. ст., матеріалів і споминів». 1980. т. 1, 1985. т. 2; «Лемківщина: земля, культура, історія», редактор Б.Струмінський, 1988 т. 1–2, та ін.). У Києві у 1967–74 роках надруковано унікальне свого роду видання «Історія міст і сіл УРСР» в 26 томах: кожній області і м. Києву присвячено окремий том. Головну редколегію очолював Петро Тронько, нині є рішення уряду про створення подібного видання. Тоді ж було видано низку біографічних словників письменників, митців і науковців. Оскільки в СРСР на той час не було жодної персональної енциклопедії, присвяченої комусь з російських письменників, то довідникові, задуманому як «Шевченківська енциклопедія» не дозволено було надати назву «енциклопедія». Він вийшов як «Шевченківський словник» (тт. 1–2, 1978). Лише з 1988–89 років. зменшився цензурний тиск на Головну редакцію УРЕ. Це позитивно відбилося на характері опрацювання статей «Української літературної енциклопедії» (т. 1, 1989, т. 2 1990, т. 3 1995; відповідальний редактор Ігор Дзверін), у якій подано інформацію про творчість ще донедавна заборонених письменників. Найповнішим довідковим виданням у своїй галузі є «Географічна енциклопедія України» (т. 1–3, 1989–1993; відповідальний редактор Олександр Маринич). Галузеві Енциклопедії видавалися також у діаспорі: «Мала українська музична енциклопедія» Осипа Залеського, (Мюнхен, 1975); енциклопедія укладена Богданом Романенчуком, що вийшла під назвою «Азбуковник: Енциклопедія української літератури» у вид-ві «Київ» у Філадельфії, надруковано було т. 1 (1966 р., літери А-Б) та т. 2 (1973 р., літери В-Г). Окрім статей про авторів, вона містить довідки про окремі літературні твори давньої і новітньої літератури, довідки про альманахи та журнали, а також статті про літературознавчі терміни.

За роки незалежності чимало зроблено для об’єктивного наукового дослідження раніше ігнорованих тем, відтворення повної картини нашої історії, науки, культури, зокрема і для розширення спектру енциклопедичних видань. Основний внесок у цю справу зробили науковці НАН України. Видано однотомну енциклопедію «Українська мова», що витримала три перевидання, останні значно доповнені й допрацьовані; 6-томну «Юридична енциклопедія»; 2-томну «Енциклопедія лісівництва»; 4 томи «Енциклопедії історії України» (заплановано десять томів). Здійснюється або заплановане видання низки галузевих енциклопедій та словників, серед яких «Енциклопедія фізики» в п’яти томах, «Шевченківська енциклопедія» в трьох томах, «Музична енциклопедія» (видано два з 3-т томів), «Енциклопедія балету», «Енциклопедія кіно», «Економічна енциклопедія», «Енциклопедія української діаспори», «Єврейська енциклопедія» та ін. – усього

близько двадцяти галузевих енциклопедій та шести енциклопедичних словників і довідників, кільканадцятеро довідників типу «Хто є хто?».

Серед цих видань вирізняється Енциклопедія Сучасної України – алфавітна загальна енциклопедія про Україну XX століття в особах, інституціях, поняттях. ЕСУ охоплює всі сфери буття України, від географічного положення, природи, історії, політичного устрою, економіки й промисловості, науки, культури, мистецтва, літератури – до спорту й молодіжної субкультури. В ЕСУ особливу увагу приділено регіонам України та новим явищам – елементам народжуваного громадського суспільства, політичним партіям, громадським рухам, банкам і бізнесовим структурам, недержавним формам економічної, культурної та іншої діяльності. Нині видруковано 9 томів ЕСУ: I том (літера «А») з'явився друком у 2001 році, містить 2732 статті, 1628 ілюстрацій, 50 таблиць та схем, 12 карт.; II том («Б–Біо») з'явився друком у 2003 році, містить 3644 статті, 3172 ілюстрації, 33 карти; III том («Біо–Бя») з'явився друком у 2004 році, містить 3155 статей, 2640 ілюстрацій, 19 карт; IV том («В–Вог») з'явився друком у 2005 році, містить 3015 статей, 2486 ілюстрацій, 29 карт; V том («Вог–Гн») з'явився друком у 2006 році, містить 3198 статей, 2642 ілюстрації, 20 карт; VI том («Го –Гю») з'явився друком у 2006 році, містить 3289 статей, 2846 ілюстрації,14 карт; VII том («Ґ–Ді») з'явився друком у 2007 році, містить 2645 статей, 2522 ілюстрації, 14 карт; VIII том («До–Дя») з'явився друком у 2008 році, містить 3063 статті, 3107 ілюстрації, 14 карт; IX том («Е–Ж») з'явився друком у 2009 році, містить 2546 статей, 2216 ілюстрації, 10 карт.

Підготовку та видання Енциклопедії Сучасної України здійснюють науковці Національної академії наук України, низки галузевих академій та вищих навчальних закладів України. Організаційним центром роботи над ЕСУ стало Координаційне бюро ЕСУ Національної академії наук України, створене відповідною постановою Президії НАН України у грудні 1997 року. Нині – це Інститут енциклопедичних досліджень НАН Україна. ЕСУ – багатотомне видання, що містить близько чи понад 3000 статей в кожному томі. ЕСУ продовжує кращі традиції українських енциклопедій, зокрема Української загальної енциклопедії, Енциклопедії Українознавства, Української Радянської Енциклопедії. ЕСУ вперше серед видань такого типу подає блок статей-персоналій про науковців, митців, акторів, спортсменів, літераторів, політичних, громадських, державних діячів. Критерієм відбору є реальний внесок особи в розвиток науки, культури, господарства, громадських інституцій України. Для укладачів ЕСУ кожна творча особистість становить цінність. Творчий колектив ЕСУ вводить в історичний та науковий обіг велику кількість раніше замовчуваних чи з ідеологічних причин «забутих» видатних українців, подаючи уточнені біографічні дані. Створивши таку Енциклопедію, ми врешті усвідомимо, наскільки багатогранно талановитий наш народ. В ЕСУ подані дані не лише про громадян України, а й про українців, що мешкають за кордо-

ном, але стали відомими в тій чи іншій галузі життя. ЕСУ вперше подає статті про зарубіжних українознавців. В ЕСУ наявні статті й про основні місця компактного проживання українців поза Україною. Належне місце в ній займають відомості про національні меншини України, їхню історію, інституції, видання, відомих представників. В ЕСУ охоплено всі регіони України, подано об'ємні статті про всі області, райони, міста та селища міського типу, в яких висвітлюється історія, природні умови, економічний стан, розвиток промисловості та сільського господарства, наводяться дані про наукові та навчальні установи, заклади культури, релігійні громади, видатних уродженців цих місць. ЕСУ містить статті про всі державні й основні недержавні вищі навчальні заклади, академічні установи, НДІ, про найважливіші підприємства різних форм власності. Значний блок статей в ЕСУ присвячено науковим напрямкам і поняттям. Переважну їх більшість підготували провідні фахівці інститутів НАН України та навчальних закладів. ЕСУ добре ілюстрована. За незначним винятком статті-персоналії містять світлину, загальні статті – фотокартки, схеми, таблиці. Іконографічний матеріал редакція трактує як продовження поданої у статті інформації. В ЕСУ вміщено значну кількість карт, зокрема на кожну область та район. У більшості статтей подано докладну бібліографію. Ідея створення Енциклопедії Сучасної України виникла у проф. А. Жуковського в середині 90-х років, щоправда, спочатку була думка доповнити та осучаснити 11-томну ЕУ-2. Теоретично провести таку роботу здавалося абсолютно можливим, однак практично вона виявилася нездійсненна. По-перше, з часу створення ЕУ минуло чимало років, видання всіх томів розтягнулося на кілька десятиліть: перший том вийшов з друку у 1955 року, а 10-й – у 1984 році. Поза цією Енциклопедією опинилися події, персони цілого десятиліття, якщо брати відлік від 10-го тому, а якщо від 1-го, то й півстоліття. По-друге, обмеженість джерельної бази вплинула на повноту інформації в ЕУ.

Тому в процесі підготовчої роботи змінилася концепція ЕСУ. Сама логіка зібраного величезного матеріалу і те зацікавлення, яке виявила до ЕСУ широка громадськість, підказували, що це має бути цілком самостійна оглядова Енциклопедія, з власним обсягом матеріалу, власними принципами його добору й інтерпретації, власним науковим і творчим обличчям. Сама назва вказує – ця енциклопедія присвячена розвитку незалежної Української держави. Однак, для кращого розуміння сучасних процесів державотворення включено певну кількість статей про організації та осіб, які позитивно чи негативно впливали на події становлення сучасної України, з попередніх періодів, насамперед української державності 1917–20 рр., вони часто згадуються при трактуванні сучасної України, але не всі вони були представлені в правдивому висвітленні, і це деформує погляди наших земляків про недавнє минуле. Отож ми прийшли до висновку, що межі української сучасності сягають, принаймні, початку століття, і Енциклопедія Сучасної України має бути Енциклопедією України XX – XXI століть. Завдання ЕСУ – побачити й

інтерпретувати нове, що з'явилося в житті суспільства, і включити його в багатющу, справді грандіозну картину реальної України в усіх аспектах, причому на рівні всіх регіонів, що особливо важливо з огляду на активізацію регіонального життя в Україні. Ця картина (сподіваємося, що нам вдасться до кінця адекватно її відтворити) здатна буде зміцнити надію і викликати почуття гордості за свою країну у її громадян, а зацікавленим чужинцям дасть більш поважне уявлення про Україну.

Для будь-якої енциклопедії найважливішим є питання принципів і критеріїв добору та опрацювання матеріалу, зокрема персоналій. ЕСУ замислювалася як така, що дасть антропологію різних видів діяльності. Саме через це в ній переважає кількість персоналій над загальними статтями. У своїй діяльності головна редакція керується єдиним критерієм – представити події, факти, організації, персоналії у правдивому світлі, бути, по змозі, якнайбільш об'єктивною, бо тільки в такому разі наш твір буде сповняти своє завдання незалежно від часу, простору, суспільних змін. Орієнтиром у роботі над ЕСУ для нас є насамперед численні зарубіжні енциклопедії, (як загальні так і фахові), а також російськомовні енциклопедичні видання до 1917 року. З українських видань – це безперечно Енциклопедія українознавства. Левова частка статей на загальні теми для ЕСУ підготовлена на замовлення редакції авторитетними авторами, серед них відомі науковці: С. Брауде, Ю. Глеба, М. Голубець, Д. Гродзинський, Ю. Губський, А. Жуковський, Я. Ісаєвич, Н. Клименко, Л. Крушельницька, Б. Патон, В. Пилипенко, Л. Пиріг, Г. Півторак, М. Попович, Ю. Ранюк, О. Романів, Ю. Шаповал, Я. Яцків; мистецтвознавці – В. Войтенко, В. Борисенко, Л. Брюховецька, Ю. Станішевський, О. Федорук, В. Ханко; літературознавці – О. Астаф'єв, М. Жулинський, Р. Зорівчак, М. Ільницький, В. Панченко, М. Сулима; музикознавці – І. Гамкало, О. Немкович, Б. Фільц; дослідники спорту – О. Вацеба, Ю. Грот, В. Драга, І. Лозовський, В. Пожилова; політологи – С. Грабовський, М. Рябчук та багато інших компетентних авторів.

Енциклопедія Сучасної України – один з пріоритетних проектів Національної академії наук України, над яким працюють науковці багатьох інститутів академії у співдружності з вченими галузевих академій та вишів України. Це спільний проект Національної академії наук України та Наукового товариства ім. Шевченка. Він сприяє зближенню цих поважних наукових інституцій, встановленню тісної співпраці між науковцями України та українськими дослідниками діаспори. Енциклопедія Сучасної України – в певному значенні унікальний проект, оскільки на сьогодні немає енциклопедій, що охоплювали б за столітній період всі сфери життєдіяльності цілої країни. З історичного погляду 20 століття – надзвичайно цікавий період: це і час відновлення української державності у 1918 році, і її втрата, і об'єднання українських земель, і, нарешті, незалежність 1991 року та становлення сучасної Української держави. Енциклопедії створюються довго, необхідна

значна підготовча робота та добра джерельна база. Певною мірою ми здійснюємо дві роботи паралельно – видаємо ЕСУ і створюємо Банк даних ЕСУ. Він знаходиться на електронних носіях, що дозволяє швидко групувати інформацію за галузями, авторством, датами. Це відкриває широкі можливості для підготовки різноманітних галузевих енциклопедій, словників та електронного Internet-варіанту. Підхід, застосований при створенні ЕСУ уможливлює її постійне доповнення та внесення коректив. Банк даних ЕСУ використано при виданні спільно з Національною бібліотекою України ім. В. І. Вернадського довідника «Наукові бібліотеки України» (Київ, 2004); книги «Імена України в космосі» (Львів, 2003); довідника «Жінки-вчені Києва» (Київ, 2003) тощо.

Редакція ЕСУ та Інститут має налагоджені контакти з усіма вищими навчальними та науковими установами України, а це понад 750 закладів; з обласними, районними та міськими державними адміністраціями, з творчими спілками, музеями, спортивними товариствами, громадськими організаціями. З багатьма з них Інститут підтримує постійні та плідні зв'язки: у цих установах призначено відповідальних осіб для координації співпраці з редакцією Енциклопедії. Це наші повпреди, якщо можна так сказати, в наукових установах, вишах, театрах, спілках. Їхня допомога є дуже важливою з огляду на антропологічний характер ЕСУ. Один том ЕСУ охоплює приблизно три тисячі статей, з них (залежно від літери, що потрапляє до цього тому) 50–70 відсотків сттатті-персоналії. А це не лише люди, які нині працюють, а й ті хто вже відійшов в інші світи, змінив місто, а то й країну проживання. На жаль, не в кожній установі є добрі архіви, досліджується історія вузу, чи театру. Нині з цим питанням трохи легше, бо з'явилося багато публікацій типу «Хто є хто» у тому чи іншому закладі, або «Професори університету». Та й сайтів останнім часом з'явилося багато. Думаю, що певним чином, таким виданням прислужилася й наша енциклопедія. У передмові до довідника «Професори Львівського національного медичного університету ім. Данила Галицького (1784–2006)», виданого 2006 у Львові першим чинником, що «заініціював» це видання зазначено: «підготовка багатотомного видання Енциклопедії Сучасної України, до якого, за задумом його упорядників, мали б увійти наукові біографії більшості провідних науковців Львівського націонільного медичного університету ім. Данила Галицького (ЛНМУ)». Характер нашої енциклопедії загальноукраїнський – бо творять її автори з різних регіонів України. ЕСУ об'єднала схід і захід, північ і південь. Не знаю, чи знайдеться в Україні, принаймні, хоч одне містечко, де б не жив хоч би один з наших авторів. Ми використовуємо знання й напрацювання наших краєзнавців, хоча переважно авторами наших статей є науковці інститутів НАН України, галузевих академій та університетів України. Треба сказати, що ці люди працюють за мізерний гонорар, а іноді й за спасибі. Це ентузіасти, це наші вірні й надійні помічники. Нині в адресній базі ЕСУ – 3252 позицій авторів, які вже підготували, або погодилися підготувати для ЕСУ статті.

ЕСУ, на наш погляд, створює передумови для підготовки і видання Української універсальної енциклопедії (Національної енциклопедії України) — як найвищого узагальнення і систематизації суми наших знань про світ і про себе, як свідчення інтелектуального і культурного потенціалу нашого суспільства, нашої здатності до саморепрезентації в сучасному насиченому світовому інформаційному просторі, спроможності посісти належне місце в світовій культурній взаємодії. І над цим питанням нині працює група співробітників Інституту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Черниш Н. І. Українська енциклопедична справа. – Л., 1998.

2. Кубійович В. Довідники Українознавства й Англомовна Енциклопедія Українознавства // Альманах УНС. 1972.

3. Кубійович В., Маркусь В. Дві українські енциклопедії. – Нью-Йорк, 1961.

4. Імя Петруся Броўкі Беларуская Энцыклапедыя. – Мінск, 2005.

УДК 031:908(477)
Аркадій Жуковський
Почесний Голова НТШ у Європі, іноземний член НАН України

«Енциклопедія українознавства»

І. Перші енциклопедичні видання про Україну.

Від самого початку систематичних українознавчих студій виникла ідея створити загальний довідник про Україну, який згодом буде названо енциклопедією, – науково-довідкове видання, яке містить найістотнішу інформацію з усіх або окремих галузей знань, у нашому випадку – синтез знань про Україну. Енциклопедія відображає рівень науки і культури своєї епохи, тому її слід періодично перевидавати, узгоджувати з новими даними, подіями, дослідженнями. Своєю енциклопедією укладачі намагалися дати правдиву інформацію про Україну, бо часто через незнання, чи навіть навмисне, змішували українців з сусідами, перекручували, або замовчували минуле українського народу. Перші енциклопедичні українознавчі довідки з'явилися у російськомовних енциклопедіях: Брокгауза і Ефрона (1890 – 1907), де авторами статей були І. Франко, М. Сумцов, М. Василенко, Д. Баглій, А. Кримський, П. Житецький та ін., та в «Енциклопедическом словаре» Ґраната (1910 – 1948).

Енциклопедичні українознавчі розвідки знаходимо у двотомному збірнику «Украинский народ в его прошлом й настоящем», що вийшов з ініціативи М. Грушевського у 1914 – 1916 рр. у Петербурзі.

Першою енциклопедією українською мовою була «Українська загальна енциклопедія», що з'явилася у 1930 – 1935 рр. у трьох томах за редакцією Івана Раковського. Серед членів редакції були Володимир Дорошенко, Михайло Рудницький, Василь Сімович (був також редактором відділу «Україна», що охоплював більшість третього тому).

Рівночасно з появою «Української загальної енциклопедії», Микола Скрипник виступив з проектом великої «Української радянської енциклопедії», роботу над якою розпочато у Харкові у 1930-х рр., але після самогубства М. Скрипника у 1933 року і репресій, що їх зазнали українські вчені, у листопаді 1934 року редакцію ліквідовано, а зібраний матеріал знищено.

ІІ. «Енциклопедія українознавства» – загальнопредметна частина (ЕУ1).

Після закінчення Другої світової війни у Західній Європі, переважно в Баварії, перебувала більшість дійсних членів і членів управи довоєнного львівського

Наукового товариства ім. Шевченка (далі – НТШ), які у червні 1947 року на загальних зборах у Мюнхені відновили діяльність НТШ. Тоді ж розпочали роботу три традиційні секції, деякі комісії, було створено нові комісії й інститути, зокрема й Інститут енциклопедії українознавства. Творці відновленого НТШ від самого початку звернули увагу на ті ділянки науки, які мали служити потребам української спільноти, підготувати солідну документацію про Україну. Один із творців відновленого НТШ писав: «У сьогоднішніх трагічних для нашої нації часах український вчений повинен в першу чергу займатися не цими проблемами, які йому особисто любі і милі, а цими, які сьогодні зв'язані з потребами нації. Серед соток проблем повинен український вчений присвятити свій труд в першу чергу цим, на розв'язку яких жде нація й сучасне життя» [1].

У повоєнні часи відчувався брак синтетичних праць з різних ділянок знань про Україну, підручників з українознавства. І так виринула ідея заснувати Інститут енциклопедії українознавства і розпочати видання «Енциклопедії українознавства» (далі – ЕУ), для якої було визначено такі завдання:

1) це мав бути підставовий довідник українознавства для двомільйонної маси українців та осіб українського походження, які живуть у різних країнах світу поза межами СРСР та його сателітів;

2) це мало бути джерело знань про Україну й український народ для чужинців, зокрема, цю ролю мали виконувати іншомовні видання «Енциклопедії українознавства»;

3) і, можливо, найважливіше, «Енциклопедія українознавства» мала бути джерелом правдивих інформацій про минуле й сучасне України для українців на рідних землях, де часто промовчувалося або фальшувалося те, що становить суть українства [2].

Дотримуючись об'єктивності й наукових метод у трактуванні найрізноманітніших ділянок українознавства, водночас редакція й автори цієї важливої праці заступали український погляд на своє минуле, суспільні процеси, культуру тощо. Таке наставлення стосується антиукраїнських поглядів частини чужинецьких істориків. Якщо йдеться про ідейний напрям, покладений в основу «Енциклопедії українознавства», Головна редакція так формулює своє кредо: «Енциклопедія Українознавства спирається на ті вічні ідеали, які лягли в основу нашого світогляду й нашої культури, підхід її базується на ідеалістично-християнських засадах і державницьких традиціях, і тому має саме науковий, об'єктивно цінний характер, подаючи найважливіші відомості з різних ділянок українознавства» [3].

«Енциклопедія українознавства» охоплює тільки українознавчий матеріал, на відміну від таких видань, як «Українська загальна енциклопедія» і «Українська радянська енциклопедія», які є загальними енциклопедіями. «Енциклопедія українознавства» складається з двох частин: загально-предметної – своєрідного підручника з українознавства (ЕУ1) і словникової (ЕУ2).

Працю над ЕУ1 розпочато навесні 1948 року у Мюнхені, і тривала вона до червня 1952 року, коли закінчено редагування трьох томів. Зміни, які сталися у 1940-х рр. (виїзд членів НТШ з Німеччини, фінансові труднощі, брак відповідного приміщення), змусили провід НТШ перенести свій осередок у більш сприятливе місце. Заходами єпископа Івана Бучка було закуплено будинок у Сарселі неподалік від Парижа, куди влітку 1952 року і переїхав центр НТШ у Західній Європі.

До співпраці над Енциклопедією було залучено багатьох українських вчених і фахівців окремих галузей, число авторів статей перевищувало 120 осіб.

Головну редакцію очолювали Володимир Кубійович і Зенон Кузеля. Ініціатором, укладачем програми, організатором редакційної колегії, бюро та колективу авторів був В. Кубійович, який разом з управою НТШ дбав про фінансову базу Енциклопедії.

Перша частина «Енциклопедії українознавства» у трьох томах налічує 1230 сторінок, серед яких 1197 займає основний текст та 33 сторінки – різні додатки. Матеріал довідника поділений на 20 розділів і присвячений окремим галузям українознавства. Подаємо назви розділів і, відповідно, кількість сторінок:

1. Загальна частина – 23
2. Фізична географія – 94
3. Людність – 59
4. Етнографія – 136
5. Мова – 47
6. Археографія, історія – 221
7. Церква – 30
8. Право – 67
9. Культура – 23
10. Література – 64
11. Просторове мистецтво – 40
12. Театр, музика, танок – 46
13. Кіно, фото, радіо – 10
14. Наука, освіта, виховання – 67
15. Видавництво, преса – 38
16. Бібліотеки, архіви, музеї – 21
17. Народне господарство – 103
18. Суспільство – 23
19. Народне здоров'я, фізична культура – 20
20. Військо – 30

Спочатку був передбачений і 21 розділ, присвячений еміграції, але його перенесено до другої словникової частини. До ЕУ2 перенесено також розділи «Техніка», «Геральдика», «Нумізматика», «Філателія», «Місцеве господарство».

Робота над Енциклопедією ускладнювалася тим, що у повоєнний час бракувало найконечніших довідників, документів; не було доступу до потрібних архівів та джерел, до користування спеціалізованими бібліотеками, майже цілковита відсутність інформації про новини в Україні, бракувало статистичних даних про кількість і склад населення, про народне господарство та культуру. Тому відомості, наведені в ЕУ1, дещо застаріли і потребують оновлення та доповнення, що частково було зроблено в англомовному виданні Енциклопедії. Працювати над першою частиною Енциклопедії було не надто складно, більшу відповідальність покладено на редакторів відділів, а готові матеріали авторів, добрих спеціалістів, не потребували великих змін. Більшість співробітників перебували у невіддале-

них скупченнях Баварії, тому три томи – 1230 сторінок сконденсованого енциклопедичного матеріалу – вдалося підготувати за відносно короткий час.

III. «Енциклопедія українознавства» – словникова частина (ЕУ2).

Від самого початку праці над загально-предметною Енциклопедією передбачалося підготувати її другу частину – словникову, над якою почали активно працювати одразу після закінчення першої частини, тобто в середині 1952 року Друга частина ЕУ у формі енциклопедичного словника доповнює і поглиблює зміст першої частини. До неї увійшли численні замітки, статті, присвячені українським діячам – відомим постатям в історії, громадсько-політичному, науковому, літературному, мистецькому, церковному житті, а також українським містам та значнішим населеним пунктам, навчальним і спеціялізованим закладам, театрам, пам'ятникам культури, пресі. Якщо у першій частині Енциклопедії українознавчі матеріали подано до всієї території України, то при укладанні другої частини застосовано регіональний підхід: наведено географічні, історичні, етнографічні, культурні, економічні відомості про окремі історичні, природно-географічні краї (Буковина, Волинь, Галичина, Гуцульщина, Закарпаття, Полісся, Полтавщина, Чернігівщина). З огляду на те, що Енциклопедія з'явилася на еміграції, подано докладну інформацію про українську еміграцію, про українську діяспору та про зв'язки різних народів і країн з Україною.

Словникова або гаслова частина ЕУ вийшла у 10 томах, що охоплюють 4014 сторінок. Праця над нею тривала 37 років – від 1952 року до 1989 року. Появу Енциклопедії вважають найбільшим досягненням української еміграції після Другої світової війни. Ініціатором і головним редактором словникової частини ЕУ2 був В. Кубійович, який зорганізував багатьох співробітників, науковців різних дылянок українознавства, фахівців з найрізноманітніших галузей знань. Коло співробітників ЕУ2 охоплювало найкращі наукові сили української діаспори, розсіяної по віддалених країнах, але об'єднаних спільною метою і конкретною роботою з сарсельським редакційним осередком. Вони створили своєрідний українознавчий інститут, який діяв без статутів і офіційних зборів, на засадах конкретної праці.

Іноді порушувалося питання про те, чи є ЕУ науковою працею, і хоча ніхто зі співробітників Енциклопедії на це не претендував, проте при написанні статей для ЕУ часто доводилося працювати майже на незораному полі, написання багатьох гасел було складнішим, а продукт ціннішим від багатьох наукових досліджень. Часто редакція ЕУ наражалася на критику з боку тих, хто волів ідеалізувати в патріотичному сенсі українську дійсність, але відповідальні за долю книги про Україну на такі концесії не могли йти, бо це знизило б науково-об'єктивний рівень твору. Більшість українців поділяли і боронили позиції, відстоювані редакцією ЕУ.

Слід назвати тих осіб, хто зробив вагомий внесок для ЕУ2, без кого Енциклопедія не стала б поважним довідником у ділянці українознавства. До редакційної колегії у різний час входили: Микола Глобенко-Оглоблин, Всеволод Голубничий,

Євген Ґоловінський, Аркадій Жуковський, Іван Кошелівець, Богдан Кравців, Василь Маркусь, Олександр Оглоблин, Наталія Полонська-Василенко, Матвій Стахів, Атанас Фіголь, Микола Чубатий, Юрій Шевельов, Софія Янів. З 14 редакторів, що у різний час були членами редакційної колегії, нині в живих залишилося лише троє. В опрацюванні матеріалів до окремих розділів брали участь:

1. Археологія: Н. Кордиш-Головко, М. Міллер, Я. Пастернак;

2. Біологія: Е. Жарських, І. Розгін;

3. Географія: І. Вакуленко, Д. Дражевська, Е. Жарський, Г. Колодій, В. Кубійович, Г.Махів, Ю.Полянський, І. Стебельський, І. Тесля;

4. Етнографія, фольклор: Л. Бурачинська, Б. Кравців, З. Кузеля, П. Одарченко, Я. Пастернак, В. Січинський;

5. Історія: І. Борщак, Б. Будурович, Л. Винар, І. Витанович, П. Грицак, М. Ждан, А. Жуковський, І. Каменецький, Р. Климкевич, В. Косик, Б. Кравців, Б. Крупницький, В. Кубійович, І. Лисяк-Рудницький, В. Маркусь, Т. Мацьків, М. Міллер, І. Мірчук, О. Оглоблин, Л. Окіншевич, В. Омельченко, Я. Пеленський, Н. Полонська-Василенко, О. Пріцак, Л. Соневицький, М. Стахів, В. Шугаєвський, О. Шульгин, В. Янів;

6. Історія війська: О. Горбач, М. Курах, В. С. Петров, С. Ріпецький, З. Стефанів, М. Стечишин, Л. Шанковський, М. Штендера;

7. Країни, оселі: О. Борушенко, М. Горникевич, Д. Горняткевич, М. Добрянський, А. Жуковський, В. Іванис, Г. Колодій, О. Краснянський-Зілинський, В. Кубійович, В. Маркусь, І. Мірчук, В. Нота, Т. Олексіюк, Г. Прокопчук, І. Світ, А. Фіголь;

8. Культура: Б. Кравців, В. Павловський, А. Штефан, С. Янів;

9. Літературознавство: М. Антохій, Ю. Бойко, М. Глобенко, С. Гординський, В. Державин, І. Качуровський, І. Коровицький, І. Кошелівець, Б. Кравців, Ю. Лавріненко, Ю. Луцький, П. Одарченко, П. Петренко, В. Радзикевич, Д. Чижевський;

10. Медичні науки: Т. Лапичак, Р. Осінчук, В. Плющ, Н. Шульц;

11. Мистецтво: Я. Гніздовський, С. Гординський, В. Січинський, С. Янів;

12. Мовознавство: О. Горбач, В. Свобода, В. Стецюк, Б. Струмінський, Ю. Шевельов;

13. Музика: В. Витвицький, З. Лисько, А. Рудницький, Р. Савицький;

14. Народне господарство: О. Архімович, М. Боровський, І. Вакуленко, Б. Винар, І. Витанович, В. Голубничий, Є. Гловінська, А. Качор, І. Коропецький, В. Кубійович, М. Лебідь, Г. Махів, А. Поплюйко, С. Процюк;

15. Наука: І. Бакало, О. Біланюк, І. Витанович, Б. Кравців, В. Кубійович, О. Пріцак, Т. Рябокінь, Б. Струмінський, С. Трофименко, К. Туркало, А. Фіголь;

16. Освіта: І. Бакало, М. Глобенко, А. Маркусь, П. Поліщук, С. Сірополко, Б. Струмінський;

17. Політичні науки: В. Бандера, А. Білинський, І. Витанович, Б. Галайчук, В. Голубничий, М. Добрянський, О. Зінкевич, Б. Левицький, І. Лисяк-Рудницький,

І. Майстренко, В. Маркусь, В. Мудрий, С. Олійник, К. Паньківський, М. Прокоп, С. Ріпецький, о. І. Сохоцький, Ю. Старосольський, Б. Цюцюра, В. Янів;

18. Право: А. Білинський, К. Кононенко, В. Маркусь, Я. Падох, Ю. Старосольський, М. Стахів, Ю. Фединський, Б. Цюцюра, М. Чубатий, О. Юрченко, А. Яковлів;

19. Преса: Л. Бурачинська, Б. Гошовський, В. Дорошенко, А. Жук, О. Залізнякова, І. Кедрин-Рудницький, В. Павловський, Р. Шпорлюк, С. Янів;

20. Рослинний і тваринний світ: о. О. Архімович, М. Боровський, Е. Жарський, В. Кубійович, Б. Лучаковський, Н. Осадча-Яната, І. Розгін;

21. Соціологія: І. Витанович, Ф. Гаєнко, В. Голубничий, І. Лисяк-Рудницький, В. Маркусь, О. Симиренко, М. Стахів, М. Шлемкевич, А. Яковлів;

22. Спорт: Е. Жарський, О. Зінкевич;

23. Театр: В. Гаєвський, Й. Гірняк, М. Пастернакова, В. Ревуцький;

24. Техніка: А. Жуковський, С. Процюк;

25. Філософія: Є. Лащик, В. Маркусь, І. Мірчук, Д. Чижевський, В. Янів;

26. Церква: В. Боровський, Б. Боцюрків, о. М. Ваврик, о. А. Г. Великий, І. Власовський, о. І. Гриньох, А. Жуковський, П. Ісаїв, Б. Казимира, І. Коровицький, о. В. Лаба, В. Ленцик, В. Маркусь, о. І. Назарко, о. І. Патрило, о. А. Пекар, М. Чубатий;

27. Картографія: А. Жуковський, Г. Колодій.

Великою втратою для авторського колективу «Енциклопедії українознавства» стала смерть її головного редактора, ініціятора і керівника В. Кубійовича, що настала 2 листопада 1985 року. Хоча хвороба тривала довгі роки, головний редактор працював над Енциклопедією до останніх днів свого життя. Йому вдалося закінчити редакцію 47-го зошита (до статті «Чорне море»), а деякі матеріали з ділянок, які йому безпосередньо підлягали, написати, інші переглянути чи відредагувати.

Нова редакція на чолі з А. Жуковським за відносно короткий час (1986–88) закінчила підготовку останніх трьох зошитів – 48, 49, 50 (частина літери «Ч» та літери «Ш», «Щ», «Ю», «Я») і видрукувала 10 том ЕУ2, чим завершила велику працю вчених української діаспори з видання «Енциклопедії українознавства».

У процесі роботи над ЕУ2 доводилося розширювати первісно накреслений плян. Праця над словниковою частиною «Енциклопедії українознавства» почалася 1952 року, після завершення тритомової монографічної частини, коли бракувало найконечніших довідників, а до джерел та архівів не було доступу. Згодом із збільшенням кількості доступних джерел, особливо починаючи з літери «Л», було доцільно дещо доповнити наведені дані, подавати при головніших статтях потрібну бібліографію.

У «Передньому слові» до 1-го тому Головна редакція у серпні 1955 року зауважила, що «словникова частина Енциклопедії Українознавства містить на 1600

сторінках близько до 20 тисяч гасел, себто різного об'єму заміток і статей», але насправді ЕУ2 розширено до 4000 сторінок з 18217 гаслами. Для ознайомлення подаємо число гасел відповідно до літер та посилань:

Літера	Число гасел	Число посилань	Літера	Число гасел	Число посилань
А	488	45	Н	607	41
Б	1223	69	О	540	50
В	915	93	П	1553	90
Г	930	74	Р	821	51
Ґ	119	12	С	1900	127
Д	736	71	Т	727	43
Е	92	15	У	526	43
Є	97	8	Ф	226	7
Ж	108	15	Х	315	8
З	585	59	Ц	119	8
І	293	22	Ч	375	16
Ї	6	0	Ш	504	5
Й	30	6	Щ	98	4
К	1820	164	Ю	123	7
Л	843	58	Я	376	19
М	1128	69	Разом	18223	1299

IV. 11-ий том «Енциклопедії українознавства».

У «Післяслові» до десятитомника словникової частини «Енциклопедії українознавства», датованому 22 січня 1989 року, повідомлено про додатковий том, до якого мали увійти нові статті, виправлення до всіх 10 томів, доповнені біографічні дані. У цьому томі вміщено тільки ті гасла, які упродовж 37-річної праці над десятитомником були заявлені, але з різних причин не були написані, тобто гасла з позначкою *див. Доповнення* у назві з відповідним посиланням у тексті.

Праця над одинадцятим томом ускладнювалася різними причинами. Насамперед тим, що до цього тому увійшли найскладніші гасла, для яких свого часу не могли знайти авторів. Щоб вийти з цієї ситуації, потрібно було звернутися до фахівців в Україні. У спілкуванні з авторами з України нам допомагав Комітет з науки і культури (КНК) при Академії наук України для зв'язків з українцями за кордоном під проводом академіка Ярослава Яцківа та його секретаря Миколи Железняка.

З постанням української держави потрібно було узгляднити цей факт в ЕУ2, змінити та доповнити дані про сучасну Україну. Редакція намагалася впровадити нові назви: Україна замість УРСР, АНУ – АН УРСР, Луганське – Ворошиловград, Маріюпіль – Жданов. Однак перетворення УРСР в Україну ще не були завершені, у діяспорі про них було мало даних, до того ж неперевірених.

Одинадцятий том ЕУ2 складається з трьох частин. У ньому вміщено 178 нових гасел, з яких 40 є тільки посиланнями. З-поміж нових гасел важливим є «Історія України», де у стислій формі подано події на українських землях від найдавніших часів до сьогодення. Воно поділене на 10 розділів-періодів, характерних для буття українського народу. У третьому томі було посилання на ЕУ1 (с. 406–591) і додано синхроністично-хронологічну таблицю до 1954 року, яку доповнено у 9-му томі хронологією історичних подій за 1917–1989 рр. Однак багато передплатників ЕУ2 не мають ЕУ2, а саму історію доведено до 1940-х рр., а, отже не охоплено останнє півсторіччя. У нашому енциклопедичному нарисі історії 20-му століттю приділено особливу увагу, зокрема другій його половині.

До інших історичних гасел належать: «Гетьманський рух», «Погроми», «Світові війни», «Чернігівсько-Сіверська земля«, з ділянки країв-осель: «Донецьке», «Єрусалим», «Надволжя», «Північна Слобожанщина», «Москва», «Німеччина»; з соціології: «Нація», «Родина», «Селянство», «Службовці», «Соціялізм»; з економіки: «Електроенергія», «Оренда», «Фінанси», «Хліборобство»; наскрізні гасла: «Українці», «Українознавство», «Українсько-російські культурні взаємини» і багато інших.

Друга частина одинадцятого тому це – «Виправлення» (errata) і «Доповнення». У цій частині подано перелік виявлених у 10 томах Енциклопедії помилок, а також доповнено (там, де їх не було) дату і місце народження і смерти у біографіях осіб, виправлено і доповнено бібліографічні дані репресованих більшовицьким режимом осіб, про долю яких не було відомо до 1990 року, а тепер поступово знаходяться перевірені відомості.

Під редакцією А. Жуковського в опрацюванні цієї частини взяли участь І. Кошелівець, С. Янів, Н. Ясинчук, В. Коптілов. Було використано нові, уточнені дані з «Encyklopedia of Ukraine» (Vol. I–V, 1984–1993), з нових довідників, що з'явилися у сучасній Україні: «Українська літературна енциклопедія» (Т. 1–2, 1989–1990), «Географічна енциклопедія України» (Т. 1–2, 1989–1990), «З порога смерті. Письменники України – жертви сталінських репресій» (1991) та ін.

До одинадцятого тому, як і до шостого та десятого томів, додано список фундаторів «Енциклопедії українознавства» за абеткою, опрацьований Іваном Керестілем.

Усі фундації за 1954–1991 рр., зібрані українцями в діаспорі на словникову частину ЕУ, – це найкраще свідчення високої оцінки цієї праці з боку української громади. Організатором фондів на так звану «Акцію С» (Сарсель) був довголітній

фінансовий референт і член Управи НТШ у Європі Атанас Фіголь.

Залучення до роботи наукових установ і поодиноких учених з України допомогло на належному рівні й у визначені терміни завершити тривалу працю над ЕУ.

Своєрідним доповненням та продовженням «Енциклопедії українознавства» стали англомовна «Encyklopedia of Ukraine» та «Енциклопедія Сучасної України», але про них будуть окремі статті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сьогочасне й минуле, ч. 1. – Мюнхен – Нью-Йорк, 1948. – С. 9.

2. Кубійович В. Мені 85. – Париж – Мюнхен, 1985. – С. 246.

3. Переднє слово // Енциклопедія Українознавства. – Мюнхен – Нью-Йорк, 1949. – С. 5.

4. Кубійович В., Маркусь В. Дві українські енциклопедії. – Нью-Йорк, 1961.

5. Кубійович В. Напередодні появи четвертого тому ЕУ1 // Вісті з Сарселю. 1965. Ч. 4.

6. Жуковський А. Діяльність Інституту Енциклопедії Українознавства при НТШ // Наукове Товариство ім. Шевченка і українське національне відродження. – Л., 1992.

7. Жуковський А. Діяльність Володимира Кубійовича на відтинку «Енциклопедії українознавства» (ЕУ) // Український історик. 1998. Ч. 91-92.

8. Жуковський А. Вклад Олександра Оглоблина в «Енциклопедію українознавства» // Український історик. 1995. Ч. 124-127.

9. Жуковський А. Володимир Кубійович – людина і енциклопедист // О. Шаблій. Володимир Кубійович. – Л. – Париж, 1996.

УДК 031=111(477):004.91

Роман Сенькусь
професор,
Канадський інститут українських студій,
керівник видавничої програми

Англомовна енциклопедія України та її спадкоємець, <www.encyclopediaofukraine.com>

Англомовна гаслова енциклопедія України вийшла в п'ятьох великоформатних томах (разом 4 320 сторінок) упродовж 1984–93 рр. під заголовком «Encyclopedia of Ukraine». Видало її видавництво Торонтського університету для Канадського інституту українських студій (далі КІУС), Наукового товариства ім. Шевченка в Західній Европі (далі НТШ) та Канадської фундації українських студій (далі КФУС). Почин цьому проектові дав д-р Юрій С. Н. Луцький, відомий славіст, професор Торонтського університету й перекладач української літератури на англійську мову. Від заснування КІУСу в 1976 році до листопада 1982 року він був керівником його Торонтського відділу.

У 1960-их роках д-р Юрій Луцький також зіграв велику роль у проекті англомовного перекладу трьох тематичних томів «Енциклопедії українознавства» (далі ЕУ), які були написані й видані (1949–52) під керівництвом д-рів Володимира Кубійовича і Зенона Кузелі в осідку НТШ в містечку Сарсель біля Парижу з участю 102 діаспорних науковців у Західній Європі та Північній Америці. Підготовку перекладу і його видання Видавництвом Торонтського університету у двох великих томах під заголовком «Ukraine: A Concise Encyclopaedia» (1963, 1970) профінансував Український народній союз у США.

У перших місяцях існування КІУСу д-ри Юрій Луцький та Іван Лисяк-Рудницький переконали д-ра Манолія Лупула, першого директора (1976–86) КІУСу та професора педагогіки Альбертського університету в м. Едмонтон, у науковій й політичній необхідності перекласти 11 томів гаслової частини ЕУ. Унаслідок цього у 1977 році д-ри Манолій Лупул і Володимир Кубійович підписали угоду про співпрацю над таким проектом між КІУСом і НТШ, і д-р Юрій Луцький розпочав роботу над підготовкою перекладу гасел першого тому. Україномовні гасла приготували і надсилали йому із Сарселю д-ри Володимир Кубійович і Аркадій Жуковський. Більшість перекладів тоді виконував мій недавньо покійний друг і коле-

ґа д-р Тарас Закидальський (1941–2007), після чого д-р Юрій Луцький їх перевіряв і дещо виправляв. На жаль, такий підхід до роботи не був досконалим і залишилось багато непослідовно перекладених назв та інші текстуальні проблеми. Крім того, багато гасел, особливо ті, які були написані упродовж 1950–1960-их років, потребували доповнення і осучаснення. Д-р Юрій Луцький вважав, що така робота над змістом була відповідальністю проф. Володимира Кубійовича та його НТШівських колеґ, а не його самого.

Після призначення мене першим англомовним літературним редактором цього проекту в 1980 році мені стали відомі всі його недоліки. Коли влітку 1982 року, під час моїх відвідин Едмонтону, д-р Манолій Лупул попросив мене дати йому відверту оцінку роботи над першим томом, я розповів йому про стан проекту. Внаслідок цього д-р Манолій Лупул вирішив, що треба наладнити ситуацію. Скоро після того він довідався, що його друг д-р Данило Гусар Струк, колеґа д-ра Юрія Луцького, мав велике бажання включитися в роботу проекту. Д-р Манолій Лупул уважав, що призначення Данила Струка відповідальним редактором проекту під керівництвом Юрія Луцького допоможе розв'язати багато проблем. Але Юрій Луцький, який з різних причин мав антипатію до Данила Струка, відмовився прийняти таку пропозицію. Він сказав Манолію Лупулеві, що залишить проект, якщо Данила Струка буде призначено, думаючи, що це спонукає Лупула відмовитися від своїх планів. Проте Манолій Лупул дуже хвилювався, що вихід недосконало перекладаної та перестарілої енциклопедії негативно вплине на репутацію КІУСу. Знаючи, що збереження status quo у проекті й відсутність участі Данила Струка нічого доброго не принесе, він прийняв резиґнацію Юрія Луцького в листопаді 1982 року.

Так розпочався період понад десяти років моєї інтенсивної, можна сказати «стахановської», роботи старшого літературного редактора проекту «Encyclopedia of Ukraine» під керівництвом проф. Данила Струка, відповідального редактора перших двох томів (1984, 1988), а згодом, після смерті проф. Володимира Кубійовича, головного редактора 3 – 5 томів, які вийшли восени 1993 року, та дальшої роботи над проектом аж до своєї передчасної смерті в 1999 році. Нашим першим завданням було укласти реєстр усіх гасел і написати правописний, стилістичний, термінологічний та ономастичний посібник для авторів, перекладачів і редакторів проекту. Д-р Данило Струк придбав перший комп'ютер для нашої роботи на початку 1983 року за тоді астрономічну суму понад 25 000 канадських доларів, а від другої половини 1980-их років усі редактори в нашому б'юро мали свої особисті комп'ютери та інтернетний зв'язок у своїх кабінетах.

Комп'ютеризація проекту набагато полегшила нашу працю та дозволила нам ефективніше виконувати надмірно важкий і навіть понаднормовий графік нашої роботи упродовж наступного десятиліття. У співпраці з 33-ма науковими редакторами ділянок та членами редакційної ради проекту в різних містах, наша невелика

група 5 – 7 працівників у Торонто переклала, перевірила, доповнила й відредаґувала 20 000 гасел-статей, які написали ми та понад двісті авторів у різних країнах, включно в Україні від 1990-го року. Наша ціль була дати світові найкраще, найповніше й невикривлене джерело інформацій про всі аспекти України, її жителів та українців за кордоном.

Я вважаю, цієї мети було до великої міри досягнуто, судячи з рецензій на окремі томи «Encyclopedia of Ukraine» в наукових журналах. Сьогодні тисячі комплектів цієї енциклопедії зберігаються в багатьох приватних книгозбірках та у фондах найкращих наукових і університетських бібліотек світу. Енциклопедією користуються наукові дослідники, державні установи, студенти і загальна публіка в багатьох країнах.

Після закінчення нашої роботи над п'ятитомною «Encyclopedia of Ukraine» в 1993-му році, настала перерва. Були фінансові обмеження – адже підготовка цих томів коштувала КІУСу кілька мільйонів доларів і великий відсоток свого бюджету протягом 15-и років, і дальше оплачування проекту до такої міри стало неможливим. (Крім цих витрат, КФУС профінансувала гонорари авторам статей і редакторам ділянок, та завдяки придбанню великих видавничих ґрантів від урядів Канади та провінцій Манітоби, Саскачевану та Британської Колумбії, кошти друку томів). Більшість працівників торонтського бюро проекту було звільнено або переведено на іншу роботу в КІУСі. Д-р Данило Струк узяв заслужену дворічну відпустку, після чого він продовжив замовляти й отримувати нові та доповнені гасла для запланованого шостого тому енциклопедії. З допомогою бібліотекаря НТШ Ірени Попович у Сарселі, мій колеґа Андрій Макух уклав покажчик до 1 – 5 томів і список поправок до них. Видавництво КІУСу видало його роботу окремим томом у 2001 році, знову ж таки з фінансовою допомогою КФУСу. Проте робота над редаґуванням гасел 6-го тому ще не почалася, коли д-р Данило Струк несподівано помер улітку 1999-го року на 59-му році життя.

Зі смертю Данила Струка постало питання: чи припинити роботу над енциклопедією, чи якось продовжувати. Порадившись із колеґами, я запропонував директорові КІУСу, Зенону Когутові, ідею продовження роботи у формі електронної енциклопедії під моїм керівництвом. Д-р Зенон Когут прийняв мою пропозицію, адже закривати проект не мало сенсу: упродовж двадцяти двох років існування проекту його працівники зібрали велику базу даних, книжок, статей та архівних матеріалів, було вишколено групу талановитих і фахових авторів і редакторів, які були готові й спроможні далі працювати на користь України та україністики.

Ціль проекту електронної енциклопедії України – створити найкраще, найповніше і найавторитетніше енциклопедичне джерело про Україну та її жителів англійською мовою, яке буде безплатно доступне користувачам інтернету по всьому світі. З таким наміром був створений наш веб-сайт <www.encyclopediaofukraine.com>.

Від початку 2001-го року невеличка група «енциклопедистів» працює над цим проектом під моїм керівництвом та наглядом менеджера веб-сайту проекту, д-ра Марка Роберта Стеха. Наш веб-сайт поміщатиме всі гасла в перших 5-ох томах «Encyclopedia of Ukraine» зі всіма потрібними поправками і доповненнями, а також тисячі нових гасел, головно про різні аспекти пострадянської України. Усе це можна буде постійно доповнювати.

Від 2001 року, на жаль, ніхто з КІУСу не працює на повну ставку над енциклопедією, а також має інші робочі обов'язки, унаслідок чого цей проект поступає, але повільно. З допомогою двох комп'ютерників д-р Марк Стех створив веб-сайт, на якому можна побачити діякритичні знаки в різних мовах (такого немає на інших сайтах). Багато гасел ілюстровані картами, фотографіями і художніми репродукціями, і користувачі мають можливість послухати уривки мелодій і пісень народної музики та творів українських композиторів, співаків і музикантів. Поміщення гасел на веб-сайті у форматі HTML і створення лінків до інших гасел та інтернетних джерел інформацій вимагає прискіпливої роботи, якої не можна швидко виконувати. Єдина цьому розв'язка – збільшення бюджету проекту, щоб уможливити наймання принаймні 5-ох працівників на повну ставку. На жаль, КІУС не має фінансових можливостей виділити такі кошти (він і так видає на проект понад сто тисяч доларів щороку). Тому проект потребує підтримки КФУСу та інших фундацій і щедрих жертводавців (таких, як, наприклад, п. Дарія Муцак-Ковальська, п. Ольга Павлюк і п. Юрій Костюк). Проте проект досі не отримав підтримки одного великого фундатора, який своєю пожертвою міг би розв'язати всі фінансові недостачі і брак кадрів.

Попри всі названі вище труднощі, працівники проекту віддано працюють. Понад 3 000 гасел, багато з яких були виправлені й доповнені, вже поміщені на веб-сайті проекту разом із сотнями ілюстрацій, карт і аудіокліпів. Від 200 до 600 людей щодня відвідують <www.encyclopediaofukraine.com>, який постійно удосконалюється.

УДК 03:340.12

Юрій Шемшученко
академік НАН України,
Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України,
директор

Фундаментальний звід знань про державу і право

Указом Президента України від 9 грудня 2004 р. колективу авторів 6-томної «Юридичної енциклопедії», виданої у 1998–2004 роках, було присуджено Державну премію України в галузі науки і техніки. Високої державної нагороди удостоєні науковці Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, під егідою якого готувалася і видавалася Енциклопедія, а саме: В. П. Горбатенко, В. Н. Денисов, О. М. Мироненко, В. П. Нагребельний, В. Ф. Погорілко, В. І. Семчик, І. Б. Усенко й автор цих рядків. Лауреатами премії також стали ректор Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого В. Я. Тацій та М. П. Зяблюк – директор видавництва «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана.

«Юридична енциклопедія» є першою не тільки в Україні, а й на всьому пострадянському просторі Енциклопедією такого типу. Це фундаментальний звід знань про державу і право, заснований на досягненнях як світової, так і національної юридичної думки. Вона видана тиражем 30 тисяч примірників і має велике значення для розбудови демократичної і правової держави та громадянського суспільства в Україні. Енциклопедію можна вважати також кроком уперед у розвитку вітчизняної теоретичної юридичної думки.

Наш досвід підготовки і видання «Юридичної енциклопедії» має чимало особливостей. Це може становити інтерес для тих, хто зараз задіяний у підготовці інших енциклопедій соціогуманітарного характеру, а також для більш широкого загалу.

Ідея підготовки «Юридичної енциклопедії» у нас зародилася невдовзі після проголошення незалежності України. Вже 1 березня 1993 р. Інститут надіслав листа першому Президентові України Л. М. Кравчуку такого змісту:

«Вельмишановний Леоніде Макаровичу!

Побудова незалежної правової Української держави передбачає необхідність істотного розширення знань про державу і право серед населення та різних груп фахівців і політичних діячів – депутатів, адміністраторів, підприємців, праців-

ників правоохоронних органів тощо. Нові процеси державотворення вимагають системного роз'яснення багатьох нових понять і термінів у галузі юриспруденції. Зважаючи на це, є гостра потреба у виданні в Україні «Юридичної енциклопедії» у 10-ти томах по 60–70 друкованих аркушів кожний. Підготовку до видання цієї вкрай необхідної роботи міг би взяти на себе Інститут держави і права ім. В. М. Корецького АН України, який вже має відповідний досвід роботи у цій сфері. До підготовки енциклопедії, крім того, передбачається залучити провідних юристів з усіх юридичних наукових установ і вузів України, а також досвідчених юристів-практиків. Строк підготовки і видання Енциклопедії – до 2000 р.

Енциклопедія буде охоплювати всі основні юридичні терміни і поняття з усіх галузей права, її видання випливає із затвердженого Верховною Радою України 16 жовтня 1992 р. пріоритетного напряму наукових досліджень – наукові проблеми розбудови державності України.

На жаль, видання «Юридичної енциклопедії» – це на сьогодні не тільки складна, а й коштовна справа. Інститут не має відповідних коштів для цього. У зв'язку з цим і враховуючи, що це питання має державне значення, просимо розглянути його і прийняти рішення щодо видання Енциклопедії і забезпечення цього процесу необхідними коштами».

Леонід Макарович надіслав цього листа на розгляд тодішньому віце-прем'єр-міністрові України, академікові АН України М. Г. Жулинському, який передав лист на узгодження до відповідних міністерств і відомств, що, на жаль, не дало позитивного результату.

Тоді ми вирішили діяти через Президію АН України. На її засіданні 8 вересня 1993 р. було обговорено мою доповідь з відповідного питання. Ідею видання багатотомної «Юридичної енциклопедії» підтримав президент АН України Б. Є. Патон. Президія АН України прийняла постанову «Про підготовку фундаментальної «Юридичної енциклопедії», якою, зокрема, було передбачено: «Вважати підготовку і видання «Юридичної енциклопедії» у 6 томах одним із пріоритетних напрямів у розгортанні фундаментальних досліджень у галузі соціальних і гуманітарних наук». Було схвалено склад редакційної колегії, а Інститут держави і права АН України зобов'язали підготувати проект концепції Енциклопедії. Президія також визнала за доцільне звернутися до Кабінету Міністрів України з клопотанням щодо виділення коштів для фінансування цього проекту.

Далі в Інституті розпочалися підготовчі роботи, зокрема, було розроблено концепцію Енциклопедії і складено тезаурус її основних термінів. Але через відсутність коштів роботу довелося тимчасово припинити. До неї ми повернулися після прийняття 29 лютого 1996 р. Кабінетом Міністрів України постанови «Про державну підтримку видання «Юридичної енциклопедії», яку підписав тодішній Прем'єр-міністр України Є. К. Марчук. За цією постановою проект отримав форму державного замовлення з відповідним фінансуванням. Організаційне та нау-

ково-методичне забезпечення підготовки 6-томної «Юридичної енциклопедії» було покладено на Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України та редакційну колегію. Саме ж видання Енциклопедії мало забезпечити Міністерство у справах преси та інформації України. Останнє доручило цю справу безпосередньо видавництву «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана та типографії «Поліграфкнига».

До основного складу авторського колективу Енциклопедії увійшли науковці Інституту. До підготовки тексту були залучені також провідні правознавці з інших юридичних науково-дослідних установ, вищих навчальних закладів та висококваліфіковані юристи-практики. Організаційним осередком роботи став спеціально створений для цього у складі Інституту Центр з підготовки «Юридичної енциклопедії».

Наполеглива праця колективу і належним чином організована робота дали свої плоди. Вже у 1998 р. побачив світ перший том Енциклопедії. Потім майже щороку з'являлися наступні томи. У 2004 р. проект було завершено.

Що ж становить собою «Юридична енциклопедія»? Насамперед, це – паспорт правової держави, багатогалузеве і багатоаспектне видання, що є системою знань про державу і право.

Переважна більшість уміщених в Енциклопедії статей про поняття і категорії (передусім, загальної теорії держави та права, філософії і соціології права) враховують найновіші вітчизняні й світові досягнення в галузі юриспруденції. Автори намагалися уникнути існуючих досі у соціогуманітарних науках ідеологічних нашарувань, штампів, стереотипів. Такий підхід є виправданим, оскільки трансформація пострадянських країн навряд чи можлива без переосмислення соціально-економічних набутків минулого, а, особливо – без переосмислення в галузі державознавства, права, філософії права. Адже відомо, що розвиток будь-якого суспільства відбувається саме через модернізацію державно-правових відносин, перетворення правових приписів на правосвідомість мільйонів.

Так, розкриваючи у другому томі видання поняття «держава», автори дійшли висновку, що держава – це сукупність людей, території, на якій вони проживають, і суверенної у межах цієї території влади. У цьому розумінні термін «держава» тотожний поняттям «країна» та «основний суб'єкт міжнародного права». Однак з юридичної точки зору держава тлумачиться як організація політичної влади, головний інститут політичної системи суспільства, який спрямовує та організовує за допомогою норм права спільну діяльність людей і соціальних груп, захищає права та інтереси громадян. Акумулюючи у своїх руках владні повноваження, держава політично інтегрує суспільство і представляє його як у внутрішніх, так і в зовнішніх відносинах. За всієї різноманітності держав за формами правління, державного устрою, політичним режимом загальною тенденцією нині є зростання ролі держави у вирішенні проблем суспільного розвитку. Найприйнятнішою

моделлю при цьому справедливо визнається держава, яка основою своєї діяльності вважає задоволення прав та інтересів людини і громадянина. Ці концептуальні положення покладені в основу всіх статей, присвячених теорії і практиці діяльності держави та її органів, функціям державних інституцій, історичним тенденціям і перспективам розвитку держави.

Великий масив Енциклопедії становить теоретико-правова проблематика: статті про поняття і зміст права, правовідносини, правосвідомість, правову культуру, про галузі права, основні вітчизняні та зарубіжні державно-правові школи і вчення тощо. Вона містить чимало понять з інших галузей юриспруденції, які нині переосмислено по-новому, і які відображають процес суверенізації України, кардинальних змін у суспільних відносинах, реформування національної правової системи, мають безпосередній зв'язок із життям людини та юридичною практикою.

Слід зазначити, що багатотомна «Юридична енциклопедія» концептуально побудована як універсальний звід знань про державу і право. Враховуючи цю обставину, її авторський колектив широко представив історико-правову проблематику, яка, зокрема, охоплює суспільно-політичний і державний устрій України на всіх етапах її розвитку, державні та юридичні інституції минулого, пам'ятки українського права, еволюцію політико-правової думки видатних вітчизняних учених-юристів минулого тощо. Характерним є те, що історію держави і права України висвітлено як складову загальної історії держави та права, що значною мірою відображає національні та регіональні особливості України, оскільки, як відомо, історія української державності та права свого часу розглядалася лише в межах історії держави та права сусідніх країн (насамперед Росії, Литви та Польщі). Значну частину історико-юридичного матеріалу введено у вітчизняний науково-правовий обіг уперше.

Змістовним у «Юридичній енциклопедії» є розкриття основних положень Конституції України 1996 року як основного політико-правового акта держави. У всіх томах в алфавітному порядку подано цикли статей, присвячених сутності конституційного права, свобод та обов'язків людини і громадянина, референдуму, виборчого права, адміністративно-територіального устрою країни, структури влади, конституційного будівництва тощо. Ці статті можна вважати вагомим внеском у розвиток конституційного права, виборчої системи, парламентаризму, теорії і практики державотворення, місцевого самоврядування.

Значну наукову цінність мають матеріали «Юридичної енциклопедії» і щодо змісту, структури та функцій державного управління, основних понять і категорій адміністративного права та адміністративного процесу, правового статусу практично усіх органів державної виконавчої влади, а також органів місцевого самоврядування і об'єднань громадян в Україні.

Велику увагу в Енциклопедії приділено органам судової влади, структурній побудові та правовим засадам організації і діяльності судової системи України, органам юстиції, прокуратури, адвокатури та нотаріату, змісту і принципам законнос-

ті й дотримання правопорядку у діяльності державних органів. Ґрунтовність матеріалу з цієї проблематики має непересічне наукове і практичне значення, оскільки слугуватиме науковому забезпеченню судової реформи, зміцненню законності, подоланню правового нігілізму, підвищенню рівня правової компетенції суддів, державних службовців та громадян. Велике пізнавальне та інформаційно-довідкове значення мають і відомості про юридичні науково-дослідні установи та навчальні заклади, про міжнародні та національні (державні та громадські) правові інституції, а також про основні зарубіжні та вітчизняні юридичні періодичні видання.

У багатотомній науковій праці з урахуванням нового законодавства України та новітніх досягнень юридичної науки детально й усебічно проаналізовано зміст основних понять фінансового, бюджетного, податкового, митного, банківського, валютного, інвестиційного та господарського законодавства, а також висвітлюються актуальні проблеми, пов'язані з організацією і державно-правовим регулюванням ринкових відносин, юридичним змістом основних економічних категорій і понять.

Значне місце в Енциклопедії відведено статтям, присвяченим теорії та практиці застосування приватного права, зокрема таких галузей, як цивільне, підприємницьке, сімейне, трудове право. Характерно, що в Енциклопедії широко відображено правовий режим усіх форм власності – приватної, державної, муніципальної, власності українського народу, а також правовий статус юридичних осіб усіх організаційно-правових форм приватного і публічного права та господарської діяльності в цілому.

Вагоме наукове і практичне значення, на наш погляд, матимуть вміщені в «Юридичній енциклопедії» ґрунтовні статті з питань сучасного земельного, аграрного та екологічного права, а також нових галузей законодавства і права: енергетичного, ядерного, космічного. Велику увагу приділено й основним інститутам цивільно-процесуального права, міжнародного арбітражного та вітчизняного господарського судочинства. Численні статті з цієї тематики містять аналіз і систематизовану характеристику відповідного законодавства, а також узагальнення судово-арбітражної практики, що у подальшому може з успіхом використовуватися для вдосконалення правового регулювання процесуальних відносин, у практичній діяльності господарських і третейських судів, з навчальною метою тощо.

Актуальні проблеми судово-правової реформи в Україні, зміцнення законності та правопорядку, боротьба з правопорушеннями, забезпечення конституційних прав та свобод громадян дедалі частіше розглядаються в контексті розвитку теорії і практики кримінального права в умовах демократизації суспільних відносин, а також реформування кримінально-процесуального і пенітенціарного законодавства. Практично в усіх шести томах видання на високому методологічному рівні висвітлено ці проблеми та узагальнено відповідні публікації з кримінально-правових дисциплін, кримінології та криміналістики.

Авторським колективом «Юридичної енциклопедії» послідовно і ґрунтовно викладено всебічну, науково-виважену інформацію не тільки про вітчизняні набутки в царині юридичних наук (відкриваючи при цьому малознайомі або й призабуті імена), але й висвітлено категорії, поняття, доктрини та наукові школи права, що домінують у демократичних суспільствах. Крім того, у другому – п'ятому томах Енциклопедії проаналізовано понад 300 конвенцій – важливих міжнародно-правових документів, які стали (або стають) нормами життя багатьох країн, вміщено відомості про основні міжнародні організації, об'єднання, спеціалізовані установи, міжурядові організації та інші міжнародні формування.

Відомо, що для України проблема примату міжнародного права, а також проблема дії його норм як органічної складової національної правової системи є надзвичайно важливими. За роки незалежності Україна як суверенна держава ще не змогла виробити стабільних демократичних форм і державної практики стосовно функціонування в її внутрішньому праві усталених норм міжнародного права. Разом з тим її європейський вибір, який часто й надміру політизується і спотворюється переважно представниками ортодоксальних партій та рухів, означає не що інше, як орієнтацію на європейські цінності – на повагу прав і свобод людини, її гідності, честі, недоторканності, на гуманістичний вибір подальшого розвитку суспільства. За своєю спрямованістю гармонізація та адаптація національних нормативно-правових актів до вимог законодавства Європейського Союзу та міжнародно-правових стандартів – це, по суті, адаптація до системи юридичних цінностей, що визначає відповідні стандарти суспільного життя. Тому характерним для «Юридичної енциклопедії» є наявність у ній великого масиву ґрунтовних і новаторських статей з історії і теорії міжнародного права, практики міжнародних публічних відносин, участі України у формуванні сучасного міжнародного правопорядку.

Інтерес становлять також статті про статус ООН та її інституції, міжнародні договори, угоди, конвенції, декларації та інші документи, створені за участю України або які безпосередньо стосуються України, а також матеріали, що містять узагальнену довідково-аналітичну інформацію про державний устрій та правову систему практично усіх країн світу.

Наукова та навчально-освітня значущість Енциклопедії полягає і в тому, що тільки з цього видання (принаймні сьогодні) можна дізнатися у стислій і доступній формі про вітчизняні та основні зарубіжні державно-правові школи і вчення, про українських правознавців і юристів-практиків, визначних національних та зарубіжних державних і громадських діячів. З найвідоміших постатей минулого до видання увійшли статті про діячів та вчених, які істотно вплинули на державотворчі і правотворчі процеси в своїх країнах, залишили помітний слід у вітчизняному та міжнародному праві, юридичній науці в цілому.

Загалом «Юридична енциклопедія» містить близько 10 тисяч термінів. У її підготовці взяли участь понад 500 авторів. Це не тільки правознавці, серед авторів є також історики, філософи, політологи тощо. Низку статей підготували зарубіжні фахівці.

За своїм характером «Юридична енциклопедія» є універсальною, хоча нею не вичерпується усе різноманіття юридичної тематики. Під цим кутом зору Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України продовжує енциклопедичні дослідження. Заплановано підготувати низку галузевих енциклопедичних видань, зокрема: «Енциклопедія міжнародного права», «Енциклопедія європейського права», «Енциклопедія права інтелектуальної власності» та інші. Триває також робота над «Великим юридичним енциклопедичним словником», який міститиме терміни чинного («живого») права. Усі ці видання сприятимуть підвищенню правосвідомості і правової культури населення, що є ключовою засадою для побудови правової держави.

УДК 61(477):03
Любомир Пиріг
академік АМНУ, член-кореспондент НАН України

Медицина в українських енциклопедіях

Слово, поняття «енциклопедія» має грецькі корені й означає коло загальноосвітніх знань. Є енциклопедії універсальні, з охопленням справді широкого спектра питань, енциклопедії галузеві, присвячені окремим наукам чи сферам діяльності людини. Видання енциклопедій у державі є свідченням зрілості інтелекту суспільства, що проявляється створенням енциклопедій та передбачуваним попитом на них. Крім того, це є свідченням зацікавленості та патронату з боку державно-управлінських кіл щодо збагачення знань своїх громадян та пропаганди серед своєї та світової громадськості досягнень держави і нації у різних сферах діяльності.

Висвітлення питань медицини можна знайти в українських енциклопедіях універсального характеру, оскільки видання фундаментальної галузевої медичної енциклопедії в Україні ще не здійснено. Предтечею такого видання є «Медична енциклопедія», складена П. Червяком і видана обсягом 1022 сторінки 2001 року. Фактично – це своєрідний медичний енциклопедичний словник з переліком понять, термінів та їх визначенням. Окремо в ній представлено «Видатних лікарів та вчених-медиків України» (92 сторінки). У 2005 році видавництвом «Здоров'я» започатковано видання 5-томної «Енциклопедії сімейної медицини». Поки що вийшов 1-й том у двох книгах.

У 80-их роках минулого століття редакція УРЕ мала намір видати галузеву медичну енциклопедію у 5-ти томах (по 60 друкованих аркушів у кожному), до якої і мені довелося скласти словник зі спеціальності «нефрологія», але до реалізації видання не дійшло.

Спроба М. Скрипника на початку 30-их років минулого століття видати 20-томну Українську радянську енциклопедію (УРЕ), де б знайшлося місце і для медицини, після виходу першого тому зі зрозумілих причин зазнала краху.

В універсальних енциклопедіях, як, зрештою, і в галузевих медичних, висвітлення відповідних питань може стосуватися наукових напрямків, окремих медичних спеціальностей, анатомії, фізіології людини, хвороб і патологічних станів, симптомів, синдромів, окремих медикаментів та їх класів, історії медицини, її діячів, медичних установ тощо.

Ми зробили спробу порівняти висвітлення питань медицини в різних українських енциклопедичних виданнях, взявши за основу алфавітний порядок статей і обмежившись тільки започаткуванням їх на «За».

У 3-томній «Українській загальній енциклопедії» (УЗЕ), виданій у 30-их роках минулого століття за редакцією І. Раковського (Львів – Станиславів – Коломия. Видання кооперативи «Рідна школа»), серед 276 невеликих статей, започаткованих на «За», стосовно медицини налічується 5,4%. Із персоналій згадано тільки Д. Заболотного. Деякі поняття сьогодні не вживаються, або й незрозумілі для широкого загалу читачів, у тому числі й медиків. Наприклад, «Запійне маячення»; «Задих, дихавиця»; «Задавка – гл. Жаба, ангіна». Подано пояснення поняття «Замовлювання, заклинання». З другого боку, щодо «Заклинання» (окремо) відсилають читача до статті «Екзорцизм», що означає «церковні молитви, якими виганяють злого духа».

Збережені мною три томи УЗЕ нагадують мені дитячі роки часів Другої світової війни. На титульних сторінках кожного тому – відбиток штемпеля овальної форми з текстом «Бібліотека» зі стертими колись мною ім'ям та прізвищем власника домашньої бібліотеки «Степана Пилата». Під написом «Бібліотека» чорним чорнилом на першому томі «Ч. 13» (та відповідно на наступних – «Ч. 14» і «Ч. 15»). С. Пилат був у містечку Рогатині одним із нечисленних українців – власників крамниць. Вони були заможнішими порівняно з хліборобами і, на відміну від нинішніх заможних, горнулися до громадсько-культурницької діяльності, належали до кола національної інтелігенції. Хатина Пилатів була недалеко від нашої хліборобської хати і мені доводилося з їх дітьми (частіше з дочкою, бо син був старшим) забігати до них. Я із заздрістю оглядав етажерку з книжками. З наближенням фронту і «визволителів» зі Сходу господар хатини, власник галантерейної крамниці, який у Першу світову війну служив у рядах УГА, кудись зник. Його дружина з дітьми разом з родинами колишніх учителів української гімназії, місцевої інтелігенції подалися на Захід. Їхня хата стояла пустою, з чого й скористалися мої батьки, які, повернувшись зі мною із села після майже тижневої тривалості бомбардувань і стрілянини, застали нашу хату вщент зруйнованою двома авіабомбами і спаленою. Ми поселилися у хатині Пилатів. Книжки з етажерки вже порозхапували, але томи УЗЕ були. З переляку перед обшуками, арештами, виселеннями я стер ім'я і прізвище їх власника. Чомусь прізвище власника УЗЕ для мене, тоді 13-річного, здавалося більшим «компроматом» перед НКВД і КДБ, ніж сама книжка.

В УЗЕ є невеличка стаття під назвою «Медицина», як про «науку і умілість лікування», із згадкою про народну медицину, соціальну, судову. Узагальнюючі статті під назвою «Медицина» є в кожній енциклопедії.

У 1955–1984 роках силами представників української діаспори вийшла 10-томна «Енциклопедія українознавства» (за редакцією В. Кубійовича), яка у 90-их ро-

ках дочекалася репринтного видання в Україні. Назва промовляє сама за себе. З-поміж 346 статей, започаткованих на «За», тільки 2,6% присвячено медицині, переважно видатним медикам минулого, а серед них і двом сучасникам (М. Зайко, І. Зайченко), а також австрійському лікареві Р. Зайхтеру як знавцеві української філателії.

І тут не пропущено «Заклинання», але з посиланням на «Замовляння» («словесні формули з деякими обрядовими діями, за допомогою яких людина намагалася прогнати злі сили… або прагнула накликати собі на допомогу добрі сили»).

Чи не видання цієї енциклопедії сприяло тому, що в УРСР було прийнято постанову про видання УРЕ (перший том підписано до друку в грудні 1959 року). У першому виданні УРЕ серед 463 статей, започаткованих на «За», що мають відношення до медицини (5-й том, 1961 рік), було 7,3%, серед них персоналіям присвячено удвічі менше, ніж в «Енциклопедії українознавства», але набагато більше присвячено безпосередньо медицині.

Під поняттями «Заклинання, замовляння», з відсиланням читача ще й до статті «Магія», після згадки про класовість суспільства вказано, що вони «…збереглися й досі як різновидність марновірства». Думаю, що подібні поняття повинні тлумачити знавці народної медицини або етнографи.

З метою порівняння висвітлення питань медицини у згаданих вище енциклопедіях з «Енциклопедією сучасної України» (ЕСУ), яка почала виходити 2001 року (дотепер видано 8 томів, до літери «Д»), зіставлено кількість статей, започаткованих на «Ва».

В УЗЕ серед 525 статей таких виявилося 4,4%. Цікаво, що відомі усім сьогодні ниркові циліндри значаться під назвою «Валочки ниркові, циліндри» з відсиланням до статті «Ниркові валочки».

В «Енциклопедії українознавства» серед 150 статей тільки 6 (4,0%) мають відношення до медицини і присвячені персоналіям, не згаданим у жодній із порівнюваних енциклопедій. Серед них тільки один українець – лікар, громадський і політичний діяч на Вінниччині В. Ващинський (1885 – 1938). Інші – з неслов'янськими прізвищами, які працювали в університетах Харкова (І. Вагнер, Т. Ванцетті, Я.-Л. Ванотті) та Києва (О. Вальтер). С. Ватев, професор Софійського університету (Болгарія), згаданий як член Наукового товариства ім. Шевченка (НТШ).

В УРЕ серед 408 статей, започаткованих на «Ва», 15 (3,7%) стосуються медицини, серед них 4 присвячені її діячам. Дивно, але два з них не згадані ні в одній з інших енциклопедій: О. Вальтер (1818 – 1889, Київ), Д. Василенко (1883 – ?, Одеса, Дніпропетровськ).

В ЕСУ (4-й том, 2006 рік) на літери «Ва» числиться 866 статей, серед яких 78 (9,0%) присвячено медицині, майже всі (75) – персоналіям. Крім персоналій, тільки – «Вакцинація», «Валеологія», «Ваше здоров'я» (газета). Із 75-ти діячів медицини 39 сучасників. Що ж, це «Енциклопедія с у ч а с н о ї України». Через пер-

соналії ми пізнаємо і напрямки їх діяльності в науковій медицині, досягнення. Сьогодні ми переживаємо період, коли справді необхідно відродити багато забутих, призабутих і колись заборонених імен, коли ми повинні не тільки світові, але й собі довести, що ми чогось варті.

Таку роль відіграла і 5-томна з майже 900 сторінками в кожному томі «Encyclopedia of Ukraine» (1984 – 1993). Окремим галузям медицини та їх розвиткові в Україні присвячено близько 30 статей, окремим персоналіям-медикам – понад 300. У підборі персоналій упорядники енциклопедії (В. Кубійович, Д. Гузар-Струк; Торонто – Баффало – Лондон) користувалися двома критеріями – внеском до медичної науки та участю в культурному, громадському і політичному житті. Перше – поза сумнівом, друге – не менш важливе, особливо в атмосфері української дійсності, в якій інтелектуальна еліта за минулих часів нерідко і вимушено, і добровільно зрікалася рідних коренів. Серед лікарів-українців згадано багато розсіяних по світу (переважно в США), репресованих різними режимами, згадано лікарів та вчених інших національностей, які працювали і творили в Україні. Свого часу я опублікував широкий огляд цього матеріалу в статті «Українська медицина в очах англомовного читача».

Ознайомитися зі статтями 4-томної «Української малої енциклопедії», складеної Євгеном Онацьким (1894 – 1979) і виданої в Буенос-Айресі у 1957–67 роках, мені, на жаль не вдалося.

На перспективу існує немало літератури, з допомогою якої можна доповнити виклад історії української медицини. Це – відомі праці В.Плюща, посібники з історії медицини С. Верхратського (3 видання), О. Голяченка і Я. Ганіткевича, фундаментальні праці Я. Ганіткевича, дослідження О. Грандо, збірники В. Шендеровського, бібліографічні збірники, укладені П. Пундієм, лікарські збірники серед видань НТШ, монографія З. Болтарович «Українська народна медицина. Історія і практика» (1994) та багато інших. Допоміжними в цьому відношенні можуть бути і видання численних за останні роки регіонально-обласних краєзнавчих енциклопедій.

Це – щодо історії української медицини та її діячів. Адже ми, нарешті, можемо вживати визначення «український вчений», а не як колись, виключно – «вчений українського походження», «уродженець України», можемо говорити про українську медицину, а не про медицину України.

Щодо висвітлення питань медицини загалом, питань, які можуть цікавити масового читача, бажано поширити медичний сло́вник ЕСУ. У руслі передбачуваної Державної програми підтримки українського книговидання не можна миритися з тим, що за вісім років вийшло тільки 8 томів ЕСУ на 6 літер. До запланованої і схваленої Президією НАН України до підготовки Універсальної енциклопедії України в першому варіанті запропоновано близько 2100 статей, присвячених медицині. З цією справою також не слід зволікати. За умови належної державної

політики щодо книговидання можна би подумати і про видання галузевої медичної енциклопедії. Видання такої енциклопедії необхідно попередити поглибленим удосконаленням та уніфікацією української медичної термінології. На жаль, останні 8 – 10 років це питання залишається поза увагою і медиків, і філологів.

На мою думку, збільшити видавничу потужність цього напрямку, ефективніше використати кошти, що на сьогодні чи не найголовніше у видавничій справі, можна би шляхом об'єднання Інституту енциклопедичних досліджень НАН України з сьогоднішнім видавництвом «Українська енциклопедія ім. М. Бажана».

ЛІТЕРАТУРА

1. Медична газета України, 1995, ч.18.
2. News from Ukraine, 1995, № 34–37.

УДК 94(477):03
Станіслав Кульчицький
д. істор. н.,
Інститут історії України НАН України,
заступник директора

Вітчизняна історія в енциклопедичному форматі

Від кінця 80-х рр. минулого століття історія України почала розвиватися новими шляхами. На останній стадії бюрократична горбачовська «перебудова» трансформувалася в неконтрольований Кремлем революційний процес. Україна здобула незалежність, а разом з нею – право власності на вітчизняну історію.

Звільнені від компартійної диктатури, українські історики уперше за багато десятиліть дістали можливість вивчати і використовувати праці своїх попередників кінця XIX – початку XX ст., які зберігалися у спецсховищах наукових бібліотек. Досліджуючи недоступні раніше архівні джерела, відштовхуючись від здобутків дореволюційної історіографії і досягнень світової науки XX ст., вони переосмислювали більш ніж тисячолітню історію свого народу. Як виявилося, замовчувані або сфальсифіковані сторінки новітньої історії України зливаються в суцільну «білу пляму».

Історики одночасно працювали і над документальними збірниками, присвяченими «білим плямам», і над монографічними дослідженнями, і над шкільними та університетськими підручниками нового покоління. Найбільш вагомих здобутків досягли колективи академічних установ – Інституту історії України, Інституту археології, Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича, Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського.

Серед перших новаторських праць універсального характеру, в яких докорінно переосмислювалися концепції вітчизняної історії, потрібно назвати двотомний навчальний посібник за редакцією В. Смолія «Історія України: нове бачення». Він уперше з'явився у видавництві «Україна» в 1995 році, потім у 1996 році, а пізніше (у 1997, 2000 і 2002 роках) був надрукований у скороченому однотомному варіанті видавництвом «Альтернативи». До числа фундаментальних праць, що здобули визнання широкої громадськості і збагатили світову науку, слід віднести 15-томне видання «Україна крізь віки» (відповід. редактор – В. Смолій) і 3-томне видання

«Давня історія України» (відповід. редактор – П. Толочко). Авторські колективи обох видань були удостоєні Державної премії України в галузі науки і техніки (перший – у 2001 р., другий – у 2002 р.).

У десятках наукових праць монографічного і синтетичного характеру минуле українського народу виглядало не так, як у джерелах радянської доби. Зокрема, по-новому висвітлювалися історія Козацької держави гетьмана Б. Хмельницького та його наступників, події національної революції 1917 – 1918 рр., які привели до утворення Української і Західноукраїнської народних республік, перипетії міждержавних, міжнаціональних і громадянських воєн на території України в 1917 – 1920 рр. Реабілітація жертв сталінських репресій повернула історії тисячі імен несправедливо забутих політиків, воєначальників, діячів науки, культури та освіти. До наукового обігу увійшов величезний обсяг інформації про Голодомор 1932 – 1933 рр. та інші трагедії українського народу радянської доби, про події на українських землях, що перебували у складі Польщі, Румунії і Чехословаччини у міжвоєнний період, про становище і боротьбу українців у період Другої світової війни й у післявоєнний період. Уперше в органічній цілісності почав розглядатися історико-культурний процес в Україні та діаспорі.

На певному етапі розвитку будь-якої науки вчені і широка громадськість потребують інвентаризації здобутих знань в енциклопедичному форматі. Потреба такої інвентаризації для вітчизняної історії виявилася особливо гострою. Підготовлена науковцями Інституту історії України АН УРСР чотиритомна «Радянська енциклопедія історії України» (вид-во «УРЕ», 1969 – 1972 рр., 9 тис. статей) давно і безнадійно застаріла.

За чверть століття в головній установі НАН України історичного профілю відбулася зміна поколінь. У колективі Інституту історії України майже не залишилося науковців, які мали досвід роботи над енциклопедичними працями. Водночас творчий потенціал Інституту істотно зміцнився. Енергія молоді допомогла розв'язати проблеми перехідного періоду і зробити вагомий внесок у державотворчий процес, особливо в найбільш відповідальний період кінця 80-х – початку 90-х рр.

20 червня 1997 р. директор Інституту історії України НАН України академік НАН України В. Смолій виступив на засіданні Президії НАН України з доповіддю «Про підготовку документальної «Енциклопедії історії України». Керівництво Академії схвалило ініціативу істориків і прийняло рішення про створення та видання «Енциклопедії історії України» (ЕІУ) як одного з пріоритетних напрямів фундаментальних досліджень у галузі соціальних і гуманітарних наук. Президент НАН України академік НАН України Б. Патон звернувся до уряду з проханням забезпечити підготовку та випуск ЕІУ цільовим фінансуванням на засадах державного замовлення. Кабінет Міністрів України позитивно поставився до цієї ініціативи НАН України.

У постанові Президії НАН України «Про підготовку фундаментальної «Енциклопедії історії України» від 20 червня 1997 р. були підтримані запропоновані Інститутом історії України НАН України параметри енциклопедичного видання – 5 томів, 15 тис. статей. Інститут зобов'язувався підготувати проект цілісної концепції ЕІУ і подати його на розгляд Президії НАН України. Було затверджено редакційну колегію ЕІУ в складі керівників академічних установ історичного профілю – Я. Ісаєвича, В. Смолія, П. Соханя і П. Толочка, завідувачів відділів Інституту історії України – В. Верстюка, С. Віднянського, В. Горбика, В. Даниленка, М. Дмитрієнко, С. Кульчицького, О. Лисенка, Ю. Пінчука, О. Реєнта, П. Тронька, а також вченого секретаря О. Рубльова. Головою редколегії став В. Смолій, його заступником – С. Кульчицький, відповідальним секретарем – О. Рубльов. Редакційній колегії пропонувалося спрямувати зусилля на організацію та координацію науково-пошукової діяльності установ НАН України, вищих навчальних закладів, відповідних міністерств та відомств у створенні багатотомного видання.

Робота над енциклопедією розпочалася з укладання сло́вника. Створені з наукової молоді бригади відстежували термінологічний склад наявних в обігу історичних та гуманітарних енциклопедій з метою поповнення словника ЕІУ. Робоча група з розробки сло́вника, яка складалася з керівників наукових відділів Інституту історії України (тобто входила за своїм посадовим становищем до складу редколегії ЕІУ), періодично збиралася на засідання для визначення критеріїв відбору термінів. Перед засіданням члени цієї групи переглядали наукові монографії останнього десятиліття, щоб знайти в них «свіжу» термінологію і представити її на суд колег. Критично аналізувався не тільки набір термінів, але й логічний зв'язок між ними, змістове наповнення. Поступово члени робочої групи опановували логіку побудови «дерева проблем». У роботі над сло́вником ЕІУ вперше належним чином було оцінено дуже високий рівень дореволюційних російських енциклопедій. Однак цей досвід виявився малопридатним, тому що універсальні енциклопедії докорінно відрізняються від спеціалізованих.

Розробка першого варіанта сло́вника тривала майже два роки. Механізм переведення історичного знання в енциклопедичний формат виявився досить складним. Спроби посилити творчий колектив з розробки сло́вника ЕІУ фахівцями, які раніше працювали у видавництві «Українська радянська енциклопедія», залишилися безрезультатними. Проте, сло́вник ЕІУ був укладений, розмножений і розісланий науковим, культурним та освітнім установам для обговорення.

Вивчення сло́вника з 15-тисячним набором термінів – це трудомістка справа. Висловлені зауваження і пропозиції повторювалися, а це означало, що ми не помилилися, залучаючи широку громадськість до створення ЕІУ на етапі укладання сло́вника.

Після першого варіанта сло́вника ЕІУ з'явився другий, потім – третій. Ми переконалися, що робота над сло́вником триватиме, доки не вийде з друку останній

том енциклопедії. Тому в останньому томі резервується місце для «Додатків» – термінів, які не увійшли до попередніх томів. Це викликатиме незручності у користуванні енциклопедією, але підвищить її якісні параметри, що є одним із основних критеріїв у роботі над нею.

До виходу першого тому ЕІУ робота над сло́вником тривала шість років. Вона триває, як було сказано, й тепер, коли виходять друком чергові томи. Чи означає це, що розробка якісного сло́вника є нерозв'язною проблемою? Такий висновок надто песимістичний, але його можна сформулювати інакше: досконалості немає меж. І справді, нині ми маємо змогу перевірити сло́вник ЕІУ на випадкових подіях. Наприклад, у газеті з'являється стаття нащадка відомої в історії родини зі скаргами на те, що безсумнівні заслуги предків не знайшли відображення в енциклопедіях. Гортаючи словник ЕІУ, з'ясовуємо, що згадані особи в ньому зафіксовані, і це приємно. Хоча інколи не знаходимо в сло́внику ЕІУ тих термінів, які мали б там бути.

Як подолати суб'єктивізм у відборі термінів? Погоджуючись із тим, що проблема не має остаточного розв'язання, слід зупинитися на критеріях, завдяки яким вдалося досягти достатньої логічності, стрункості, повноти і переконливості у побудові словника ЕІУ.

Не підлягає сумніву, що виклад проблем і понять вітчизняної історії має бути пов'язаний із загальними закономірностями історичного розвитку людства. Минуле українського народу переплетене з історією сусідніх країн і всіх європейських народів. Лідери незалежної України не втомлюються повторювати, що наша історія від першопочатків до сьогодення – це частина історії Європи.

Узгоджуючи події і факти вітчизняної історії з проблематикою всесвітньої, до сло́вника ЕІУ було включено термінологію, яка відображає загальні закономірності історичного процесу та ступінь їх осмислення видатними представниками світової науки. У сло́внику ЕІУ досить докладно висвітлюються факти і явища російської і польської історії тих часів, коли українські землі входили до складу цих держав. На жаль, майже не представлені пов'язані з Україною факти з життя Дунайської імперії Габсбургів. Це пояснюється значними прогалинами у знаннях історії неіснуючої в наші дні країни. Частково нас виправдовує та обставина, що основна територія українських земель Австро-Угорщини перебувала, як і в часи Речі Посполитої, під польськими впливами.

В ЕІУ є короткі довідки про основні країни світу, в яких переважно характеризується діяльність української діаспори. Значно більше уваги приділено центрально-східним та південноєвропейським країнам.

Питома вага регіональної проблематики досить невелика, а краєзнавча тематика майже не представлена. Регіональні події і явища фіксуються у сло́внику ЕІУ тільки в тому випадку, якщо вони набули загальнонаціонального значення.

Кримський ханат є частиною вітчизняної історії і має бути відображений в усіх енциклопедіях, підручниках і довідниках. На жаль, дуже мало фахівців такої

спеціалізації навіть серед представників кримськотатарської інтелігенції. Через це сло́вник ЕІУ обмежується порівняно невеликою кількістю статей, присвячених історії цього народу. Натомість до сло́вника було включено велику оглядову статтю про Кримський ханат, написану фахівцем.

В ЕІУ переважають події політичної історії, проблематика якої достатньо розроблена і викликає особливий інтерес у широкого кола читачів. Непогано представлена проблематика соціальної історії. Економічна історія має в ЕІУ тільки епізодичні терміни. Відірвати історію народного господарства від сучасної економіки досить важко. Довелося провести межу і не захоплюватися темами, якими має опікуватися Інститут економіки НАН України.

Найбільші труднощі у формуванні сло́вника ЕІУ викликала історико-культурна проблематика. Питання культури в її широкому значенні (включаючи науку та освіту) не повинні бути предметом спеціального розгляду в історичній енциклопедії. Тому довелося обмежитися лише характеристиками окремих установ та діячів культури. Критерієм відбору вважався загальнонаціональний статус установи або людини. Він достатньо розмитий, але іншого немає.

Читачі ЕІУ вправі розраховувати на короткі довідки про вчених у галузі історичної науки. Проте кого відбирати? Інститут історії України НАН України вже видав кілька довідників про істориків – це сотні й сотні імен. Упорядники «Радянської енциклопедії історії України» запропонували для сучасників досить логічний критерій: наявність докторського наукового ступеня. На зламі 60 – 70-х рр. кількість докторів наук була невеликою. В наші дні цей формальний критерій не спрацьовує, доктори історичних і політичних наук налічуються сотнями, і з них переважна більшість не зробила помітного внеску в науку. Тому довелося встановити інший критерій відбору: членство в НАН України або/і диплом лауреата Державної премії України.

Треба визнати, що такий підхід став на перешкоді внесенню до словника ЕІУ багатьох яскравих імен. Проте він дисциплінував працівників, волею долі причетних до створення ЕІУ. Більше того, він звільнив нас від тиску знайомих та друзів, які бажали б з'явитися у престижному виданні.

Названі критерії відбору не можуть застосовуватися до попередніх поколінь істориків. Тут доводиться покладатися на суб'єктивне судження значущості наукового доробку вченого. Завдяки колективному обговоренню ми об'єктивізували такі судження, щоб позбутися ризику знизити планку наукового рівня ЕІУ.

Редколегії ЕІУ довелося докласти чимало зусиль для визначення пропорцій між статтями – від довідки на 1 000 друк. знаків до нарису обсягом у 40 000 друк. знаків (1 друк. арк.). Вирішальну роль у визначенні обсягу відіграє «дерево проблем», тобто побудова понять, подій, фактів і персоналій з урахуванням усіх критеріїв: причиново-наслідкових зв'язків між термінами, повноти висвітлення однорідних термінів, логічної узгодженості між термінами різних рівнів узагальнення тощо. Вибудовування таких «дерев» стало одним із найскладніших завдань у створенні ЕІУ.

За ці роки набуто досвіду енциклопедичної роботи. Тепер ми маємо дещо інші уявлення про оптимальні параметри енциклопедії з вітчизняної історії. Про це варто сказати окремо.

Крім щорічних творчих планів, у кожного наукового колективу має бути своє надзавдання. Тільки воно змушує жити в постійному напруженні й відчувати насолоду від такого життя. Коли до керівництва Інститутом історії України НАН України уперше за багато десятиліть прийшла людина, що сформувалася як науковець у його колективі, ця проста істина стала важливою складовою частиною інститутського буття. Та спочатку ми думали, що таким надзавданням може бути створення багатотомної історії українського народу. Йшлося про видання, подібне до 10-томної «Истории Украинской ССР», останній том якої вийшов з друку напередодні «перебудови». Ми вважали, що після блискучих творчих звершень кінця 80-х – початку 90-х рр. зможемо підняти таку вагу. Кожний з 15-ти томів «Історії українського народу» мав створюватися на інших, ніж за радянських часів, методологічних засадах, на новому фактичному матеріалі, з охопленням усієї палітри народного життя, включаючи ніколи не досліджувану раніше повсякденність.

Досить-таки швидко стало зрозумілим, що науковий колектив не готовий до реалізації такого масштабного завдання. Вирішили обмежитися п'ятитомною енциклопедією з вітчизняної історії. Знайти автора для порівняно короткої енциклопедичної статті не так важко, як сформувати авторський колектив кожного з 15-ти томів «Історії українського народу».

Заміна багатотомної синтетичної праці енциклопедичним виданням була правильним стратегічним рішенням. Інститут одержав надзавдання, що було своєрідним науковим допінгом. За рахунок державного замовлення зросла фінансова база, і це дозволило колективу пережити тяжкі часи економічної кризи. На енциклопедичній роботі, яка завжди вимагає високої ерудиції, дисциплінованості й точності, виросло ціле покоління науковців. У результаті за ці десять років колектив Інституту за своїм науковим потенціалом наблизився до рівня, який дозволить у майбутньому створити багатотомну узагальнюючу працю з вітчизняної історії.

Проте створення ЕІУ, як ми пересвідчилися, мало свої труднощі. Написати енциклопедичну статтю значно легше, ніж розділ до «Історії українського народу», але перетворити тисячі статей на досконалу цілісність – не менш складне завдання, ніж створення синтетичної багатотомної праці. Інвентаризація вітчизняної історії на рівні одиничних понять поглинула вагому частку інтелектуальної енергії і трудових зусиль наукового колективу. Таке завдання взагалі стало б нерозв'язним, якби Інститут не зміг скористатися інтелектом і досвідом сотень фахівців-співвиконавців. За станом на березень 2005 р. авторський колектив ЕІУ налічував 766 осіб. Серед них – працівники всіх інститутів Секції суспільних і гуманітарних наук НАН України, професорсько-викладацький склад основних

університетів, керівники і спеціалісти найбільших наукових бібліотек, архівів і музеїв, державні службовці, науковці з Польщі, Росії, Литви, Білорусі, Канади, США, Німеччини та інших країн. Робота над ЕІУ триватиме ще не один рік, і її авторський колектив зростатиме далі.

Під час роботи над ЕІУ виникла потреба уточнити її формат. Спочатку ми планували середній розмір статті не більше 3 – 4 тис. друк. знаків при обсязі тому до 120 друк. арк. Ці параметри визначали п'ятитомний формат ЕІУ. За рахунок включення великих узагальнюючих статей обсяг ЕІУ зріс на 15 – 20 відсотків. Водночас необхідно було випускати один том на рік: звіт про використання коштів державного замовлення завжди має бути підтверджений матеріально. Однак залучені до роботи над ЕІУ фахівці з Інституту історії України НАН України та видавництва «Наукова думка» не впоралися б із щорічним опрацюванням текстів в обсязі 120 друк. арк. Зменшення обсягу кожного тому до 80 – 85 друк. арк. розв'язує цю проблему і, водночас, полегшує користування енциклопедією. Крім того, зменшення обсягу тому дозволяє видавництву вкластися у кошторис при незмінному з 1998 р. фінансуванні державного замовлення. Усі перелічені чинники змушують нас збільшити кількість томів до 8-ми.

Хоча основна частина текстів, які мають увійти в ЕІУ, вже написана, роботи у команди, очолюваної відповідальним редактором В. Смолієм, не стало менше. Триває постійний пошук фахівців, спеціалізація яких збігається з тематикою статей. Деякі статті переписуються декілька разів. Здійснюється наукове і літературне редагування тексту, узгоджується зміст і структура статей за «деревом проблем», постійно перевіряються наявні фактичні дані. Поважаючи авторські права, редколегія, водночас, рішуче усуває заполітизованість викладу.

Кожна стаття ЕІУ – авторська. Переважна більшість статей містить велику бібліографію. Спеціально для енциклопедії готуються історичні карти. Кожний том добре ілюстрований. Наприклад, перший том ЕІУ містить 2 060 статей, 766 ілюстрацій і 48 карт.

Приймаючи рішення про початок роботи над ЕІУ, Президія НАН України завбачливо ухилилася від визначення дати публікації останнього тому. Коли робота тільки починалася, визначити терміни її завершення було неможливо. Після восьми років напруженої праці вже можна стверджувати, що Інститут історії України НАН України і «Наукова думка» випустять у світ останній том енциклопедії не пізніше 2010 р.

Отже, в недалекому майбутньому широка громадськість і всі, хто досліджує минуле нашої Батьківщини, матимуть у своєму розпорядженні «Енциклопедію історії України». Вона поповнить собою список кращих довідково-енциклопедичних видань, які вже є в обігу і мають попит. ЕІУ якісно відрізнятиметься від нашвидкоруч створених і розкішних за поліграфічним оформленням видань-одноденок, адже це продукт півторадесятирічної інтелектуальної мобілізації величезного ко-

лективу фахівців у галузі вітчизняної історії. Потрібно сьогодні добре продумати її шлях до читача.

Магістральний шлях до читача наперед визначений фінансовими умовами, на яких створюється ЕІУ. Робота над енциклопедією на засадах державного замовлення дозволяє залучати досвідчених професіоналів найвищої кваліфікації. Під такою «парасолькою» можна спокійно працювати, приділяючи особливу увагу якісним параметрам ЕІУ, й гарантовано друкувати том за томом. Водночас засади державного замовлення дозволяють безкоштовно розподіляти тираж видання серед споживачів. Зокрема, 5-тисячний тираж першого тому ЕІУ розподілений між Національною бібліотекою України ім. В. Вернадського (500 примірників), Національною парламентською бібліотекою України (500), Кабінетом Міністрів України (300), Міністерством освіти і науки (300), Державною науково-педагогічною бібліотекою АПН України (200), Міністерством освіти і науки (100), Київським національним університетом ім. Т. Шевченка (100), Головархівом України (100) та ін. Перелічені установи розподілятимуть томи ЕІУ у власній підвідомчій мережі.

Вагома частка тиражу залишилася в Інституті історії України НАН України для розподілу серед авторів і фахівців, з якими налагоджено співпрацю. Частина тиражу повинна зберігатися до виходу останнього тому, щоб забезпечити комплектність видання. Хоча пропорції розподілу між відомствами та установами не порушуватимуться, забезпечити цілковиту комплектність видання в руках одного користувача навряд чи вдасться. Така незручність завжди виникає, коли друкування створеної на засадах державного замовлення багатотомної праці розтягується на роки.

Метод розподілу є оптимальним тільки при комплектуванні державних та відомчих бібліотек. Розповсюдження книг серед індивідуальних користувачів слід забезпечувати передачею частини тиражу в книготорговельну мережу. Тому поряд з видрукуванням тиражу на засадах державного замовлення видавництва нерідко витрачають власні кошти на додатковий тираж для книготорговельної мережі. «Наукова думка» теж додруковує тираж ЕІУ, щоб задовольнити наявний попит. Можливо, варто було б організувати продаж енциклопедії на засадах передплати.

В Інституті історії України НАН України розпочато підготовку до створення електронного варіанту ЕІУ. Після завершення роботи над томами треба потурбуватися про виготовлення оптичного диску і розміщення енциклопедії на сайті Інституту в Інтернеті.

УДК 811.161(2)031

Євгенія Карпіловська
д. філол. н., проф.,
Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України,
завідувач відділу
Михайло Зяблюк
к. юрид. н.,
Всеукраїнське державне спеціалізоване видавництво
«Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана,
директор

Енциклопедія «Українська мова»: структура та принципи укладання

Вихід у світ енциклопедії – подія, етапна не лише для науки і культури, а й для всього суспільства. Саме такі видання, призначені в стислому вигляді подавати читачам базові відомості про людину, суспільство та довколишній світ, унаявнюють ступінь розвитку окремих галузей знань і в цілому рівень свідомості певної спільноти, її духовний потенціал. Для України значення таких видань украй важливе з огляду на нагальну потребу в новій універсальній українській енциклопедії, адже з часу виходу в світ останнього тому другого видання «Української радянської енциклопедії» (УРЕ) минуло вже понад два десятиліття. За ці роки постала Українська незалежна держава, радикально змінилося суспільство – замовник енциклопедії, а отже, змінилися й вимоги до принципів укладення таких видань, передусім до змісту певних циклів знань, їх тлумачення та способів подання. Новітні енциклопедії з окремих галузей науки готують надійне підґрунтя для створення сучасної загальної національної енциклопедії. Саме на цей запит української спільноти відповіла енциклопедія «Українська мова» (далі – ЕУМ), укладена колективами науковців Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України та Інституту української мови НАН України разом з колективом працівників Всеукраїнського державного спеціалізованого видавництва «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана. Перше її видання побачило світ 2000 року. У 2004 році вийшло друком 2-е видання ЕУМ, виправлене і доповнене, а 2007 року – 3-є її видання, також виправлене й доповнене новими статтями та ілюстраціями.

Такий систематизований звід відомостей про українську мову та українське мовознавство створено вперше. Роботу над концепцією та реєстром енциклопедії «Українська мова» група провідних учених Інституту мовознавства імені О. О. Потебні АН УРСР, до складу якої входили О. С. Мельничук, І. Р. Вихованець, В. В. Німчук, Н. Ф. Клименко, на чолі з академіком В. М. Русанівським розпочала ще наприкінці 1980-х років. Як наслідок роботи цього колективу 1988 року світ побачив тематичний покажчик-реєстр енциклопедії, згодом широко обговорений науковою громадськістю та освітянами. Безпосередня робота над ЕУМ, в якій взяли участь близько 130 авторів, тривала понад 10 років. У підготовці енциклопедії, крім науковців Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні, а після 1991 року – й створеного на його базі Інституту української мови НАН України, взяли участь провідні вчені Інституту українознавства імені І. П. Крип'якевича НАН України, Інституту педагогіки Академії педагогічних наук України, представники вишівської науки – Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова, Київського національного лінгвістичного університету, Національного університету «Києво-Могилянська академія», Львівського, Одеського, Прикарпатського, Таврійського, Ужгородського, Донецького національних університетів, а також науковці з-за кордону: Австрії, Казахстану та Словаччини. Перше видання ЕУМ умістило 1797 статей. У другому її виданні – 1935 статей (понад 10,5 аркушів нових матеріалів та ілюстрацій). Третє видання подає 2027 статей. Основний корпус статей написали вчені – члени редколегії енциклопедії «Українська мова», визнані авторитети в певних галузях українського мовознавства: академіки НАН України В. М. Русанівський (співголова редколегії) – статті з історії української мови та граматики, О. С. Мельничук – з теорії мови та етимології, В. Г. Скляренко – з акцентології, Г. П. Півторак – з історії української мови та української писемності; члени-кореспонденти НАН України В. В. Німчук – статті з історії української мови та діалектології, І. Р. Вихованець – з граматики сучасної української мови (морфології та синтаксису), О. Б. Ткаченко – з питань міжмовних контактів та соціолінгвістики, С. Я. Єрмоленко – зі стилістики та культури мови, Н. Ф. Клименко – зі словотворення та морфеміки; доктори наук, професори П. Ю. Гриценко – з діалектології та лінгвістичної географії, О. О. Тараненко (співголова редколегії) – з лексикології та лексикографії.

У передмові до енциклопедії редколегія визначила її основне завдання: подати в систематизованій і водночас стислій та доступній формі базові відомості про українську мову та українське мовознавство. Насамперед до спектру таких відомостей увійшли терміни та номенклатурні одиниці, пов'язані з: 1) різними складниками системи української мови; 2) її територіальним поширенням (діалектним розшаруванням); 3) соціальною та стилістичною диференціацією; 4) історичним розвитком; 5) контактами з іншими мовами світу; 6) пам'ятками української мови

та писемності; 7) застосуванням української мови та здобутків українського мовознавства в інших галузях наукового знання, суспільній практиці, зокрема в лінгводидактиці; 8) станом української мови та українського мовознавства в діаспорі. Передбачено було також подати відомості про тих мовознавців (українських та зарубіжних), письменників і громадських діячів, які зробили вагомий внесок у розвиток української мови та науки про неї, про установи, організації, друковані органи, що займаються дослідженням і пропагандою української мови. У передмові чітко визначений адресат книги. Автори особливо наголосили на тому, що енциклопедію розраховано як на фахівців-мовознавців, усіх, хто професійно працює зі словом, так і на широке коло читачів, які цікавляться українською мовою і проблемами сучасного українського мовознавства. Разом з тим автори ЕУМ намагалися уникнути спрощення поданих відомостей, замовчування тих проблем дослідження української мови, які не лише збурюють нині гострі дискусії в середовищі самих мовознавців, а й викликають неабияке зацікавлення всього суспільства. Це засвідчують такі статті, як «Державна мова» В. В. Німчука та «Офіційна мова» О. О. Тараненка, «Двомовність», «Мовна політика» та «Мовна ситуація» В. М. Брицина, «Правопис» Г. П. Півторака, «Давньоруська мова» В. А. Глущенка та Г. П. Півторака, «Руська мова» С. Я. Єрмоленко, «Західноруська писемна мова» В. М. Русанівського, «Русинська мова» П. П. Чучки, «Лінгвоцид» Б. М. Ажнюка та інші. У статтях виразно окреслена позиція авторів, їхнє осмислення явищ мови, проблем її історичного розвитку, здобутків українського мовознавства. ЕУМ подає стан української мови та українського мовознавства кінця XX – початку XXI століття в динаміці, розмаїтті наукових концепцій, поглядів, узагальнень, але робить це по-академічному виважено, аргументовано, не перетворюючи сторінки науково-довідкового видання на арену політичних баталій і вузькофахових суперечок.

Енциклопедія, як відомо, є одним із різновидів пояснювальних, або екзегетичних словників. Грецький етимон слова ***енциклопедія*** ***ἐγκύκλος παιδεία*** в буквальному перекладі означає «циклічне навчання, виховання; цикл, коло знань», а отже, вказує на такі засадничі ознаки цього роду видань, як: 1) системність (циклічність) уміщених у них знань та 2) їхній навчальний, виховний, просвітницький характер. Способи систематизації в ЕУМ відомостей про окремі галузі дослідження української мови, формування циклів базових знань про них проаналізуємо на прикладі статей з історії української мови, галузі досліджень, що сьогодні привертає пильну увагу як фахівців, так і читацького загалу. Цей цикл статей постає як певна ієрархія понять і конкретних об’єктів опису. Читач завдяки системі перехресних відсилань і дефініцій одиниць реєстру ЕУМ – заголовкових слів чи словосполук статей – дістає можливість поповнювати свої знання з історії української мови. Він у разі потреби може просуватися в циклах статей від знання часткового, або знання про окреме поняття чи об’єкт (скажімо, про конкретну пам’ятку

української мови), до знання загального, або знання про проблему, стан її вивчення в сучасному українському мовознавстві в цілому. І навпаки, загальні статті уможливлюють одержання деталізованих знань про окремі поняття або об'єкти в межах цікавої для читача проблеми. Наприклад, загальна стаття «Історія української літературної мови» С. Я. Єрмоленко містить відсилання до статей про різні етапи історичного розвитку української мови («Староукраїнська літературна мова» В. М. Русанівського, «Нова українська літературна мова» Л. Т. Масенко), різні форми її існування («Усна мова», «Писемна мова», обидві – Д. Х. Баранника), територіальні («Західноруська писемна мова» В. М. Русанівського, «Західноукраїнська мовно-літературна практика» О. Г. Муромцевої) та стильові різновиди («Стильові різновиди староукраїнської мови» В. А. Передрієнка), конкретні твори різної тематики та стилю, писані українською мовою («Пам'ятки української мови» В. В. Німчука). У свою чергу, статті, присвячені окремим проблемам історії української мови, дають змогу виходити на вищий рівень узагальнення знань з цієї галузі мовознавчих досліджень. Так, стаття І. П. Чепіги про Пересопницьке Євангеліє 1556–1561 рр., один з перших українських перекладів канонічного тексту Четвероєвангелія, не тільки подає читачеві загальні відомості про цю визначну пам'ятку староукраїнської мови та мистецтва XVI ст., а й знайомить його з особливостями тогочасної української мови, які відбиває текст Пересопницького Євангелія, зокрема з поєднанням у ній народнорозмовних і книжних елементів. Додані до цієї статті ілюстрації (сторінка оригінального рукописного тексту Пересопницького Євангелія та обкладинка його видання, здійсненого транслітерованим способом Національною бібліотекою ім. В. І. Вернадського НАН України 2001 року) доповнюють уявлення читача про цю духовну святиню українського народу. У межах різних циклів окремі терміни та номенклатурні одиниці – назви конкретних об'єктів – можуть упорядковуватися за різними відношеннями: рід – вид, частина – ціле, об'єкт – його атрибути, клас – елементи класу тощо.

У свою чергу, цикли статей, присвячені окремим мовознавчим галузям, також пов'язані в ЕУМ між собою. Завдяки цьому енциклопедія «Українська мова» і постає як єдиний комплекс знань про українську мову та українське мовознавство. Наприклад, уже згадані статті про пам'ятки української мови містять безпосередні й опосередковані відсилання до таких статей інших циклів енциклопедії, як «Друкарство» і «Першодруки» М. С. Тимошика, «Святе Письмо» В. В. Німчука, «Літописи» Д. Г. Гринчишина, «Грамоти» М. М. Пещак та ін. Стаття ж Г. П. Півторака «Письмо» скеровує читачів, зокрема, до циклу знань про ті різновиди письма, які використовували для створення пам'яток української мови. До цього циклу ввійшли статті В. Б. Задорожного «Устав», «Півустав» та «Скоропис». Ілюстрації, що супроводжують зазначені гасла, допомагають зацікавленим читачам ознайомитися з особливостями тієї чи іншої графічної системи, історичними різновидами українського письма. Зразок уставу подає сторінка з Галицького Євангелія

1144 року, півуставу – сторінка Західноруського Псалтиря XIV ст., скоропису – уривок з листа гетьмана Богдана Хмельницького до російського царя Олексія Михайловича від 8 червня 1648 року.

Стаття «Історичний словник» Д. Г. Гринчишина пов'язує щойно розглянуті цикли статей з циклом відомостей про різні типи словників української мови. Створення цього циклу є важливим здобутком енциклопедії «Українська мова». Уже видані енциклопедії білоруської, польської, російської, словацької та чеської мов не мали такого циклу. Статті про різні загальні та аспектні лінгвістичні словники – історичні, етимологічні, тлумачні, діалектні, перекладні, словотвірні, частотні, термінологічні, словники мови письменників, синонімів, антонімів, іншомовних слів та інші – формують панораму здобутків української лексикографії. До важливих новацій у структурі мовних енциклопедій належить і вміщений в ЕУМ цикл статей про контакти української мови з іншими слов'янськими та неслов'янськими мовами: балтійськими, білоруською, єврейськими, німецькою, польською, російською, румунською, словацькою, тюркськими, угорською та чеською. Матеріали цих статей унаочнюють не лише впливи, яких упродовж своєї історії зазнала українська мова з боку інших мов, а й вплив української мови на інші мови світу. Статті згаданого циклу додають важливу мовну інформацію до таких більш загальних статей, як «Запозичення», «Інтерференція» і «Міжмовні контакти української мови» О. Б. Ткаченка, «Двомовність» В. М. Брицина, «Білінгвізм письменника» Т. К. Черторизької та С. Я. Єрмоленко.

Особливу увагу автори ЕУМ приділили питанням навчання та пропаганди української мови. Їх, зокрема, висвітлює цикл статей, присвячених викладанню української мови в школі та вищих навчальних закладах: «Українська мова в школі» М. Я. Плющ, «Методика викладання української мови» та « Письмові роботи з мови» О. М. Біляєва, «Підручники української мови» М. С. Вашуленка, О. М. Біляєва та К. Г. Городенської тощо. У цьому циклі можна знайти і відомості про науково-методичні видання для викладачів української мови, як створені ще в радянські часи, так і засновані вже у незалежній Україні. Це, наприклад, статті О. М. Біляєва про журнал «Дивослово» (попередня назва «Українська мова і література в школі»), який виходить з 1951 року або Н. Ф. Непийводи про заснований 1999 року журнал «Українська мова й література в середніх школах, гімназіях та колегіумах». Взагалі ж науково-теоретичним та науково-методичним друкованим органам з проблем дослідження та навчання української мови, що видавалися й видаються в Україні та за її межами, ЕУМ відвела значне місце. Серед них, крім згаданих вище, такі добре відомі філологам і освітянам видання, як «Мовознавство» – журнал Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні та Українського мовно-інформаційного фонду НАН України (стаття В. І. Чумака), «Українська мова» – журнал Інституту української мови НАН України (стаття І. Р. Вихованця), «Урок української» – журнал Національного університету «Києво-Могилянська акаде-

мія» та Київського національного університету ім. Т. Шевченка (стаття О. М. Чумак), збірник «Культура слова» Інституту української мови НАН України (стаття С. Я. Єрмоленко), «Записки Наукового товариства імені Шевченка» (стаття Д. Г. Гринчишина); такий рідкісний і, можливо, мало відомий пересічному читачеві журнал, як «Рідна мова» (стаття В. Б. Задорожного), який упродовж 1933–1939 рр. видавав у Варшаві І. І. Огієнко, та інші періодичні й неперіодичні видання.

Помітне місце в системі відомостей, презентованих ЕУМ, займають персоналії. Вони становлять майже чверть її реєстру – 498 статей. У цьому також полягає істотна відмінність ЕУМ від інших енциклопедичних видань з питань мови, наприклад, енциклопедій російської або польської мов. Персоналії дають читачам можливість познайомитися з життєвим шляхом і доробком тих учених, чиї імена визначають сьогодні обличчя й авторитет українського мовознавства у світі. На особливу увагу читачів, безперечно, заслуговують розвідки, присвячені репресованим українським мовознавцям, діяльність яких свідомо замовчували в радянський період. Це статті: М. Г. Железняка про В. М. Ганцова, З. Т. Франко про Г. К. Голоскевича, О. Г. Муромцевої про О. Б. Курило, Є. С. Регушевського про Г. О. Сабалдира, М. А. Жовтобрюха про О. Н. Синявського, Т. Б. Лукінової про Б. Д. Ткаченка, З. Т. Франко та М. П. Зяблюка про К. Й. Студинського, Т. І. Панько про П. П. Кострубу, П. О. Селігея про Г. Г. Холодного та інші матеріали, присвячені представникам старшої генерації вітчизняних мовознавців.

У другому й третьому виданнях енциклопедії «Українська мова» тексти статей істотно виправлені, доповнені новими відомостями та ілюстраціями. У них враховані зауваження і пропозиції, висловлені в численних рецензіях і відгуках читачів після виходу першого видання. Уміщено також низку нових матеріалів, серед яких: статті «Гіперкоректність» і «Дискурс» С. Я. Єрмоленко, «Гніздо» Є. А. Карпіловської, «Друкарство» М. С. Тимошика, «Епіграфіка» та «Святе Письмо» В. В. Німчука, «Когнітивна лінгвістика» М. П. Кочергана, «Контрастивна лінгвістика» і «Лінгвоцид» Б. М. Ажнюка, «Ораторський стиль» Л. І. Мацько, «Харківська філологічна школа» В. Ю. Франчук, «Лінгвофілософія» Ф. С. Бацевича, «Мова інтернет-комунікації» С. Г. Чемеркіна, «Мова реклами» О. В. Ожигової; персоналії: «Г.Бідер» та «В. М. Мокієнко» О. О. Тараненка, «О.Брох» П. Ю. Гриценка, «А. І. Волошин» В. В. Німчука, «В. І. Даль» Б. К. Галаса, «І. М. Дзюба» і «Д. В. Нитченко» М. П. Зяблюка, «М. П. Драгоманов» І. С. Гнатюк, «І. В. Качуровський» А. К. Мойсієнка, «Г. П. Кочур» Р. П. Зорівчак, «Леся Українка» В. І. Статєєвої, «М. О. Лукаш» Р. П. Зорівчак і В. Р. Савчин, «О. М. Молдован» В. Ю. Франчук та інші.

Доступність форми викладу матеріалу в енциклопедії підсилює ілюстративний ряд. У її третьому виданні налічується 235 ілюстрацій (у т. ч. 13 кольорових), кольорова «Карта говорів української мови» та 44 таблиці. Наприклад, на кольоровій вклейці до статті «Пам’ятки української мови» В. В. Німчука читачі мають

змогу побачити мініатюри, художні заставки, фрагменти текстів таких видатних здобутків української писемності, як Київський Псалтир 1397 року, Острозька Біблія 1581 року, «Лексикон» Памва Беринди 1627 року. Окрема ілюстрація подає видання серії «Пам'ятки української мови», здійснені Інститутом мовознавства ім. О. О. Потебні та Інститутом української мови НАН України упродовж 60 – 90-х років минулого століття. Серед них – тексти різної тематики, будови, які засвідчують розмаїття функціональних стилів української писемної традиції: «Грамоти XIV ст.», «Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст.», «Лексикони Є.Славинецького та А.Корецького-Сатановського», «Вірші. Приповісті посполиті» Климентія Зіновієва, «Лікарські та господарські порадники XVIII ст.», «Приватні листи XVIII ст.», «Словник української мови» П. П. Білецького-Носенка, укладений у першій половині XIX ст., та інші твори.

Постійне оновлення є невід'ємною рисою енциклопедичних видань, адже вони покликані відображати як динаміку самого об'єкта свого опису, так і еволюцію наукових знань про нього. А отже, перевидання енциклопедій має бути планомірним процесом, незалежним від фінансової спроможності того чи іншого видавництва або наукової установи. Підготовка, видання та поширення енциклопедій і взагалі літератури навчального, інформаційно-довідкового, просвітницько-виховного типу потребують патронату держави, як юридичного, так і фінансово-організаційного. Авторський колектив, редактори і видавці енциклопедії «Українська мова» щиро сподіваються, що така світова практика підготовки та випуску енциклопедичних праць стане нормою і в новій Україні. Для духовного відродження нашого суспільства, утвердження української мови як мови державної, для піднесення ваги української мови та українського мовознавства у світовій спільноті потрібні систематичні знання про їхній стан, особливості розвитку, проблеми і здобутки. Енциклопедія «Українська мова» і виконує роль такого провідника, орієнтира у мовному світі для всіх, хто цікавиться українською мовою та українським мовознавством. Вона в доступній для будь-якого читача формі дає базові знання з широкого спектру мовних проблем, а завдяки їх системному впорядкуванню відкриває можливості для поповнення та поглиблення цих знань.

УДК 031(479.22)
Зураб Абашидзе
Головний редактор Грузинської енциклопедії

Грузинська енциклопедія*

У 2006 році Грузинській енциклопедії виповнилося 40 років. Енциклопедія – це паспорт нації, її культурного рівня, це – широке коло знань.

Національні енциклопедії особливо потрібні в період історичних та соціальних перетворень у державі. Саме тому мало велике значення видання першої Грузинської радянської енциклопедії в дванадцяти томах (1967 – 87 рр.).

Над її створенням працювали відомі грузинські вчені і фахівці. 80-тисячний тираж енциклопедії швидко став раритетом, а група співробітників Грузинської Енциклопедії отримала Державну премію.

Через 20 років у Грузії та й у всьому світі багато що змінилося, тому оновлене видання «Універсального енциклопедичного словника» (70 – 80 тисяч термінів) буде дуже корисним і доступним для всіх.

Паралельно триває робота над другим томом енциклопедії «Грузія» (у п'яти томах). Мета цієї енциклопедії – донести до читача всю інформацію про Грузію, її історію від давніх часів і до сьогодні. Окрім того, буде висвітлено політичні, економічні й культурні процеси в контексті світового історичного розвитку.

У 2002 році наша редакція видала енциклопедію «Тбілісі», у якій зібрано довідки і факти, що стосуються нашої столиці.

У кінці 2008 року опубліковано енциклопедичний словник «Площі, вулиці, проспекти Тбілісі». У книзі детально представлені: історія, архітектура, місцерозташування вулиць Тбілісі; біографічні дані осіб, чиїми іменами названі ті чи інші вулиці. Книга містить 117 схематичних карт і численні фотоілюстрації. Вона вийшла у світ за сприяння мерії столиці, а її електронний варіант розміщено на сайті мерії.

Головна редакція Грузинської енциклопедії спільно з Інститутом мовознавства ім. А. Чикобави у 2008 році видала енциклопедію «Грузинська мова». Книга цікава як для фахівців, так і для широкого кола читачів.

Паралельно ми підготували й опублікували у 2009 році альбом «Грузинська писемність», розрахований на молодого читача.

* Переклад з російської мови

Ще в радянський період ми почали працювати над багатотомником «Звід пам'ятників історії та культури Грузії». Разом з головною редакцією Грузинської енциклопедії над 5-томником працювали Інститут історії грузинського мистецтва ім. Г.Чубанішвілі і Республіканський центр археологічних досліджень.

У 1990 році після багаторічної праці ми змогли створити першу книгу, присвячену області Грузії Шида Картла, де розмістили інформацію про близько 1600 пам'ятників історії та культури.

У 2004 році видавництво «Наука» видало другу книгу, присвячену східній частині Грузії, її пам'ятникам історії та культури.

Нині триває робота над III томом – про Кахетинський регіон Грузії (том буде опубліковано в першій половині 2010 року).

Крім того, Головна наукова редакція Грузинської енциклопедії підготувала й опублікувала в червні 2009 року «Орфографічний словник географічних назв Грузії».

Готується також енциклопедичний словник «Видатні грузини за кордоном» (умовна назва). Книгу спонсорує Союз грузинів у Росії. Її видання планується до кінця 2009 року.

З наступного року за допомогою іноземних партнерів наша редакція планує розпочати роботу над однотомником «Грузія» російською та англійською мовами.

У стадії завершення підготовка сайту редакції: http://science.org.ge

УДК 7.026.929(477)
Тетяна Галькевич
Національна бібліотека України ім. В. Вернадського НАН України, молодший науковий співробітник

Друковані каталоги мистецьких виставок як біографічні джерела

Серед численних довідкових видань із мистецтва особливу групу складають друковані каталоги художніх виставок образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва.

З часу їх появи (виставкові каталоги видаються з 18 ст., музейні – з 19 ст., каталоги аукціонів – з 20 ст.) видрукувано потужний пласт документів, які є важливим джерелознавчим матеріалом для вивчення й дослідження історії мистецтв, творчості окремих митців, створення фундаментальних довідкових видань з мистецтвознавства.

Характерною особливістю цих видань є багатофункціональність, оскільки вони містять елементи путівника, реклами, альбому, наукової публікації та довідкового видання.

До цього слід додати, що каталоги потребують чітких і точних відомостей про твори, їх авторів тощо. Тож каталог – це, в першу чергу, документ, у якому фіксується точний науковий та систематизований опис усього чи якоїсь частини художнього фонду або експонованих робіт. Саме тому хотілося б звернути увагу дослідників на мистецькі каталоги як на одне із найоперативніших і достовірних джерел біографічних та іконографічних даних. Каталоги виставок уміщують широке коло біографічних відомостей про майстрів мистецтва. Інколи вони є єдиними друкованими джерелами, в яких згадується про діяльність окремих із них. У цих виданнях подається переважно коротка чи більш розширена інформація про художників: вступні статті, написані відомими мистецтвознавцями, які окрім основних віх життя висвітлюють творчий доробок та дають оцінку діяльності особи, списки експонованих робіт, участь у виставках, перелік музеїв, у яких знаходяться роботи, бібліографію та ілюстративний ряд. Для дослідника каталоги подають чимало цінної інформації і про твори авторів, історію їх створення, вартості, про тих, хто придбав роботу тощо. Дуже часто видання цієї групи є бібліографічною рідкістю, і їх цінність з роками тільки зростає. Як пра-

вило, вони мають обмежений тираж, окрім того, повного зібрання цієї літератури, на сьогодні, не має в своїх фондах жодна бібліотека.

Зібрання персональних та групових каталогів, що зберігається у Відділі образотворчих мистецтв Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського (далі – НБУВ) охоплює період від 19 до 21 ст. Зібрані воєдино ці видання відображають усі етапи становлення і розвитку образотворчого мистецтва з розмаїттям художніх стилів та індивідуальних форм, репрезентують творчість художників, представляють колекції музеїв та інших виставкових організацій.

Увесь масив друкованих каталогів умовно можна поділити на ілюстровані й такі, що не мають ніяких зображень. При створенні ілюстрованих енциклопедичних, довідкових видань з мистецтва досить складною проблемою є пошук та добір зображень. Саме ілюстровані мистецькі каталоги подають цінну візуальну інформацію, вводячи у науковий обіг нові матеріали та пов'язані з ними факти творчої біографії художника.

Поєднання вступної статті мистецтвознавця, переліку робіт та багатого ілюстративного матеріалу значно підвищує цінність та інформативність видання. Ілюстративний блок у таких виданнях складається з фотоілюстрацій, які включають фотографії (персональний портрет художника, родини, колег тощо) та репродукції оригінальних творів мистецтва, що відтворюють творчий доробок художника (живопис, графіка, скульптура, декоративно-прикладне мистецтво тощо). Серед них можна зустріти маловідомі світлини та репродукції творів, які мають іконографічну цінність. У сучасних ілюстрованих каталогах переважно відтворюють усі представлені на виставці твори, або ж значну їх частину. Як правило, ілюстрація супроводжується короткими відомостями про твір (назва, рік, розмір, техніка). Виконані на високому поліграфічному рівні, такі каталоги вже самі є витвором мистецтва. Прикладом цього є багато ілюстровані музейні й виставкові каталоги-альбоми з ґрунтовними статтями, написаними відомими мистецтвознавцями, та довідковим матеріалом: «Український портрет XVI – XVIII століть» (Національний художній музей України; К., 2004) та «Мистецтво України XX століття» (Асоціація артгалерей України; К., 1998).

Історія мистецтв складається з творчості окремих майстрів, тому з точки зору біографістики особливе значення в цій групі видань посідають персональні каталоги виставок. Зазвичай більш інформативно насичені, вони можуть відображати спадок художника з різним ступенем повноти, охоплюючи всі види його творчості або тільки один із них. У таких виданнях подається об'ємніша інформація, присвячена одному художнику. Повніше подається хронологічний монтаж документальних свідоцтв, який дозволяє крок за кроком прослідкувати життєвий шлях та творчий розвиток митця, детальна інформація про участь у виставках, розкриваються авторські концепції та ідеї. Створенню персонального каталогу, як правило, передує копітка робота з вивчення всього комплексу можливих документів, що стосуються особи.

Зважаючи на те, що частина робіт художника могла увійти до приватних колекцій або музейних зібрань, персональний каталог інколи залишається чи не єдиним джерелом ознайомлення із творчістю художника. Тому серед наукових біографічних досліджень про митців саме персональні каталоги відіграють основну роль.

До взірців такого типу видань слід віднести опублікований Київською організацією Спілки художників каталог «Татьяна Ниловна Яблонская. Живопись» (К., 1987). Він містить статтю мистецтвознавця А. Соловйова з коротким викладом біографічних даних та періодів творчого становлення, основні дати життя і творчості, перелік експонованих робіт із зазначенням року, назви, матеріалу, техніки, розмірів та місцезнаходження, інформацію про основні виставки, на яких експонувались твори художниці. До бібліографії входять основні публікації про Т. Яблонську, починаючи зі студентської виставки (1941) до 1984 року, а також статті самої художниці та інтерв'ю з нею. Ілюстративний ряд представлений портретом художниці та 9 світлинами різних періодів життя, також блоком кольорових репродукцій робіт художниці.

Серед традиційних розділів персонального каталогу необхідно відзначити і такі, що містять автобіографію та спогади про художника. Так, у каталозі «Василь Лопата. Живопис. Графіка» (К., 2001), окрім біографічних даних, статті про творчість та відгуків відомих мистецтвознавців, уміщено статтю художника, яка є своєрідним підсумком зробленого.

Надзвичайно цікавим джерелом інформації для створення та розкриття всебічного образу митця, картини дійсності про середовище і час є спогади про художника його колег та сучасників. Так, у каталозі-альбомі «Георгій Васильович Малаков» (К., 2000) зібрані спогади про митця його рідних, друзів, колег, що розгортаються в часі. Кожен такий розділ, а їх 20, має самостійну цінність. Окремо хотілося б наголосити, що в наведених прикладах персональних каталогів детально складена бібліографія про митців, яка дозволяє не лише розширити рамки дослідження, а й суттєво скоротити час пошуку відомостей про них.

Серед зібраних у відділі персональних каталогів, що вийшли в останнє десятиліття, слід відзначити виконані на високому поліграфічному рівні каталоги Василя Лопати (К., 2001), Олександра Лопухова (К., 2002), Гаврила Мартиновича Глюка (К., 2004), Анатолія Криволапа (К., 2008) та багатьох інших.

Групові каталоги виставок відображають колекції музеїв, галерей, приватних зібрань та інших виставкових організацій. Вони можуть бути присвячені якомусь історичному періоду, знайомити з тим чи іншим видом або жанром мистецтва, колективом митців чи творчим об'єднанням, розкривати свої колекції. Виконані на високому професійному рівні, багато ілюстровані сучасні каталоги групових виставок містять, як правило, вступну статтю, яка висвітлює концепцію та склад учасників виставки, перелік експонованих творів учасників, а також коротку біографію, фотографію та репродукцію роботи кожного художника.

Важливим джерелом інформації про творчість художників та історію образотворчого мистецтва є групові каталоги виставок 19 – поч. 20 ст. Каталоги цього періоду подають різнобічну інформацію не тільки про знаних, але й про забутих чи маловідомих митців, що мають незначну, або ж досі невивчену спадщину. Біографічні дані таких художників надзвичайно розпорошені, часто бувають скупими на факти, а їхню творчість тільки починають вивчати. Про багатьох із них немає монографій, персональних каталогів, часом їх імена не входять до довідкових видань, в історії мистецтва вони взагалі не згадуються, або згадуються побіжно. Це ціла низка митців, без імен яких історія вітчизняного мистецтва є неповною. Головну роль у реконструкції творчого шляху таких художників відіграють групові каталоги виставок.

Як приклад, творчість Івана Григоровича Рашевського мало відома не лише широкому загалу, а й фахівцям. Більшість його творів у роки війни були втрачені. Тож рідкісні каталоги виставок Санкт-Петербурзького та Київського товариств художників дозволили виявити (принаймні) близько ста п'ятдесяти невідомих нині творів художника.

Простежити за участю у виставках та відтворити творчий доробок колись надзвичайно популярного, а нині дещо призабутого митця Вільгельма Котарбінського дозволили каталоги виставок Імператорської академії мистецтв. Учасником багатьох виставок був і Михайло Холодовський, твори якого представлені, зокрема, в Ілюстрованих каталогах Товариства пересувних художніх виставок, ілюстрованому каталозі XVIII художнього відділу Всеросійської виставки в Нижньому Новгороді.

Крім того, відродження імен таких художників, накопичення та вивчення біографічних відомостей про них, визначення більш повного творчого доробку, крім інших джерел, повинно включати і обов'язковий перегляд каталогів. Створення електронної картотеки, що відображає участь художників у виставках на базі саме групових каталогів 19 – поч. 20 ст. Відділу образотворчих мистецтв НБУВ значно полегшило б роботу дослідника і дало можливість не лише оперативніше задовольняти різнобічні запити користувачів, а й виявляти найбільшу кількість персоналій діячів мистецтва нині зовсім невідомих.

Найчастіше музеї видають каталоги своїх колекцій за розділами фонду або за видами образотворчого мистецтва. Такі видання підготовлені провідними музеями України: Київським музеєм російського мистецтва («Каталог живописи. Выпуск I. Русская живопись XVIII – первой половины XIX века» та «Каталог живописи. Выпуск III. Живопись XX века» (обидва – К., 1992), «Анотований каталог. Львів у колекції графіки» (Л., 1960), «Каталог живопису українських радянських авторів з фондових збірок історичного музею» (Л., 1983) та ін.). У музейних каталогах зазвичай відображаються не тільки ті роботи, що входять до експозиції, але і твори, що зберігаються в запасниках, тобто наводяться маловідомі або ж невідо-

мі полотна художників, розкриваються нові імена. Таким каталогам передує надзвичайно копітка, інколи багаторічна дослідницька праця з боку фахівців, бо багато робіт, що зберігаються в музеях, потребують якісної атрибуції, наукової експертизи, дослідження і аналізу (встановлення авторства, уточнення зображених осіб, дат створення тощо). Трапляються випадки переосмислення історії мистецтва завдяки новому погляду на вже знайомі твори.

Як правило, групові каталоги містять основні відомості про майстрів мистецтва. Це поєднує їх з біографічними словниками. Так в основу каталогу виставки Одеського художнього музею «К. К. Костанди. Художественное общество им. К. К. Костанди» (О., 2003) покладено алфавітний перелік прізвищ художників товариства з короткими біографічними відомостями із зазначенням років життя, місця народження та смерті, назви та дати створення експонованих робіт, матеріалу, техніки, розміру; дуже цінним є відтворення в каталозі авторських підписів та написів, подання інформації про час і джерело надходження в музей, приналежність іншим власникам та інвентарний номер. Окрім цього, в каталозі подано ґрунтовну статтю про діяльність Товариства. Багато з членів цього Товариства були широко відомі, імена інших збереглися завдяки участі у виставках.

Високу пізнавальну цінність щодо біографічних відомостей та іконографічного ряду мають ілюстровані тематичні каталоги виставок, що присвячені портретному жанру образотворчого мистецтва. Портретний живопис створювався художниками різних напрямків і в різний час. Імена багатьох із них за давністю літ забуті чи втрачені. Каталог виставки з фондів Одеського художнього музею «Неизвестные и забытые портретисты XVIII – XIX веков» (О., 1994) репрезентує творчість маловідомих та забутих художників, таких, як П. Бочеров – викладач Одеської рисувальної школи; І. Карцев – викладач малювання в гімназіях Одеси, Р. Хойнацький – один із засновників Одеського товариства красних мистецтв, директор Одеської рисувальної школи, А. Шейн – викладач Одеської рисувальної школи та багатьох інших. Представлені в каталозі твори – це прижиттєві портрети відомих людей. Серед них: портрет І. Демоля – одного з засновників Товариства сільського господарства південної Росії, портрети Г. Маразлі – одеського міського голови; портрет генерала від інфантерії О. Ланжерона; портрет генерал-лейтенанта Ф. Кобле; портрети генерала від інфантерії М. Каховського, В. Каховського – Катеринославського губернатора, портрет М. Комбурлея – губернатора Волині; портрет художника Г. Головкова та ін. Дослідницька праця мистецтвознавців збагачує каталог фактографічним матеріалом (біографічними довідками про художників та портретованих).

Понад 300 українських імен представлено в каталозі-альбомі Національного художнього музею України «Український портрет XVI – XVIII століть» (К., 2004). Це галерея історичних діячів, людей різних суспільних і соціальних станів, представників козацької верхівки, духовної та державної еліти, серед яких портрети:

митрополитів І. Кроковського та Г. Кременецького, архимандритів Києво-Печерської Лаври Є. Плетенецького, П. Могили, Й. Тризни, архимандрита І. Гізеля, єпископа Л. Шептицького, архиєпископа Г. Кониського; родинні портретні галереї Корняктів, Сулим, Галаганів-Дараганів, Мокосіїв-Денисок, князів Вишневецьких, Рєпніних; також портрети полковника Г. Гамалії, гетьманів П. Полуботка та К. Острозького, козака Харка, старости Я. Острозького, дружини гетьмана І. Виговського – О. Виговської, гетьманів Б. Хмельницького та І. Мазепи, полтавського бургомістра П. Руденка, запорізьких козаків братів Шиянів, київського сотника С. Туптала, державного канцлера О. Безбородька, міністра народної освіти П. Завадовського, київського купця П. Балабухи та багатьох інших). Система викладу в цих каталогах включає біографічні довідки про художників та портретованих, музейний опис, коментар щодо історії створення, атрибуції, походження та місця перебування, перелік виставок, на яких був представлений твір, бібліографія до портрета тощо. Поєднання в таких наукових каталогах зображення та біографічної довідки на сьогодні – неоціненний біографічний та іконографічний матеріал.

Важливий фактологічний матеріал містять також каталоги виставок мистецьких об'єднань. Прекрасної поліграфічної якості, зручний у користуванні, з багатим довідковим матеріалом каталог «Коло Буриме» (Х., 2005), присвячений 15-річчю діяльності художнього об'єднання Харкова. Видання містить розділи: статті про це угрупування, персоналії художників з короткою біографією, довідково-ілюстративний матеріал, фотохроніку, бібліографічно-довідковий покажчик (каталог творів виставки, хронологічний перелік виставок, пленерів, студій цього угрупування, іменний покажчик художників, авторів статей та бібліографію).

Каталоги приватних колекцій та аукціонів зазвичай не містять ґрунтовних статей та наукового опису, характерного для музейних каталогів. У них відображені особисті художні колекції, які дають змогу скласти повніше уявлення про мистецтво у приватних зібраннях, побачити малодоступні, а іноді й зовсім невідомі твори живопису знаних та маловідомих митців, що незнайомі широкому загалу. Опублікування таких колекцій – справа значної ваги, бо це є введення у вжиток мистецтвознавчої науки нових творів мистецтва. Як правило, ці каталоги мають коротку вступну статтю, багатий ілюстративний ряд, короткі біографічні відомості про художників. У каталозі виставки «Російське та українське мистецтво XIX – першої половини XX ст. З приватних колекцій» (К., 2003) та каталозі аукціону «Епоха. Антикваріат. Живопис, декоративно-прикладне мистецтво XIX – XXI ст.» (К., 2005) побачили світ малознані роботи діячів мистецтв В. Верещагіна, А. Бенуа, Ф. Рубо, К. Маковського, Г. Семірадського, К. Костанді, А. Куїнджі, І. Рєпіна, І. Левітана, М. Пимоненка, Х. Платонова, О. Мурашка, С. Васильківського, В. Орловського, С. Світославського, В. Котарбінського, К. Крижицького, М. Му-

рашка, І. Айвазовського, Г. Ладиженського, І. Труша, М. Глущенко, О. Шовкуненко та ін. Великим ілюстративним матеріалом, науковим апаратом, об'ємними статтями мистецтвознавців привертає увагу альбом-каталог приватної колекції «Мистецтво Одеси з колекції М. З. Кнобеля», що містить твори художників Одеси від 1960-х років до сьогодення, а це майже 60 авторів.

Серед великого розмаїття каталогів, різних за структурою, наповненням та подачею матеріалу, що містять інформацію біографічного характеру, слід відзначити такі: «Молодые современные украинские художники» (К., 1989), «Art Impressions» (К., 1994), Каталог І Міжнародного Арт-фестивалю (1996), Каталог ІІ Міжнародного Арт-фестивалю (1997), Каталог ІІІ Міжнародного Арт-фестивалю (1998), Каталог IV Міжнародного Арт-фестивалю (1999), Каталог V Міжнародного Арт-фестивалю (2000), краще культурологічне видання 2003 року в Європі – альбом-каталог «Декоративне мистецтво України кінця ХХ століття. 200 імен.» (К., 2003).

Аналізуючи та вивчаючи каталоги виставок образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва, що зібрані у відділі, можна без сумніву характеризувати їх як надзвичайно цінне історичне багатопланове джерело, що має велике значення у точному висвітленні біографічних даних та багатьох напрямків творчості особи. Часто за своєю інформативністю каталоги не поступаються іншим довідковим джерелам. Завдяки своїй документальності їх можна розглядати як основу для написання біографічних статей про митців.

ЛІТЕРАТУРА

1. Селівачов М. Важливий жанр мистецтвознавчої літератури // О.М. – 1975. – № 5. – С. 29.

2. Бєлікова Г. О. Іван Рашевський. Каталог творів // Скарбниця української культури. Зб. наукових праць. – Вип. 3 / Чернігівський історичний музей ім. В. В. Тарновського, Чернігівське відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАНУ. – Чернігів: Сіверянська думка, 2002. – С. 125–141.

УДК 016:929:001(477)

Людмила Гутник
Національна бібліотека України ім. В. Вернадського НАН України, молодший науковий співробітник

Бібліографічні та біобібліографічні покажчики діячів науки України

На тлі зростаючих інформаційних потреб суспільства праці біобібліографічного характеру і, зокрема, персональні покажчики вчених України є важливими документальними джерелами з історії розвитку вітчизняної науки. Концентруючи в собі комплекс фактичних даних, поточної та ретроспективної бібліографічної інформації, вони є вагомою джерельною базою наукових досліджень. Ці видання дають можливість не лише детально висвітлити життя та окреслити наукові пошуки, пріоритети досліджень провідних українських вчених, узагальнити їх внесок у вітчизняну і світову науку та культуру, а й повернути імена забутих та викреслених з її історії.

Бібліографічні та біобібліографічні покажчики містять різнопланову, структуровану інформацію, яка може стати основою подальших досліджень, у тому числі, при створенні біобібліографічних словників, написанні статей енциклопедичного, довідкового характеру, монографій тощо.

Про актуальність цієї теми сьогодні говорять численні публікації. Теоретичні питання української біобібліографії розглядалися на сторінках наукових збірників «Українська біографістика», «Наукові праці НБУВ», «Інформаційні ресурси та їх використання в агропромисловому виробництві», а також у фахових періодичних виданнях («Бібліотечний вісник», «Бібліотечна планета», «Вісник Книжкової палати»). До теми розвитку біобібліографії в Україні зверталися О. Г. Луговський [1], О. М. Яценко [2]. Організаційно-методичним питанням створення біобібліографічної серії «Академіки Української академії аграрних наук» присвячена публікація Т.Ф. Дерлеменко [3]. Тема підготовки серії «Биобиблиография ученых Народной украинской академии» піднімалася у статті В. Грошика і Т. Сосновської [4]. Можливості розвитку жанру біобібліографічного покажчика досліджувала Л. Кривенко [5]. Окрім того, біобібліографія як науково-інформаційне джерело та джерело збереження і передачі персонологічної інформації розглядалося у публікації Д. В. Устиновського [6]. Дослідженню розвитку біобібліографії і бібліогра-

фічної діяльності вчених-природознавців НАН України у 1918 – 1941 рр. присвячена кандидатська дисертація О. Г. Луговського. Відгуком на вихід окремих покажчиків стали рецензії фахівців – як бібліографів, так і спеціалістів відповідних галузей знань [7, 8, 9].

Проведена робота із виявлення бібліографічних та біобібліографічних покажчиків, присвячених науковцям, зокрема, академікам, членам-кореспондентам та докторам наук, показує, що за період 1913 – 2007 рр. їх було видано 1143 одиниці. Статистичний аналіз випуску покажчиків говорить, якщо в 1920 – 40-х рр. виходило декілька видань на рік, то починаючи з 50-х їх випуск поступово збільшується. Так, динаміка зростання показує, що у середньому в 60-х роках виходило 4 – 5, у 70-х роках – 7 – 8, у 80-х роках – 18, у 90-х – 25 покажчиків на рік. Загалом, до 1999 року видано близько 600 покажчиків, тоді як лише за 2000 – 2007 рр. опубліковано більш як 500. Найбільшу кількість виданих персональних біобібліографічних покажчиків зафіксовано у 2006 році – 103 видання.

Джерелами відомостей про опубліковані персональні покажчики були державні бібліографічні видання: «Літопис книг», «Бібліотекознавство і бібліографія Української РСР», а також систематичний каталог Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського НАН України (НБУВ) та інформація, отримана від установ, які безпосередньо займаються підготовкою і випуском покажчиків.

На основі перегляду матеріалів de visu було проведено комплексний аналіз бібліографічних та біобібліографічних покажчиків, який допоміг зробити певні висновки стосовно стану розвитку персональної біобібліографії вчених України. Огляд джерельної бази дозволив не лише зібрати та узагальнити інформацію щодо існуючих серій біобібліографічних покажчиків, а й окреслити коло проблем і завдань, пов’язаних з їх підготовкою.

Сучасний стан розвитку видань цієї тематики характеризується збільшенням не лише їх кількості, а й суттєвим розширенням кола видавців. Підготовлені і видані науковими бібліотеками, галузевими науково-дослідними інститутами, вишами та іншими установами, біобібліографічні покажчики дають уявлення про загальну картину розвитку вітчизняної науки.

Масив покажчиків діячів науки України містить як серійні, так і несерійні видання. У першу чергу хотілося б звернути увагу на покажчики, що виходили у серіях. Саме серійні видання є тим комплексом даних, у якому засобом висвітлення персоналій окремих учених у сукупності більш повно розкривається наукова діяльність певної науково-дослідної установи, навчального закладу, простежується розвиток тієї чи іншої галузі науки. Загалом, у процесі опрацювання джерельної бази зафіксовано понад 50 бібліографічних серій, у яких виходили персональні покажчики, присвячені діячам науки України 20 ст.

Відомо, що з 1940 року у Москві почали видавати багатогалузеву серію бібліографічних покажчиків «Материалы к биобиблиографии ученых СССР», яка

складається з окремих випусків персоналій. У складі цієї серії виходили також і покажчики, присвячені діячам науки України, зокрема, В. П. Адріановій-Перетц, О. О. Богомольцю, П. П. Буднікову, В. І. Вернадському, М. І. Вавілову, Б. М. Вулу, О. В. Палладіну, Б. Є. Патону та ін.

Однією з перших серій, присвячених провідним діячам вітчизняної науки та виданих в Україні, стала серія «Вчені Української РСР», розпочата 1956 року Центральною науковою бібліотекою (ЦНБ) АН УРСР за рішенням Президії АН УРСР з метою популяризації досягнень українських вчених та ознайомлення з їхнім життєвим шляхом і науково-дослідною діяльністю. Вихід серії став важливим етапом розвитку персональної біобібліографії. До створення покажчиків залучалися як бібліографи, так і фахівці відповідної галузі, що забезпечувало високий науковий рівень цих видань.

За рішенням Президії АН УРСР 1968 року ЦНБ АН УРСР було започатковано загальнонаукову серію видань «Біобібліографія вчених УРСР» (з 1992 року – «Біобібліографія вчених України»), яка є найбільшою за обсягом і найкращою за рівнем підготовки і оформлення видань такого типу. Серія сформована з біобібліографічних покажчиків, присвячених видатним ученим – академікам і членам-кореспондентам АН України. За період 1968 – 2007 рр. у серії було видано понад 250 біобібліографічних покажчиків праць науковців, які посіли визначне місце в історії вітчизняної науки.

1957 року Одеська державна наукова бібліотека ім. М. Горького заснувала серію біобібліографічних покажчиків «Вчені Одеси», видання якої виходили українською і російською мовами. За період 1957 – 2006 рр. вийшло 37 випусків, що відображають життєвий і творчий шлях учених різних галузей знань, діяльність яких пов’язана з Одесою, зокрема, А. Л. Цикала, Р. О. Файтельберга, В. І. Липського, М. С. Синякова, В. П. Філатова, В. Ф. Чайковського, К. К. Виноградова, Л. А. Сахновича та ін.

У тісній співпраці Донецького відділення НТШ та базової ресурсної дослідницько-видавничої громадської організації «Український культурологічний центр» (УКЦентр) 1998 року засновано серію «Біобібліографія вчених Донбасу». Окремі покажчики цієї серії видані спільно з Донецьким державним технічним університетом та Інститутом фізико-органічної хімії та вуглехімії НАН України. За період 1998 – 2007 рр. підготовлено й опубліковано 9 біобібліографічних випусків.

Підготовка біобібліографії діячів аграрної науки України стала одним із пріоритетних напрямків діяльності Державної наукової сільськогосподарської бібліотеки УААН, яка є центром наукових досліджень у галузі історії аграрної науки України та аграрної біографістики. Цією бібліотекою було засновано п’ять серій видань, у межах яких видані біобібліографічні покажчики, присвячені видатним діячам цієї галузі. Покажчики цих серій є вагомими джерелами інформації з істо-

рії сільськогосподарської науки. Так, 1998 року було створено серію «Біобібліографія вчених-аграріїв України», у якій до 2007 року вийшло 18 покажчиків. Того ж року виникла серія «Академіки Української академії аграрних наук», у рамках якої станом на 2007 рік вийшло 33 біобібліографічних покажчики. У виданнях цієї серії відображено життя та наукову діяльність академіків І.І. Лукінова, В. Ф. Сайка, А. А. Кучка, М. Я. Єфіменка, В. П. Ситника, О. О. Созінова та ін. У кінці окремих покажчиків подано алфавітний перелік покажчиків цієї серії, а також тих, які вийшли у серіях «Землевпорядна наука» та «Члени-кореспонденти УААН» від часу їх заснування.

У межах історико-бібліографічної серії «Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії», яка була заснована 2001 року, виходили як монографії, присвячені окремим історичним аспектам розвитку аграрної науки, так і персональні біобібліографічні покажчики. За період 2001 – 2007 рр. були видані біобібліографічні покажчики праць П. В. Будріна, Д. Ф. Лихваря, Б. Г. Іваницького, В. М. Ремесла, а також монографії про життєвий шлях, науково-дослідну діяльність О. А. Янати, О. В. Квасницького, П. Р. Сльозкіна.

2002 року починає виходити серія УААН «Землевпорядна наука», у межах якої видаються навчальні посібники та монографії. Виданням, підготовленим до 70-річчя академіка УААН Л. Я. Новаковського, розпочинаються публікації цієї серії, присвячені відомим ученим-землевпорядникам – авторам визнаних теоретичних і методичних розробок, засновникам авторитетних наукових шкіл, період активної діяльності яких припадає на 20 – початок 21 ст.

І, нарешті, 2005 року Державною сільськогосподарською бібліотекою було створено біобібліографічну серію «Члени-кореспонденти Української академії аграрних наук», у якій вийшли покажчики, присвячені М. Я. Єфименку, А. М. Головку, М. Й. Маліку, В. П. Славову.

З нагоди 10-річчя створення АПН України, 2002 року Державною науково-педагогічною бібліотекою України ім. В. О. Сухомлинського засновано серію «Академіки АПН України», перший випуск якої присвячений академіку, першому президентові АПН України М. Д. Ярмаченку. На сьогодні в цій серії вже вийшло 14 випусків, серед яких персональні біобібліографічні покажчики праць І. Д. Беха, А. М. Богуш, І. А. Зязюна, В. Г. Кременя, О. В. Сухомлинської та ін.

Вагомою інформаційною базою є біобліографічні серії окремих науково-дослідних установ. Їх слід розглядати не лише як певний підсумок творчих здобутків провідних учених тієї чи іншої галузі, а й наукової діяльності установи взагалі. Підготовка і випуск персональних покажчиків учених є одним з головних напрямків інформаційно-бібліографічної діяльності бібліотек, які функціонують при науково-дослідних інститутах системи НАН України. Так, науковою бібліотекою Інституту філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України засновано серію «Вчені Національної академії наук України». У цій серії 2005 року вийшли персональні біобібліографії

відомих українських учених, академіків НАН України, фахівців у галузі культурології, логіки та методології науки, історії української культури С. Б. Кримського та М. В. Поповича, діяльність яких безпосередньо пов'язана з Інститутом філософії.

2000 року започатковано серію «Біобібліографія вчених ГАО НАН України», присвячену провідним ученим Головної астрономічної обсерваторії, серед яких Я. С. Яцків, В. К. Тарадій, Д. П. Дума, Е. Г. Яновицький, О. В. Мороженко та ін. На початок 2008 року у серії підготовлено і видано 10 біобібліографічних покажчиків праць науковців цієї установи.

Науково-дослідним інститутом «Миколаївська астрономічна обсерваторія» 2003 року було започатковано серію «Біобібліографія вчених МАО МОН України», у рамках якої видано покажчики, що висвітлюють основні етапи життя, наукової, педагогічної і науково-організаційної діяльності відомих сучасних фахівців у галузі астрономії Г. М. Петрова та Г. І. Пінігіна, а також астрономів Чорноморського флоту К. Х. Кнорре (1-го директора МАО в 1821 – 1871 рр.) та І. Є. Кортацці (2-го директора МАО в 1872 – 1903 рр.).

Подібні серії були засновані на початку 2000-х рр. і іншими науково-дослідними установами, зокрема, Фізико-хімічним інститутом захисту навколишнього середовища і людини НАН України («Биобиблиография ученых института»), Національним науковим центром «Інститут механізації та електрифікації сільського господарства» (науково-бібліографічна серія «Учені-аграрії ННЦ «ІМЕСГ»), Інститутом геологічних наук НАН України та Всеукраїнським благодійним фондом «Геоеко – XXI ст.» («Біобібліографія вчених ВБФ «Геоеко – XXI»), Інститутом луб'яних культур УААН («Учені інституту луб'яних культур УААН»). Інститутом географії НАН України спільно з Українським географічним товариством започатковано серію покажчиків «Видатні географи України».

Над створенням серій персональних біобібліографічних покажчиків працює також більшість вищих навчальних закладів України. Головна мета підготовки цих видань – розкриття напрямків наукової діяльності професорсько-викладацького складу того чи іншого університету або інституту, створення інформаційної бази для вивчення окремих наукових дисциплін. Як правило, покажчики готуються науковими бібліотеками та відповідними кафедрами, які функціонують у вишах. Географія випуску серій вищих навчальних закладів України показує, що найбільшу кількість їх створено у вишах Донецька, Львова, Одеси, Харкова.

Так, у вищих навчальних закладах м. Донецька, зокрема Донецькому національному технічному університеті, започаткована серія «Биобиблиография ученых ДонНТУ». До ювілейних дат учених Донецького національного університету, його науковою бібліотекою 2005 року було розпочато випуск біобібліографічних покажчиків, об'єднаних серією «Видатні вчені Донецького національного університету», у межах якої на кінець 2007 року видано 7 бібліографічних та біобібліографічних покажчиків праць докторів наук, зокрема, М. І. Бє-

лєвцева, В. П. Шевченка, Ю. В. Макогона, Є. С. Отіна, В. А. Шалдирвана, В. В. Христіановського, М. М. Гіршмана.

Серію «Вчені Прикарпатського університету», присвячену науковцям Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника (м. Івано-Франківськ), засновано науковою бібліотекою 2002 року. Нині у ній вже нараховується 8 випусків, серед яких покажчики, присвячені І. В. Козлику, В. О. Кравченку, В. Г. Матвіїшину, Ю. І. Султанову та ін.

У серії «Вчені НаУКМА», започаткованій 1999 року науковою бібліотекою національного університету «Києво-Могилянська академія», виходили: біобібліографічні покажчики, біобібліографічні нариси, збірники на пошану пам'яті, які готувалися до ювілейних дат учених. Станом на початок 2008 року бібліотекою підготовлено і видано 21 видання, у яких висвітлено життєвий шлях, наукову та викладацьку діяльність таких учених: М. Г. Горкун, Г.О Прокопець, В. І. Лаврик, В. Л. Оссовський, В.П. Моренець, О. М. Петрова та ін.

Серія «Вчені НПУ ім. М. П. Драгоманова», яку готує наукова бібліотека Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова, нараховує на сьогодні вже 10 покажчиків, серед яких видання, що розкривають життя і науково-педагогічну діяльність М. І. Шкіля, І. Т. Горбачука, В.М. Бровдія, О. Г. Мороза, В. О. Жадька та ін.

Науково-технічна бібліотека Державної льотної академії України (м. Кіровоград) започаткувала серію «Биобиблиография ученых академии», у межах якої видано біобібліографічний покажчик праць академіка Міжнародної академії проблем людини в авіації і космонавтиці, Транспортної академії України, Російської академії транспорту М. І. Рубця (2003) та академіка Міжнародної академії проблем людини в авіації і космонавтиці, Аерокосмічної академії України, Транспортної академії України і Російської академії гуманітарних досліджень Р. М. Макарова (2004), які присвячені 100-річчю світової авіації та 80-річчю цивільної авіації. До 55-річчя Державної льотної академії України було видано біобібліографічний покажчик праць почесного академіка Аерокосмічної академії України, доктора філософії Міжнародної академії проблем людини в авіації і космонавтиці В. І. Маркова (2006).

Спектр наукових досліджень відомих в Україні та за її межами науковців Львівського національного університету ім. І. Франка розкривають видання серії «Українська біобібліографія. Нова серія», заснованої науковою бібліотекою цього університету 1999 року. Вони виходили окремими числами у підрубриці «Біобібліографія вчених університету». За період 1999 – 2007 рр. вийшло 25 покажчиків, серед яких варто згадати біобібліографії С. М. Злупка, М. М. Ільницького, Р. П. Зорівчак, І. О. Вакарчука, Н. Копистянської.

Науковий доробок та життєвий шлях учених Національного університету «Львівська політехніка» відображає серія «Біобібліографія вчених Львівської політехніки», яка готується і видається науково-технічною бібліотекою універси-

тету з 1996 року. Започатковує цю серію біобібліографічний покажчик, присвячений і виданий до 60-річчя вченого А. А. Смердова. До 2007 року у межах серії опубліковано 38 випусків персональних біобібліографій науковців.

Суто галузеву серію персональних покажчиків «Вчені-філологи Ніжинської вищої школи» сформував і видав 1990-го року Ніжинський педагогічний інститут (нині – університет) ім. М. В. Гоголя. До неї увійшли біобібліографії таких учених, як Г. А. Ільїнський, В. І. Рєзанов, Я. О. Спринчак, Л. І. Коломієць, Г. Я. Неділько та ін.

Науковий потенціал учених вищих навчальних закладів м. Одеси розкривають такі серії: 1) «Біобібліографія вчених університету», присвячена викладачам Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова, покажчики якої виходять у підрубриках «Фізики», «Геологи», «Історики», «Біологи», «Філологи»; 2) «Вчені Одеської національної юридичної академії», заснована 2004 року науковою бібліотекою цього вишу.

Найбільшу кількість серій бібліографічних видань, присвячених ученим вищих навчальних закладів, засновано у Харкові. Це, зокрема, серії: «Ученые Харьковского государственного университета» (1970-ті рр.), «Ученые Харьковского Ордена Ленина авиационного института им. Н. Е. Жуковского» (1980-ті рр.), «Видатні педагоги Харківської державної академії культури» (2000-ні рр.). Національним технічним університетом «Харківський політехнічний інститут» започатковано серію «История НТУ «ХПИ» в выдающихся личностях», у рамках якої було видано низку видань, присвячених М. Ф. Семку (2006), О. С. Пономарьову, А. І. Яковлєву (обидва – 2007).

Ученим у галузі вітчизняної медицини також присвячено низку серій, виданих у Харкові, зокрема: «Ученые-фармации», засновану Українською фармацевтичною академією, «Ученые-медики» та «Ученые-хирурги», які започаткував Харківський державний медичний університет.

Бібліотекою приватного вишу – Харківського гуманітарного інституту – 2000 року утворено біобібліографічну серію «Биобиблиография ученых Народной украинской академии», яку відкрив покажчик «Валентина Илларионовна Астахова – доктор исторических наук, профессор, заслуженный работник народного образования Украины, ректор Харьковского гуманитарного института «Народная украинская академия».

Отже, можна зробити деякі висновки про те, що робота у напрямку розвитку персональної бібліографії, зокрема, діячів науки України, триває, створюються нові серії, готуються окремі видання, широкому загалу відкривається все більше нових імен вітчизняної наукової еліти.

Окремо хотілося б наголосити на тому, що біобібліографічні праці (дайджести, довідники, покажчики) відіграють неабияку роль у справі повернення із забуття творчої спадщини науковців, несправедливо забутих, замовчуваних або репресова-

них за часів тоталітарного режиму. Так, результатом співпраці Українського науково-дослідного інституту екологічних проблем з одеською філією Українського відділення історії, методології, освіти, науки, техніки АН Вищої школи та Харківським відділенням Українського ентомологічного товариства став перший випуск у серії «Повернуті із забуття». Матеріали до «Документальної пам'яті України» (2004 рік) присвячені ученому-геоботаніку, дендрологу, природоохоронцю, педагогу, історику науки, професору Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова – Г. Й. Потапенку, репресованому за комуністичного режиму, ім'я якого та наукові й навчально-методичні праці до недавнього часу залишалися невідомими не лише для широкого загалу, а й для фахівців ботанічної чи екологічної науки. Біобібліографічний дайджест містить нарис наукової та творчої діяльності, основні дати життя, тематичний покажчик опублікованих і рукописних праць Г. Й. Потапенка, список літератури про вченого, допоміжний іменний покажчик, список прийнятих скорочень. До дайджесту включено 11 додатків, серед яких витяги з протоколів, відгуки про наукову і педагогічну діяльність, характеристики вченого тощо.

Тернопільською обласною універсальною науковою бібліотекою 2007 року у серії «Родом з України» видано бібліографічний покажчик, присвячений 125-річчю від дня народження та 35-річчю від дня смерті сподвижника національної ідеї, вченого, державного, громадського та церковного діяча, письменника Івана Огієнка, ім'я і діяльність якого також тривалий час були вилучені з життя України.

Саме в бібліографічному покажчику вперше було зроблено спробу подати найповніші відомості про життя та науково-дослідницьку спадщину вченого-ентомолога, поета, публіциста, громадського діяча О. Неприцького-Грановського, творча спадщина якого кілька десятиліть залишалася поза межами нашої держави.

1992 року в серії «Біобібліографія вчених України», до 100-річчя від дня народження і 50-річчя від дня трагічної смерті на Колимі, вийшов покажчик, який репрезентує життя і діяльність видатного українського математика, безпідставно репресованого в 1938 році і незаслужено замовчуваного упродовж багатьох десятиріч, академіка АН України М. П. Кравчука, наукові праці якого довгі роки були заборонені і знаходилися у спецфондах бібліотек і сейфах КДБ.

Вивчення історії та сучасного стану персональної біобліографії вчених України є досить важливим для досліджень як у бібліографістиці, так і в інших галузях науки. Огляд і аналіз джерельної бази цієї тематики допомагає виявити помилки та недоліки існуючих бібліографічних та біобібліографічних покажчиків, а також відзначити їх найбільш позитивні моменти. Тенденція удосконалення видань такого типу, що спостерігається останнім часом, є досить важливим фактором, який впливає на задоволення потреб користувачів у персональній бібліографії.

Інноваційні підходи укладання покажчиків виявляються у включенні до їхньої структури автобіографічних матеріалів, спогадів колег, друзів, знайомих, інтерв'ю, епістолярних, архівних матеріалів, різноманітних світлин тощо. Ці ін-

формаційні елементи суттєво доповнюють видання та допомагають більш повно розкрити життєвий і творчий шлях особистості. Внесенням змін до типової схеми побудови такого виду посібників відбувається поглиблення їхнього інформаційного наповнення, а застосування різних варіантів структури біобібліографічних видань, безумовно, впливає на їх зміст.

Часто серійні біобібліографічні покажчики діячів науки мають уніфіковану структуру, однакове поліграфічне оформлення. Структура видань містить біографічні відомості, список основних робіт ученого та публікацій про нього, а також систему допоміжних покажчиків. Кожна установа, якою започатковується серія, обирає свою структуру викладу матеріалу.

Аналіз змісту та структури покажчиків дозволяє виявити не лише нові тенденції, а й недоліки, пов'язані з їх виданням. Рівень підготовки окремих покажчиків вимагає вдосконалення та доопрацювання з точки зору структурної побудови, більш глибокого і ґрунтовного висвітлення життєвого та наукового шляху особи, забезпечення видання допоміжними покажчиками, підвищення культури оформлення. У першу чергу, це стосується видань, які готувалися до ювілейних дат вчених у короткий термін.

Центральною науковою бібліотекою ім. В.І. Вернадського (нині – Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського НАН України) було видано «Биобиблиографический указатель: Рекомендации по составлению и оформлению» (2-е изд., перераб. и доп. / Сост.: В. Альберт, В. Кабкова. – К.: Наук. думка, 1988.). Ці рекомендації були створені на допомогу укладачам при підготовці покажчиків серії «Біобібліографія вчених Української РСР». У цьому виданні добре опрацьовано методику складання персональних покажчиків; запропонована структура біобібліографічного покажчика є чіткою та логічною, тому вона слугувала основою не лише для видань названої серії.

Одним із обов'язкових елементів довідково-пошукового апарату бібліографічного видання є передмова, а у деяких виданнях – інформація від укладача. Передмова детально розкриває зміст, структуру та призначення видання і тим самим полегшує користування ним. Варто зауважити, що далеко не всі покажчики містять цю інформацію. Це стосується таких серій, як «Вчені-філологи Ніжинської вищої школи», деяких покажчиків, що видавала Науково-технічна бібліотека Державної льотної академії України у серії «Биобиблиография ученых академии» та ін.

Основними складовими біобібліографічного покажчика є біографічна частина та покажчик праць ученого. Співвідношення біографічного і бібліографічного матеріалу є досить різним: в одних виданнях переважають статті біографічного характеру, в інших до коротких біографічних довідок додаються детальні списки праць цього автора і література про нього.

Біографія у покажчиках здебільшого представлена вступною статтею про життєвий і творчий шлях особистості, біографічним нарисом, короткою довідкою ан-

кетного характеру, або ж автобіографією. Не завжди велика за обсягом вступна стаття є ґрунтовною з точки зору інформативності, і, навпаки, короткий нарис життя, наукової та науково-організаційної діяльності може містити всі необхідні дані.

Біографічна частина у покажчиках часто створюється у формі довідки. У цьому випадку діяльність особи висвітлюється лише за допомогою переліку конкретно-біографічних фактів. Характеристика творчості обмежується переліком основних праць. В інших випадках подано більш розгорнуті критико-біографічні статті, де все сказане вище доповнюється фіксацією основних життєвих етапів і короткою рецензією творчості в цілому, з акцентом на найважливіші праці.

Цінність біографії визначається повнотою та достовірністю включених до покажчика відомостей, що в свою чергу, робить таку працю вагомим енциклопедичним джерелом. Це повинна бути стаття, яка б максимально відповідала вимогам сучасної біографістики.

У вступній статті про життєвий і творчий шлях ученого (біографічному нарисі) основна увага повинна бути зосереджена на характеристиці найбільш важливих напрямків наукової, педагогічної, науково-організаційної і громадської діяльності вченого та основних його праць. Вона має бути пов'язана з основними датами життя і діяльності вченого, списком літератури про нього, а огляд наукової діяльності відповідати бібліографічним записам у покажчику його праць. Зв'язок між статтею і покажчиком праць здійснюється за допомогою посилань на бібліографічні записи в покажчику.

Різнобічна характеристика вченого, зокрема, в аспекті його громадської, педагогічної, науково-організаційної діяльності є одним з важливих критеріїв інформаційної культури біобібліографічного покажчика. Позитивним моментом сучасних покажчиків є, поряд з висвітленням наукових досягнень вченого, розкриття особистісних характеристик, які подаються засобом включення до покажчика спогадів колег, учнів, друзів та знайомих. Прикладом можуть слугувати видання «Юрій Теофанович Величко» (Л., 2003), «Володимир Овсійчук» (Л., 2004), «М. Ю. Кострица: вчений, педагог, краєзнавець» (Ж., 1998), «Василь Єгорович Лобурець» (П., 1996), «Марія Григорівна Горкун» (К., 2007) та ін.

Біографічна частина у деяких покажчиках представлена автобіографією науковця. Автобіографія займає особливе місце серед біографічних джерел, оскільки вона є першоджерелом і вирізняється достовірністю наведених фактографічних даних. Як приклад, автобіографія «Моє життя в спогадах і роздумах» наведена у виданні, присвяченому професорові кафедри світової літератури Львівського національного університету ім. І. Франка Нонні Копистянській (Л., 2004), а при написанні вступної статті до видання «Николай Григорьевич Холодный» (К., 1982) автором було використано неопубліковану автобіографічну роботу М. Г. Холодного «Спогади і думки натураліста». Маємо зразок розкриття життєвого і творчого шляху науковця в автобіографічному есе у біобібліографічному покажчику, при-

свяченому докторові технічних наук Є. Є. Александрову (Х., 2005). Це, по суті, автобіографія мемуарного характеру в публіцистичному стилі, яка висвітлює основні фрагменти життя, подає опис основних праць, дисертацій, конструкторських розробок тощо. Автобіографічний матеріал «Пропам'ятні життєві події та дати», вміщений у виданні «Марія Григорівна Горкун» (К., 2007, серія «Вчені НаУКМА»), є авторською концепцією творчої та наукової діяльності.

У виданнях серії «Біобібліографія вчених МАО МОН України» автобіографія займає більшу частину покажчика. Вона містить спогади про життєвий шлях, у ній окремими блоками виділено періоди наукової, педагогічної та науково-організаційної діяльності. Автобіографія у цих виданнях вирізняється не сухістю викладу фактів із життя і діяльності вчених, а різноплановим висвітленням особи на тлі певних історичних подій, а також діяльності Миколаївської астрономічної обсерваторії.

Окремі покажчики серії «Біобібліографія вчених ГАО НАН України» також містять автобіографічні матеріали, зокрема, нариси, довідки тощо. Розділ «Про себе» в біобібліографічному покажчику «Едгард Григорович Яновицькій» (2004) містить відомості про родовід, спогади про події, які мали вплив на особисте життя вченого, інформацію про наставників, колег. Досить ґрунтовною є автобіографія О. В. Мороженка (К., 2006), яка складається з окремих підрозділів, що висвітлюють його життя і наукову діяльність. Автобіографічні дані вміщено також у виданнях, присвячених Р. І. Костику (К., 2000), Д. П. Думі (К., 2002) та ін.

У деяких покажчиках присутні як вступні біографічні статті, написані науковцями, колегами по роботі, так і автобіографії. Таке поєднання суттєво збільшує інформативність видання. Як приклад, у бібліографічному покажчику «Юрій Ясіновський» (Л., 2004) вміщено дві статті, які висвітлюють життєвий шлях та розкривають різні напрямки наукових зацікавлень ученого. Цінність уміщеної у виданні автобіографії полягає в тому, що вона подає інформацію про людей, які допомогли йому обрати свій шлях на науковій ниві. У біобібліографічному покажчику, присвяченому В. І. Глазку (К., 2004), також, окрім вступної статті, вміщено коротку автобіографію, багато ілюстровану світлинами, які репрезентують життєвий і творчий шлях вченого, хоча, зауважимо, що автобіографію логічно було б розмістити на початку видання, а не в кінці, після допоміжних покажчиків.

Суттєвим недоліком більшості біобібліографічних покажчиків вважаємо також відсутність у біографічних статтях чи нарисах посилань на покажчик праць і список літератури про вченого. Не вдаючись до детального розгляду конкретних персональних покажчиків, хотілося б звернути увагу на характер вступних біографічних статей: деякі з них містять дуже мало фактографічних матеріалів, що висвітлюють життєвий шлях і наукову діяльність ученого, натомість є переобтяженими незначними, на наш погляд, відомостями, які не впливають на розкриття

особистості. Це стосується, в першу чергу, численних поздоровлень з ювілеєм та присвят. Окрім того, часто біографічні статті написані розмовно-побутовим стилем і містять велику кількість смислових і стилістичних помилок.

У виданні, присвяченому В. П. Моренцю (К., 2003; серія «Вчені НаУКМА»), автобіографічний матеріал викладено блоками за виділеною хронологією основних дат життя і діяльності, тобто, подається одним розділом «Автобіографія та пропам'ятні дати». Проте, навіть у випадках, коли біографічна стаття містить усі необхідні дати життєвого і творчого шляху вченого, розділ «Основні дати життя і діяльності» повинен бути обов'язковим елементом біобібліографічного покажчика і подаватися окремо. Відсутність цього розділу у виданні взагалі є суттєвим недоліком, який повинен стати предметом доопрацювання, оскільки саме найбільш повний набір фактичних даних, які встановлюються на основі як опублікованих, так і неопублікованих матеріалів, зокрема, автобіографії, особової справи, звітів, протоколів засідань наукових установ і т. ін., а також чітка структура подання матеріалу за хронологією, в майбутньому є базовою основою для написання статей енциклопедичного та довідкового характеру.

Навіть у таких серіях, які зарекомендували себе належним рівнем підготовки бібліографічних покажчиків, зокрема, «Біобібліографія вчених України» та «Вчені Одеси», в окремих виданнях зустрічаємо приклади відсутності цього розділу. Ці зауваження стосуються також деяких покажчиків серії «Вчені – філологи Ніжинської школи», «Біобібліографія вчених державної льотної академії України» та багатьох інших серійних та несерійних видань.

Одним із основних розділів біобібліографічних персоналій є покажчик праць особи, який дає повне уявлення про творчий доробок, розкриває аспекти діяльності, основні напрямки досліджень ученого у певній галузі науки. Інформаційна цінність покажчика праць у плані висвітлення різних граней обдарування особистості залежить, у першу чергу, від принципів групування матеріалів. Найчастіше у покажчиках подається хронологічний перелік праць. Розташування матеріалу за хронологією допомагає прослідкувати становлення і розвиток наукової, науково-організаційної, педагогічної і громадської діяльності. Ця форма подання матеріалу дозволяє висвітлити динаміку наукової діяльності з часу опублікування перших праць до появи ґрунтовних досліджень, які здобули визнання і практичне застосування. Порівняння кількісного складу публікацій створює реальну картину плідного періоду творчості, або ж періоду менш активної діяльності. В окремих виданнях використано предметно-тематичний, спосіб групування бібліографічних записів, який дає можливість з'ясувати тематику наукових досліджень та напрямки діяльності, проаналізувати, які з них є домінуючими. Як приклад, такий розподіл матеріалів спостерігаємо у покажчику, присвяченому В. Гнатюку (1992), перелік друкованих праць якого складається з семи тематичних рубрик, що розкривають повну картину його спадщини. Досить детально (11 підрубрик) висвіт-

лює діяльність ученого у різних галузях офтальмології систематичний покажчик опублікованих робіт у бібліографічному покажчику академіка В. П. Філатова (1975), який також побудований за тематичним принципом, а в межах теми – за хронологією опублікування. Список друкованих праць В. Г. Аверіна (1946) складається з дев'яти розділів, кожен з яких має по декілька підрубрик. У покажчику праць В. Січинського (1996) до переліку наукових праць окремо додається ще й список графічних робіт та архітектурних проектів.

Слід наголосити і на окремих недоліках структурної побудови покажчиків праць. Так, у покажчику праць академіка Української нафтогазової академії Б. В. Копея (2005) матеріал систематизовано за хронологією, але в межах року кожен список публікацій має свою нумерацію. Доцільніше було б подати цей матеріал за суцільною нумерацією. Інколи нумерація у покажчиках праць взагалі не подається, як наприклад, у всіх виданнях серії «Вчені НПУ ім. М. П. Драгоманова».

Водночас, досить часто трапляються приклади подання за суцільною нумерацією бібліографічних записів хронологічного покажчика праць та списку літератури про вченого. Інколи ці два підрозділи подаються під загальною рубрикою «Бібліографія друкованих праць», тоді не зрозуміло, що мається тут на увазі – чи бібліографія праць вченого, чи бібліографія всіх праць, включених до покажчика в цілому. Доцільніше було б ці розділи подавати окремо. Цей недолік зустрічаємо у виданнях серії «Українська біобібліографія. Нова серія», у окремих виданнях серії «Біобібліографія вчених Української РСР». Подання за загальною нумерацією розділу «Література про життя і діяльність» та «Хронологічного покажчика праць» прослідковується у всіх виданнях серії «Вчені НаУКМА».

Слід вказати на ще один недолік, який, у першу чергу, стосується культури оформлення видання. Наприклад, у біобібліографічному покажчику, присвяченому доктору медичних наук Є. О. Шевальову (серія «Вчені Одеси»), праці вченого розподілено за проблематикою та тематикою досліджень, проте, на початку розділу, що подає перелік публікацій, не зазначено, що це систематичний покажчик друкованих праць.

Немає потреби наголошувати на важливості такого розділу, як «Література про вченого». Хоча за обсягом він невеликий, але надзвичайно важливий для дослідника. Фахово складена бібліографія не тільки підвищує цінність та інформативність видання, а й дає можливість отримати додаткові джерела для поглиблення знань про особу, скеровує дослідника на подальший пошук.

Вітчизняна наука представлена досить великою кількістю персоналій, від особистостей світового маштабу до менш відомих широкому загалу. Наукова діяльність не всіх вчених знайшла відображення у публікаціях про них, хоча у більшості випадків вони існують. Необхідність включення такого роду інформації до бібліографічних покажчиків є нагальною потребою, що забезпечить більший інформаційний потенціал видання.

Одним із критеріїв визначення видання як наукового є наявність науково-допоміжного апарату. Система допоміжних покажчиків сприяє багатоаспектному розкриттю змісту всього видання і швидкому пошуку різнобічної інформації, необхідної користувачеві. Більшість бібліографічних персоналій вчених мають розгорнуту систему допоміжних покажчиків, яка залежить від обсягу і змісту наявного матеріалу. Найчастіше, у виданнях зустрічаються такі допоміжні покажчики, як алфавітний, іменний, предметний, тематичний чи предметно-систематичний, географічний або ж регіональний покажчики праць, покажчик співавторів та співредакторів.

Інколи до видання вміщують і нетрадиційні покажчики, які містять додаткові відомості, що можуть слугувати джерелом різнопланових досліджень. Як приклад, до покажчика праць О. С. Вялова (Л., 1968) залучено перелік таксонів викопної фауни і флори, названих на його честь. В іншому виданні, присвяченому Н. Копистянській, вміщено «Покажчик видань з дарчими написами у бібліотеці Н. Копистянської», який систематизовано за сферами діяльності осіб, серед яких відомі науковці, письменники, перекладачі.

Як зазначалося раніше, в окремих покажчиках присутній перелік періодичних видань, в яких публікувалися праці вченого. Зустрічаємо декілька варіантів організації таких покажчиків. Одні з них містять назву видання та посилання на відповідні номери хронологічного покажчика праць, інші, окрім назви, містять довідкову інформацію стосовно зазначених видань. Зокрема, вказується вид видання (газета, журнал, часопис), місце видання, рік заснування та засновник, або видавець, періодичність, кількість випусків, дані про зміну назви тощо. Як приклад, у покажчиках, підготовлених науковою бібліотекою Львівського національного університету ім. І. Франка («Українська біобібліографія. Нова серія»), подано покажчики періодичних видань, окремі з яких вміщують більш як 200 назв. Перелік періодичних видань дає змогу прослідкувати географію публікацій, що є свідченням наукового рівня вченого. Цінністю таких покажчиків є включення до них джерел не лише відомих широкому загалу, а й таких, які виходили нетривалий час, або були друкованим органом організацій, що вже припинили своє існування, але так чи інакше залишили свій слід в історії.

На жаль, трапляються видання, в яких зовсім відсутні допоміжні покажчики. Прикладом цього є покажчик праць академіка АПН України М. І. Шкіля (К., 2002), виданий до 70-річчя від дня народження вченого. Видання містить дві статті про життя та діяльність науковця, одна з яких подана за авторством академіків НАНУ Ю. М. Березанського, В. С. Королюка, Ю. О. Митропольського, А. М. Самойленка, І. В. Скрипника, інша написана письменником Г. Булатом. Покажчик містить розділи «Основні дати життя і діяльності», «Література про життя і науково-педагогічну діяльність М. І. Шкіля», добре ілюстрований великою кількістю чорно-білих і кольорових світлин гарної якості. Натомість, у виданні немає навіть іменного покажчика.

Досить суттєво доповнює текстову частину покажчика наявність ілюстративного матеріалу. На сьогодні у виданнях простежується зростання кількості світлин, що репрезентують життєвий і творчий шлях вченого. В оформленні покажчиків використовуються фото з особистих архівів, зокрема, світлини членів родини, колег, співробітників, унікальні фото наукових експедицій, лабораторних дослідів. Цінними є світлини, які зафіксували участь науковців у міжнародних конференціях, симпозіумах, семінарах тощо. На жаль, у більшості випадків вони вирізняються поганою якістю репродукування, що, у свою чергу, зменшує їх додаткову функцію як джерела візуальної інформації і можливості подальшого репродукування. Говорити про високий рівень якості абсолютно всіх світлин не є доцільним, проте забезпечення належної якості фотопортретів повинно бути, по можливості, обов'язковою умовою.

Слід сказати і про основний недолік в оформленні списку праць та літератури про вченого – повне ігнорування правил складання бібліографічного опису документів. Як приклад, у виданні «Богдан Володимирович Копей» уміщено величезний масив різнопланової інформації, зокрема, автобіографію, літературу про життя і діяльність, упровадження наукових розробок ученого у нафтогазовій промисловості та навчальному процесі, розроблені курси лекцій, країни і міста перебування, ілюстративний матеріал тощо. Цікавим є блок «Відгуки про ювіляра», де наведено висловлювання фахівців стосовно фундаментальних досліджень, винаходів і розробок Б. В. Копея. Проте, цей матеріал потребує деякого доопрацювання у напрямку структуризації та упорядкування відповідно до чинних норм складання біобібліографічних покажчиків та правил бібліографічного опису. Недотримання цих правил в описі документів зустрічаємо й у виданні «Макаров Роберт Никитович» із серії «Биобиблиография ученых академии», яку видає Науково-технічна бібліотека державної льотної академії України.

Однак, незважаючи на певні недоліки, підготовка і видання персональних бібліографічних і біобібліографічних покажчиків, присвячених ученим, вихід кожної серії, незалежно від того, скільки видань до неї увійшло, є важливою подією як у галузі української бібліографістики, так і історії вітчизняної науки взагалі. Проте, на сучасному етапі постало питання підготовки видань з такою структурою і такого рівня, які б відповідали усім вимогам та інформаційним потребам користувачів, а також слугували основою подальших, більш узагальнюючих, різнопланових і поглиблених наукових досліджень стосовно особистості вченого та його творчого шляху.

Як показує практика, належний високий рівень підготовки такого типу видань можливий за умови, коли до цього процесу залучаються фахівці, які мають не лише відповідну кваліфікацію, а й певний досвід роботи у галузі біобібліографії і, зокрема, у створенні персональних покажчиків, а також здійснюється співпраця з вченими відповідної галузі науки. Лише така структура біобібліографіч-

ного покажчика, яка має всі елементи, притаманні цьому типу видань, дає підстави вважати його науковим підґрунтям у вивченні особистості вченого – його методики, дослідницьких інтересів, досягнень, відкриттів, створення наукової школи тощо. Це створює умови і підґрунтя для подальших, більш узагальнюючих і наукових досліджень діяльності та особистості вченого, а також історії розвитку галузі науки, яку він представляє. І найголовніше, підготовка і випуск біобібліографічних покажчиків діячів науки України повинні набувати державного значення, тому що це, в першу чергу, висвітлення рівня наукового потенціалу нашої країни, пропагування досягнень вітчизняної науки та представлення її світовому загалу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Луговський О.Г. Видання біобібліографічних покажчиків учених-природознавців НАН України (1919 – 1999) // Рукописна та книжкова спадщина України. – Вип. 5. – К., 2000. – С. 107 – 117.

2. Яценко О.М. Біобібліографія в Україні та вплив сучасних технологій на її розвиток // Українська біографістика: Збірник наукових праць. – Вип. 2. – К., 1999. – С. 284 – 303.

3. Дерлеменко Т.Ф. Організаційно-методичні питання створення біобібліографічної серії «Академіки Української академії аграрних наук» // Інформаційні ресурси та їх використання в агропромисловому виробництві: Збірник наукових праць / УААН. Ін-т аграрної економіки; Всеукр. спілка інформ. фахівців АПК. – К., 1999. – № 1. – С. 220 – 221.

4. Ярошик В., Сосновська Т. Нова біобібліографічна серія // Вісник Книжкової палати. – 2000. – № 10. – С. 24.

5. Кривенко М. Бібліографічний покажчик – кінець чи початок інформації, чи джерело подальших досліджень? // Жінка в науці та освіті: минуле, сучасність, майбутнє: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Київ, 3 – 4 грудня, 1999. – К., 1999. – С. 221 – 226; Біобібліографія – жанр особливий// Бібліотечна планета. – 2003. – № 4. – С. 27 – 28.

6. Устиновський Д.В. Літературна біобібліографія як джерело збереження і передачі персонологічної інформації // Українська біографістика: Збірник наукових праць. – Вип. 3. – К., 2005. – С. 287 – 301.

7. Маценко С. Нонна Копистянська: Біобібліографічний покажчик. – Л., 2004 // Вісник Львівського університету. – Вип. 1. – Л., 2006. – С. 283 – 285.

8. Селезінка І. Цінна для літературознавця бібліографічна персоналія // Вісник Книжкової палати. – 2005. – № 6. – С. 14.

9. Данова Р. Два покажчики про українських вчених // Вісник Книжкової палати. – 1997. – № 10. – С. 27 – 28.

УДК 002.1:008(476):930.25(477)

Ольга Ямкова
Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, здобувач

Документальна спадщина діячів білоруської культури в архівах України

Українські та закордонні дослідники у своїх виступах на наукових конференціях неодноразово акцентували увагу на тому, що в українських архівах зберігається широкий комплекс джерел, які висвітлюють події, пов'язані з суспільно-політичним та культурно-науковим розвитком Білорусі XVI – XX століть, маловідомі факти її історії, українсько-білоруські міждержавні зв'язки на початку XX ст., а також особисті документи представників білоруської культури, науки і літератури, доля яких так чи інакше була пов'язана з Україною. І. Матяш, аналізуючи зміст документального комплексу джерел білорусознавчого змісту в українських архівах, зауважила, що він має дві складові: а) періодика; б) архівні документи [1, с. 667]. Другий, зокрема, упродовж останніх років активно розробляється українськими та закордонними дослідниками і вже має на сьогодні вагомі здобутки. На основі цього комплексу документальних джерел дослідники опублікували на шпальтах вітчизняних і зарубіжних часописів, збірників документів, матеріалів конференцій низку спеціальних розвідок, монографій, в яких висвітлили широке коло наукових проблем, пов'язаних із історією Білорусі.

Однією із перших в Україні проаналізувала й узагальнила комплекс джерел з українських архівів, що місять інформацію про факти, події і особистості, пов'язані з розвитком білоруської державності, культурою, наукою і освітою Білорусі, І. Матяш [1].

Однак, попри інтерес українських науковців до білорусознавчої тематики, значна частина документальних джерел відповідного змісту нині залишається поза увагою українських і зарубіжних науковців. Це також стосується і значної частини документальної спадщини діячів культури, літератури і науки Білорусі, яка відклалася у фондах архівних установ України.

Метою нашої публікації є спроба охарактеризувати та узагальнити архівну спадщину діячів білоруської культури і науки, яка зберігається в архівних українських установах, з точки зору її репрезентативності для дослідження історії українсько-білоруських наукових, літературних та культурних взаємозв'язків XIX – XX ст.

Зауважимо, що під час підготовки цієї публікації були використані результати власних архівних пошуків та виданий науково-довідковий апарат – анотовані описи фондів чи путівники по фондах, зазначених у публікації українських архівних установ.

Основні документальні комплекси діячів білоруської культури і науки XX ст. зберігаються у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України, Центрального державного історичного архіву України (м. Київ) та Центрального державного історичного архіву України (м. Львів), в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Відділі рукописів Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України, а також у книжкових, журнальних та газетних фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Науково-довідкової бібліотеки центральних державних архівів України. Незначний відсоток документів, пов'язаних з цією тематикою, зберігається також у фондах Центрального державного архіву громадських об'єднань України, Державних архівів Волинської, Київської, Чернігівської областей, Державному архіві міста Києва. Здебільшого це документи особового походження: особисті документи, нотатки, автографи поезій, приватні епістолярії та ділове листування, світлини тощо.

У фондах **Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України** (ЦДАВО України) зберігається найбільша з-поміж інших державних архівів та архівних установ України колекція документів з історії Білорусі XX ст. Документальна спадщина діячів білоруської культури відклалася передусім у фондах так званого Празького архіву ЦДАВО України. Так, у фонді 3859 «Український вільний університет в м. Празі» поміщені родословні (анкети) студентів-білорусів цієї української емігрантської школи – відомих у майбутньому білоруських діячів на культурно-науковій ниві: Л. Красковської, В. Русака, І. Дворчаніна, І. Геніуша та ін. У фонді 3972 «Український високий педагогічний інститут імені М. Драгоманова в м. Празі» зберігаються особові справи студентів-білорусів цього інституту, зокрема: В. Вальтара (спр. 357), Л. Красковської (спр. 557), І. Станкевича (спр. 808) та ін. У цьому ж фонді зберігаються дипломні роботи Л. Красковської «Порівнююча студія візантійської архітектури X – XIII ст. в князівствах Київському, Галицькому, Полоцькому, Суздальському та Новгороді» (1928) (оп. 2, спр. 51) та П. Орси «Рослинні формації Білорусі в зв'язку з фізично-географічними типами» (1828) (оп. 2, спр. 81) та ін. документи.

Важливий комплекс джерел відклався також у фонді 3793 «Український соціологічний інститут в м. Празі». У ньому зосереджені документи, які ілюструють історію створення та діяльність Білоруського наукового кабінету (БНК) як спеціальної наукової установи при Українському інституті громадознавства в Празі: проект статуту та план праці БНК, підготовлені Т. Грибом за дорученням дирекції Інституту (рукопис) (спр. 41). Також у спр. 305 цього фонду віднаходимо списки співробітників Українського соціологічного інституту (б/д), з якого довідуємося, що в цій науковій українській установі в різний час працювали представники білоруської емігрантської громади в Чехословаччині – С. Бусел, Й. Мамонько, Т. Гриб, В. Ластовський, збереглися й особові справи Т. Гриба (спр. 266) та В. Ластовського (спр. 275). Також у цьому фонді зберігається листування БНК з Білоруським науково-дослідним інститутом сільського і лісового господарства в Мінську (1928), Інститутом білоруської культури (Мінськ) (1928). В особистій справі секретаря Білоруського наукового комітету Т. Гриба поміщені копії листів на адресу Інституту білоруської культури в Мінську з подякою за надіслані видання інституту для бібліотеки БНК; Білоруської книжкової палати та Білоруської академії наук з інформаційною довідкою про наукову діяльність БНК, його бібліотеки білорусознавства та архіву, пропозиціями співробітництва та надсилання літератури (1928, 1929) (оп. 1, спр.149, 174); копії листів Т. Гриба до М. Вершиніна з пропозицією очолити діяльність «...Білоруського національного архіву, який існує при Білоруському науковому кабінеті...» (14 червня 1928 року), Євгена Олександровича [Ляцького] від 4 грудня 1918 року та інших адресатів (оп. 1, спр. 150).

У фонді 4465 «Документи і матеріали українських емігрантських установ, організацій та різних осіб (колекція)» зберігається робота В. Захаріна [В. Захарко] «Білорусія і білорусини», машинопис, 1940 року (спр. 518); замітки В. Трембіцького про географічний, адміністративний устрій населення Білорусії (1942) (спр. 803); підручник А. Смолича «Географія Білорусі», переписаний В. Трембіцьким (1942) (спр. 818) та ін.

У фондах **Центрального державного історичного архіву України у м. Львові** зберігається незначна кількість документальних джерел, пов'язаних з історією білоруської культури і науки та її яскравих представників. Так, в особовому фонді Баревича Євгена (ф. 99), адвоката та колекціонера зі Львова зберігається бібліографія праць з історії Білорусії та Литви XVIII – XIX ст., а в особовому фонді Лозинського Владислава (ф. 135), історика культури й мистецтва, письменника збереглися виписки з наукових праць і архівних документів про мистецтво Білорусі в XVII ст. Також необхідно згадати і фонд Івана Крип'якевича (ф. 357), в якому збереглося листування українського історика з білоруським і українським істориком, дослідником українського права Л. Окиншевичем.

Найбільший комплекс джерел особового походження представників білоруської культури зберігається в особових фондах діячів літератури і мистецтва

України – письменників-прозаїків, поетів, драматургів, публіцистів, перекладачів, критиків, літературознавців, філологів, етнографів, фольклористів **Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України (ЦДАМЛМ України)**. Аналізуючи комплекс документів цього архіву, необхідно звернути увагу на його надзвичайну репрезентативність і цінність для вивчення історії білоруської літератури другої половини ХХ ст. та українсько-білоруських літературно-мистецьких зв'язків цього періоду. Передусім увагу дослідників привертає широкий комплекс епістолярної спадщини білоруських поетів і письменників, яка відклалася в особових фондах архіву-музею. Так, у фондах Ю. Барабаша (ф. 842), О. Корнійчука (ф. 435), Л. Смілянського (ф. 21), В. Сосюри (ф. 44), П. Тичини (ф. 464) та ін. українських письменників і поетів відклалися листи від П. Бровки періоду 1930-х–1970-х рр.; у фондах Г. Бойка (ф. 771), П. Жура (ф. 136), В. Сосюри (ф. 44), Н. Забіли (ф. 702) та ін. – листи від Е. Огнєцвєт, датовані 1965–1967, 1972–1985, 1950, 1952–1977 рр.; листи від Я. Коласа (1935–1952), Я. Купали (1960) зберігаються в особовому фонді П. Тичини та ін. Збереглися також листи від І. Мележа (1954) до А. Головка (ф. 18); М. Танка (1943) до М. Пригари (ф. 242), О. Адамовича (1992) та Я. Бриля (1973) до М. Олійника (ф. 983) та інші епістолярії.

Не менш цінним джерелом (ніж епістолярії) з широкого масиву документів цього архіву є фотографії білоруських і українських поетів та письменників. Так, збереглися фотографії Я. Бриля у товаристві українських поетів і письменників (60-ті – 70-ті рр. ХХ ст.) (ф. 862); П. Бровки, І. Шамякіна та ін. разом з поетами, письменниками, діячами культури і мистецтва (40–80-ті рр. ХХ ст.) (ф. 25, ф. 779, ф. 1041, ф. 1110, ф. 1126). У фонді українського письменника Ю. Збанацького (ф. 663) зберігаються його фотографії в товаристві П. Бровки, К. Крапиви, М. Танка, І. Шамякіна та ін., датовані 40–80-ті рр. ХХ ст., а у фонді іншого українського письменника – О. Підсухи – збереглися його фото з М. Танком (ф. 957) та ін.

Також у фондах архіву-музею зберігаються переклади поезій білоруських поетів на українську та російську мови: у фондах М. Бажана (ф. 535), П. Жура (ф. 136), А. Малишка (ф. 22), А. Шмигельського (ф. 906) та ін. – переклади поезій П. Бровки; у фонді Ф. Ісаєва (ф. 1015) – переклади з білоруської на українську мову творів С. Гаврусьова, К. Кирієнка, А. Кулешова, Ю. Свірки (1955–1970); у фондах А. Малишка, А. Шмигельського та ін. – переклади творів М. Танка 1943–1949, 1960-х рр. та ін. Особовий фонд Феофана Скляра (ф. 987), українського перекладача і поета-сатирика, цікавий для дослідників передусім його перекладами українською мовою з білоруської казки Ф. Богушевича «Хтивий і скарб на Івана Купала» (1950-і), поетичних творів П. Бровки, Я. Коласа, А. Кулешова, Я. Купали, Е. Огнєцвєт (1960-і), І. Сіпакова та М. Танка (1970-і).

З-поміж широкого масиву документів архіву-музею необхідно згадати і про наукові публікації українських літературознавців, письменників і літературних критиків, присвячені постатям білоруських поетів і письменників. Зокрема, ціка-

вими для сучасних дослідників можуть бути: статті М. Бажана про А. Кулешова (1964) та П. Бровку (1965) (ф. 535); Л. Коваленка про Я. Купалу («Янка Купала и украинская литература» (1982)) (ф. 878); нарис Т. Масенка «Рідний Янка Купала» та його ж спогади про поїздку до Білорусі в 60–70-тих рр. XX ст. (ф. 479) та ін.

Серед інших документів, які висвітлюють творчу діяльність білоруських майстрів слова, в особових фондах цього архіву віднаходимо численні рецензії на їх прозові та поетичні твори, а з документів особового походження – дарчі написи, вітальні листівки, нотатки тощо.

Завершуючи короткий огляд документального масиву білорусознавчого змісту ЦДАМЛМ України варто звернути увагу на цікаві й інформативні документальні джерела фондів національних літературно-мистецьких установ. Зокрема, у фонді Національної спілки письменників України і Центрального Будинку літератора поміщені стенограми спільного з письменниками Білорусі та Росії засідання секретаріату (1980-і рр.), документи про проведення тижня письменників Білорусі в Україні (1950-і – 1960-і рр.) (ф. 590); у фонді Національної спілки театральних діячів України збереглися документи про підготовку і проведення Днів літератури і мистецтва України в Білорусі (1976) (ф. 616), а з-поміж документів фонду «Національний академічний драматичний театр ім. Івана Франка» є почесні грамоти та подяки театру за гастрольні поїздки від колективів Білоруської РСР (ф. 570).

Стаття В. Пірадова, диригента, народного артиста Казахської РСР та УРСР, про роботу Білоруського театру опери та балету (1949) поміщена в його особовому фонді (ф. 158).

Додаткове значення для вивчення проблематики, пов'язаної з історією білоруської культури, літератури і мистецтва мають документальні джерела фондів місцевих Державних архівних установ. Зокрема, у фондах «Ніжинський юридичний ліцей князя І. Безбородька, м. Ніжин Чернігівської губ.» (ф. 1359) та «Окружний суд, м. Чернігів» (ф. 249) **Державного архіву Чернігівської області** зберігаються: документи студента юридичного ліцею Ф. Богушевича та «Особова справа судового слідчого – білоруського поета, того ж таки Ф. Богушевича».

З-поміж документів фонду «Волинський обласний комітет ЛКСМУ, м. Луцьк (1939–1941, 1944–1991)» **Державного архіву Волинської області** привертають увагу фотоальбоми про перебування на Волині делегації Білоруської РСР під час Днів літератури і мистецтва Білорусії на Україні (б/д).

Аналізуючи комплекс документальних джерел, прямо чи опосередковано пов'язаних з представниками білоруської культури, варто звернути увагу на особові фонди представників різних, переважно гуманітарних, галузей науки і культури України, які зберігаються в архівних установах Національної академії наук України: Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського та Відділі рукописів Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України.

Так, зокрема в особовому фонді **Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського** (ІР НБУВ) історика й археолога Василя Юхимовича Данилевича зберігаються його лекції і програми до них з історії Великого князівства Литовського (1907–1908) та історії Білорусі (1936). Серед широкої епістолярної спадщини українського науковця виявлено лист до В. Данилевича від В. Ластовського, датований 23 червня 1929 року Вацлав Юстинович у той час працював на посаді директора Білоруського державного музею і в епістолярній формі консультувався зі своїм українським колегою в справі ідентифікації загадкової мідної печатки ймовірно XVII ст. (ф. XXIX).

В особовому фонді Миколи Павловича Дашкевича збереглася його стаття під назвою «Борьба культур и народност[ей] в Литов[ско]-русском государстве в период династи[ческой] унии Литвы с Польшей», датована 1844 роком (ф. 65).

Особовий фонд історика і педагога Михайла Івановича Лілєєва містить його авторські наукові праці «История раскольников Стародуба, Ветки и других раскольничьих слобод на Украине в XVII–XX вв.» [кін. XIX ст.], «О передаче в Археографическую комиссию архивных дел о раскольниках» (б/д) та ін. (ф. 127).

Необхідно звернути увагу на зміст ще двох особових фондів цієї архівної установи: Федора Івановича Титова та Павла Івановича Тиховського. Перший був відомим істориком церкви, книгознавцем, вивчав історію релігійних рухів, у тому числі й у Білорусі. Саме тому в його фонді відклалися унікальні колекційні матеріали: документи про духівництво, семінарії, церковні справи в Білорусі та Литві (1728–1908) (оригінали і копії); листи Віленської комісії для розбору й видання давніх актів (1911, 1914), Мінського кафедрального собору (1902) та інші документи (ф. 175).

У фонді П. Тиховського, українського фольклориста і педагога, зберігається рідкісне і раритетне на сьогоднішній день видання «Учительские книги Ветхого завета в переводе Скорины» (б/д) (ф. 197).

Необхідно зауважити, що в особових фондах українських літературознавців і поетів, які зберігаються в цій архівній установі, є також переклади на українську мову творів білоруських поетів та прозаїків. Так, в особовому фонді письменника і журналіста М. Шудрі відклалися переклади з білоруської мови поезій М. Богдановича «Межі» (1963), В. Дубовки «Васильки збирала» та ін. (1964) (ф. 229). В особовому фонді Г. Литвака, українського літератора, поета і перекладача, збереглися переклади білоруських народних пісень на російську мову, а також збірка казок «Золотое перо. Советские сказки народов СССР», укладена ним у 1950 році (ф. 25).

Завершуючи короткий огляд комплексу документів білорусознавчого змісту з фондів ІР НБУВ, доцільно насамкінець зупинитися на великому за об'ємом фонді «Академії наук УРСР» (ф. X), який вміщує широкий масив джерел з історії Білорусі, українсько-білоруських наукових взаємин та співпраці науковців України і Білорусі.

Варто привернути увагу дослідників до декількох документів, виявлених автором цієї публікації з-поміж матеріалів цього фонду. Зокрема, це лист М. М. Щекочихина, білоруського мистецтвознавця, історика і відомого педагога до В. І. Барвінка, співробітника Академії наук УРСР, історика, дослідника історії слов'янських народів та українського стародрукарства. Згаданий лист датовано 18 червня 1929 року. Микола Миколайович інформує свого українського колегу про наукові та мистецькі заходи в Білорусі, приурочені до відзначення ювілею 400-ліття білоруського друку. Зокрема, він перелічує наукові публікації та окремі видання, присвячені цій визначній події, які були опубліковані в тогочасних наукових білоруських часописах та за кордоном: власні авторські публікації, статті М. В. Довнар-Запольського, З. Жилуновича «Эвалюцыя беларускай кніжкі», М. Шаповалова «Ф. Скарына, яго дні ды друк на Беларусі» (Мінськ, 1925) та інші (ф. Х, спр. 34662).

Другий документ – це фрагмент листа відомого білоруського національного діяча, історика О. Цвікевича до українського історика, державного діяча М. Грушевського. На жаль, перший чи перші аркуші цього листа не збереглися. Проте, проаналізувавши зміст уцілілого фрагмента, вважаємо, що безпосередньо О. Цвікевич ініціював відновлення контактів з українським вченим, спробував налагодити постійні листовні контакти між ними. Доречно нагадати, що особисте знайомство білоруського і українського державних діячів відбулося ще у квітні 1918 року, коли О. Цвікевич на чолі делегації Народного Секретаріату БНР прибув до української столиці для участі в переговорах з представниками Центральної Ради, головою якої був М. Грушевський. У частині листа, яка збереглася, не вказана дата його написання, проте зі змісту можемо припустити, що написаний він між 1927 і 1928 роками, оскільки на час написання листа О. Цвікевич працював на посаді вченого секретаря в Інституті білоруської культури в Мінську, а з 1929 року – в Інституті історії Білоруської академії наук. М. Грушевський на той час уже був обраний академіком Всеукраїнської академії наук, очолював історико-філологічний відділ та археографічну комісію ВУАН. Уцілілий фрагмент цього листа для ознайомлення з його змістом білоруських і українських дослідників подаємо у додатку.

Великий масив документів, пов'язаних з історією білоруської культури, літератури й мистецтва, відклався також у фондах **Відділу рукописів Інституту літератури імені Т.Г. Шевченка НАН України.** Документи білорусознавчого змісту зберігаються переважно у фондах особового походження та колекціях документів, присвячених творчій діяльності українських письменників та поетів.

Переклади українською мовою з білоруської творів М. Богдановича (1918, 1919, б/д) вміщені у фонді М. Драй-Хмари (ф. 198); поезій П. Бровки, П. Глєбки, А. Кулешова (1953, 1956, б/д) – у фонді Л. Первомайського (І. Гуревича) (ф. 133). У фонді українського радянського поета і громадського діяча М. Рильського збе-

рігаються його переклади українською мовою з білоруської літературних творів Ф. Богушевича «Горе» (1950), «Удова» (1950); П. Глєбки «Покликав нас батько до бою...», машинопис (б/д); Я. Коласа «Ворогам» (б/д), «Лісам Білорусії» (1946), «Радянським народам» (1953), «Ти – неначе прекрасна весна...» (1953), «Янку Купалі» (б/д); К. Кропиви «Піп та папуга» (1949); А. Кулешова «Соняшник», машинопис (1946); Я. Купали «А хто там іде?» (б/д), «Весна по весні» (б/д), «Над річкою Оресою», переклад частини поеми (б/д), «Пісня і сила» (б/д), «Про Сталінасіяча», машинопис (б/д), «Рідне слово» (1946); Е. Самуйльонка «Мисливське щастя» (б/д); М. Танка «Вогні Мінська» (б/д) (ф. 137). Переклад російською мовою з білоруської п'єси К. Кропиви «Дружба», автограф перекладача та машинопис з виправленнями К. Крапиви (1930-і рр.) зберігається у фонді П. Зенкевича (ф. 148).

Серед архівних матеріалів особового фонду М. Рильського віднаходимо також його статті: «Богданович Максим Адамович» (1959), «Письмо Петрусю Бровке» (б/д), «Про Якуба Коласа» (1952), «Про Янку Купалу» (1952), «Янка Купала» (1952); рецензію М. Рильського на книгу «Антологія білоруської радянської поезії в українських перекладах»; нотатки записів «Подорож по Білорусії» (1958); а також листи М. Рильського до П. Глєбки (1950), А. Кулешова (б/д) та листи, адресовані М. Рильському від Я. Бриля (1958–1963, б/д), П. Бровки (1947–1964, б/д), А. Кулешова (1961–1964, б/д), М. Танка (1953–1964).

Епістолярна спадщина білоруських поетів і письменників відклалася також в інших фондах цієї архівної установи. Зокрема, фотокопія листа Я. Купали до директора Будинку-музею Т. Г. Шевченка (1940) зберігається у фонді «Матеріали письменників народів колишнього СРСР» (ф. 140), а лист А. Кулешова до А. Малишка, датований 1943 роком – у фонді «Матеріали письменників-учасників Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.» (ф. 57). Епістолярії білоруських поетів і письменників, адресовані українським колегам на літературній ниві, зберігаються також у фонді «Матеріали письменників української новітньої літератури» (ф. 75). Це, зокрема, листи: Я. Коласа до М. Полотая (1952); Я. Бриля – до Ю. Мартича (1965–1966); Я. Купали до Т. Масенка (1937–1938) з поясненнями до них Т. Масенка.

Серед інших важливих і цікавих матеріалів із фондів Відділу рукописів доцільно згадати і про фотодокументи. Зокрема, у фонді «Матеріали діячів культури та мистецтва України» (ф. 74) відклалося фото, датоване 1940 роком, на якому зображені українські та білоруські поети і письменники В. Василевська, К. Студинський, Я. Колас, Ф. Пестряк, Я. Купала, М. Линьков, М. Возняк; фото делегатів Всесоюзної конференції пролетарських письменників (делегати від Білорусі – Ц. Гартний, М. Чарот, Весьолий) зберігається у згаданому вище ф. 75.

Особливе місце з-поміж центрів зберігання матеріалів білорусознавчого змісту в Україні займає Науково-довідкова бібліотека центральних державних архівів України (НДБ ЦДА України) у м. Києві. У книжковому фонді цієї бібліотеки збе-

рігаються рідкісні та унікальні білоруські видання 1920-х – 1930-х рр. Зокрема, це такі наукові, публіцистичні та художні твори громадсько-політичних діячів і поетів Білорусі: «Білоруське відродження» М. Богдановича в перекладі на українську мову (Відень, 1916); «Кароткая гісторыя Беларусі» Власта (В. Ластовського) (Вільня, 1910); «Белорусский вопрос к моменту Версальской мирной конференции. Историко-политический очерк» І. Варонко (Ковна, 1919); збірник документів «Белоруссы и поляки. Документы и факты из исторіи оккупаціи Белоруссіи поляками в 1918 и 1919 годах» (Ковна, 1919), укладений К. Єзовітовим; науково-політичні праці О. Цвікевича «Адраджэньне Беларусі і Польшча» (Менск-Вільня-Берлін, 1921), «Беларусь. Политический очерк» (Берлин, 1919) та його ж критично-публіцистична розвідка «Пагляд П. Безсонава на беларускую справу» (Ковна, 1922); поетична поема «Тарас-Палясоўшчык» – видання ковенського товариства імені Ф. Скорини (Коўна, 1920); агітаційно-політична брошура «Зямлі беларускаму сялянству!» під криптонімом «Я.С.» (Несьвіж, 1921) та ін.

У журнальному та газетному фондах бібліотеки зберігаються не менш рідкісні на сьогодні білоруські часописи та газети, які видавалися у 1920-х роках. Це окремі числа таких журналів і газет: «Крывіч», який редагувався К. Дуж-Душевським і В. Ластовським і видавався в Ковно (1923, 1924), «Беларускі студэнт» (Прага, 1923), «Беларускі дзень» (Вільно, 1927), «Беларусская хроника» (Вильно, 1927), «Беларусское слово» (Вильно, 1927), «Беларускі радны» (Вільно, 1928), «Золак: орган маладой беларускай сацыялістычнай думкі» (Вільно, 1933, 1936), а також «Бюлетэнь загранічнай групы беларускай партыі сацыялістаўрэвалюцыянэраў», який видавався у Празі в 1925–1928 рр. і на шпальтах якого вміщені не лише програмні матеріали цієї партії і статті відомих білоруських емігрантських діячів, але й інформаційні повідомлення та хроніка з життя міжвоєнної білоруської еміграції в Чехословаччині.

Картографічний фонд містить мапи білоруських міст: Бобруйська, Могильова, Мозиря, Гомеля, датовані 1918 роком, а також комплекти мап Віленської, Гродненської, Мінської та Могильовської губерній 1912–1919 та 1915–1917 років.

Отже, зважаючи на активний розвиток упродовж останніх років білорусознавства в Україні, науковий інтерес як українських, так і закордонних дослідників до документальних джерел білорусознавчого змісту в архівах України виникла необхідність створення реєстру та видання міжархівного покажчика фондів українських архівних установ, в яких відклалися документи з історії, літератури, культури й науки Білорусі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Матяш І. Б. Джерела до історії Білорусі в XX ст. в українських архівах // Białoruś w XX stuleciu w kręgu kultury i polityki / Pod red. D. Michluk. – Toruń, 2007. – s. 667-683.

2. Центральний державний історичний архів України, м. Львів: Путівник / Автори-упоряд.: О. Гнєвишева, У. Єдлінська, Д. Пельц, Г. Сварник, І. Сварник, Н. Франко. – К., 2001. – 412 с.

3. Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України: Путівник / Автори-упоряд.: М. Крячок, С. Кущ, З. Сендик. – К., 2003. – Вип. 1. – 486 с.

4. Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України: Путівник / Автори-упоряд.: Ю. Кулініч, С. Кущ, М. Ходоровський. – К., 2004. – Вип. 2. – 622 с.

5. Державний архів Волинської області: Анотований реєстр описів фондів органів і організацій Компартії України (1939–1991) / Автор. колектив: В. Гика, І. Вронська, Н. Бондарук та ін. – Луцьк, 2006. – 788 с.

6. Особові архівні фонди Інституту рукопису: Путівник / Автор. колектив: О. Боляк, С. Булатова, Т. Воронкова, С. Даневич та ін. – К., 2002. – 768 с.

7. Путівник по фондах відділу рукописів Інституту літератури / Г. Бурлака (заг. ред.), В. Бурбела (підгот.). – К., 1999. – 863 с.

Додаток

...мо М. П. Погодіну (выд. 1871 г. СПБ) – есьць заметка аб тым, што у яго, Максімовіча, быў у 1838 г. партрэт Даніловіча. «Я жил тогда (піша Максімовіч) в бывшем на Печерске доме Семенюты. Смотрю (пад час зеляўздрыгу) на стене у меня закачался, как маятник, портрет приснопамятного проф. И. Н. Даниловича».

Дзе цяпер гэты партрэт? Кіяўляне павінны аб гэтым ведаць. Ці не загінуў ен, – а можа дзе небуд[зь] пераданы у музэй? Будзьце ласкавы, дарагі Міхайла Сяргеевіч, – даведайцеся ў якога спэцыялістага аб гэтай важнай для мяне справе.

Я знайшоў партрэты Даніловіча толькі ў двох журналах – у Тыгодніку Ільлюстраваным (польскім) і ў «Энцыклопэдыі Повшэхнэй». Але гэта даволі дрэнна зробляныя адбіткі. Вось была бы радасьць, – дастаць запраўдны партрэт майго гэроя!..

Я працую ў Інбелкульце – кірую Камісіяй па гісторыі асьветы на Беларусі. Можна мне адказаць на адрас Інбелкульту, – а лепш да хаты: Менск, вул. Энгельса, 41. Аляксандру Іван. Цьвікевічу.

Вяртаюсь яшчэ да «гуртка». Есьць сьведчаньні што ен быццым быў у сувязі з славянскім таварыствам на Валыні, якое была ў сваю чаргу зьвязана з Обществом Южных Славян. У кніжцы «Повстання декабристів на Україні» – я знайшоў нататкі аб Валынскім таварыстве, – але нічога аб якой небудзь сувязі, ня толькі рэвалюцыйнай, але навуковай, ці якой іншай з Вільняй, ці наогул з «Літвой» – там няма.

Можа сярод украінскіх гісторыкаў хто небудз[ь] гэтым бліжэй цікавіцца? Добра было, каб Вы мяне з гэткай асобай хоць бы лістоўна пазнаемілі.

З нецярплівасьцю буду чакаць Вашага адказу, – спадзяюся, што хоць што небудзь ад Вашых навуковых багатых ведаў скарыстаю,

З глыбокай пашанай А. Цьвікевіч

ІР НБУВ. – Ф. Х. – Спр. 18770. – Арк. 1. Машинопис.

ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИЙ ВІСНИК УКРАЇНИ

Шановні колеги!

Інститут енциклопедичних досліджень Національної академії наук України запрошує Вас до участі в періодичному виданні

«Енциклопедичний вісник України»,

основними темами публікацій у якому є:

1. Теоретичні проблеми енциклопедистики.
2. Історія енциклопедичної справи у світі та Україні.
3. Методика створення енциклопедій різних типів (універсальних, галузевих та регіональних).
4. Біографістика.
5. Бібліографістика.

У збірнику передбачено такі рубрики:

1. Наукові та дискусійні статті.
2. Повідомлення.
3. Персоналії.
4. Осередки енциклопедичної справи.
5. Дискусії та критика.
6. Хроніка та інформація.

Вимоги до оформлення матеріалів:

Матеріали слід подавати українською мовою обсягом до одного друкованого аркуша; формат А4, поля зверху, знизу та праворуч – 20 мм, ліворуч – 30 мм. Інтервал між рядками – 1,5. Формат файлу – .DOC або .RTF . Текст набирати без переносів слів.

Структура тексту наукових статей передбачає такі елементи: постановка проблеми, аналіз останніх досліджень і публікацій, мета статті, виклад основного матеріалу, висновки, література.

У лівому верхньому куті проставляється індекс «УДК» (шрифт Times New Roman, напівжирний, розмір 12 пт). Нижче через один рядок – прізвище та ініціали автора, науковий ступінь, учене звання та назва організації, яку він представляє (шрифт Times New Roman, напівжирний, розмір 14 пт, вирівнювання абзацу – ліворуч). Нижче через два рядки друкується назва статті великими літерами (шрифт Times New Roman, напівжирний, розмір 14 пт, вирівнювання абзацу – посередині). Далі слід подати коротку анотацію статті з ключовими словами українською та англійською мовами (шрифт Times New Roman, розмір 14 пт, вирівнювання абзацу – по ширині). Далі через два рядки розміщується текст статті (шрифт Times New Roman, розмір 14 пт, вирівнювання абзацу – по ширині). Посилання

на наукові джерела подавати в прямих квадратових дужках із зазначенням порядкового номера джерела і через двокрапку – сторінки, наприклад: [5:23–25]. У кінці статті через один рядок подається список літератури у порядку посилань у тексті (шрифт Times New Roman, розмір 14 пт, вирівнювання абзацу – по ширині).

На окремих аркушах необхідно подати інформацію про автора: прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, учене звання, місце роботи й посада, адреса для листування та електронна адреса, контактний телефон.

За зміст статті, достовірність дат, цитат, фактів тощо відповідає автор.

Матеріали просимо надсилати за адресою:
Інститут енциклопедичних досліджень НАН України
вул. Терещенківська, 3,
м. Київ, 01601, Україна
або на електронну адресу: esu@esu.com.ua (з поміткою: «До «Енциклопедичного вісника України»)

Редакційна колегія

Енциклопедія Сучасної України – перша загальноукраїнська енциклопедія

Енциклопедія Сучасної України (ЕСУ) – перша загальноукраїнська енциклопедія, що правдиво та всебічно подає цілісний багатогранний образ України 20-го – початку 21-го століть. 25-томне видання міститиме понад 85 тисяч статей, близько 60-ти тисяч ілюстрацій, а також кольорові додатки. Наклад кожного тому становить 10 000 примірників, формат 60 × 90 $^{1}/_{8}$, обкладинка тверда (баладек) з тисненням, папір крейдяний. Друк ЕСУ розпочато у 2001 році. Видано 8 томів (А – Д).

ЕСУ вперше серед видань енциклопедичного типу подає значний блок статей про науковців, митців, акторів, спортсменів, літераторів, політичних, громадських, державних діячів. Критерієм відбору є реальний внесок особи в розвиток науки, культури, економіки, державних і громадських інституцій України. Для укладачів ЕСУ цінність становить кожна творча особистість. Створивши таку Енциклопедію, зможемо врешті усвідомити, наскільки багатогранно талановитий наш народ. Творчий колектив ЕСУ вводить в історичний та науковий обіги значну кількість раніше замовчуваних чи з ідеологічних причин забутих видатних українців, подаючи уточнені біографічні дані. ЕСУ містить статті не лише про громадян України, а й про українців, які мешкають за кордоном, але стали відомими в тій чи іншій галузі життя. Енциклопедія вперше подає статті про зарубіжних українознавців, а також про основні місця компактного проживання українців поза Україною. Належне місце займають відомості про національні меншини України, їхню історію, інституції, видання, відомих представників.

Значний блок статей присвячено науковим напрямам і поняттям. Кожна така стаття обов'язково містить інформацію, пов'язану з Україною. ЕСУ охоплює всі регіони України, подає об'ємні статті про області, райони, міста та селища міського типу, в яких висвітлена історія, природні умови, економічний стан, розвиток промисловості та сільського господарства, наведені дані про наукові та навчальні установи, заклади культури, релігійні громади, видатних уродженців цих місць. Є статті про всі вищі державні і недержавні навчальні заклади, академічні установи, НДІ, найважливіші підприємства різних форм власності.

Іконографічний матеріал редакція трактує як продовження поданої у статті інформації. В ЕСУ вміщено значну кількість карт, таблиць та інших ілюстрацій. Практично до всіх статей подано докладну бібліографію.

Авторами ЕСУ є провідні фахівці Національної академії наук України, галузевих академій, науковці Вищої школи України та діаспори.

Серія «Із словникової спадщини»

Інститут енциклопедичних досліджень Національної академії наук України започаткував книжкову серію «Із словникової спадщини», покликану здійснити перевидання українських термінологічних словників, створених на початку 20 століття, що нині стали раритетними, а в радянські часи були заборонені й вилучені з ужитку. Оскільки ці словники й донині зберігають наукове та практичне значення, вони сприятимуть виробленню розумних компромісів між прихильниками різних українських термінологічних систем. Це є надзвичайно актуальним в умовах становлення термінологічної системи української мови, очищення її від русизмів, штампів, нехарактерних для її природи форм та зворотів.

У цій серії перевидано:

1. Словник хемичної термінології / [упоряд. Курило О.]. – К.: Ін-т енциклопедичних досліджень НАН України, 2008. – 122 с. (Ін-т наукової мови Всеукраїнської академії наук; 1928).

2. Словник термінів педагогіки, психології та шкільного адміністрування / [упоряд. Горецький П. Й.]. – К.: Ін-т енциклопедичних досліджень НАН України, 2008. – 112 с. (Ін-т української наукової мови Української академії наук; 1928).

3. Медичний російсько-український словник / [упоряд. Кисільов В. Ф.]. – К.: Ін-т енциклопедичних досліджень НАН України, 2008. – 172 с. (Секція медична Одеського наукового при Українській академії наук товариства; 1928).

4. Практичний словник виробничої термінології / [упоряд. Шелудько І. М.]. – К.: Ін-т енциклопедичних досліджень НАН України, 2008. – 122 с. (Відділ термінології та номенклятури Науково-дослідного інституту мовознавства Всеукраїнської академії наук; 1931).

5. Словник геологичної термінології / [упоряд. Тутковський П. А.]. – К.: Ін-т енциклопедичних досліджень НАН України, 2008. – 172 с. (Природничий відділ Інституту наукової мови Всеукраїнської академії наук; 1923).

6. Словник гірничої термінології / [упоряд. Василенко П.І., Шелудько І. М.]. – К.: Ін-т енциклопедичних досліджень НАН України, 2008. – 160 с. (Відділ термінології та номенклятури Науково-дослідного інституту мовознавства Всеукраїнської академії наук; 1931).

7. Словник музичної термінології. – К.: Ін-т енциклопедичних досліджень НАН України, 2008. – 112 с. (Інститут української наукової мови Всеукраїнської академії наук; 1930).

8. Практичний російсько-український словник приказок / [упоряд. Млодзинський Г., ред. Йогансен М. Г.]. – К.: Ін-т енциклопедичних досліджень НАН України, 2009. – 108 с. (Державне видавництво України; 1929).

9. Словник технічної термінології. Мірництво / [упоряд. Трихвилів Ю., Зубков І.]. – К.: Ін-т енциклопедичних досліджень НАН України, 2009. – 168 с. (Інститут української наукової мови Української академії наук; 1930).

10. Словник фізичної термінології / [ред. Фаворський В. В.]. – К.: Ін-т енциклопедичних досліджень НАН України, 2009. – 240 с. (Відділ термінології та номенклятури Науково-дослідного інституту мовознавства Всеукраїнської академії наук; 1932).

Готуються до перевидання:

1. Словник чужих слів, що вживаються в українській мові [упоряд. Пиптенко З.] (Видавництво «Поступ»; 1930).

2. Московсько-український словник для військових [упоряд. Євтимович Є.] (Головна Шкільна Управа В. М., 1918).

3. Словник будівельної термінології [упоряд. Булда С.] (Інститут української наукової мови Української академії наук, 1930).

Для нотаток

Для нотаток